FK 630 II. em. Szlovák

ÚJ FOLYAM XXIV. 9–10. SZÁM BUDAPEST 2015. OKTÓBER

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

JOHN O'SULLIVAN: Ostromlott Magyarország, ostromlott Európa • MARTONYI JÁNOS: Helmut Kohl – Német és európai • JOBBÁGYI GÁBOR: Az 1956-os forradalom kirobbantásának szovjet–magyar előkészületei • HORKAY HÖRCHER FERENC: A Bildung-eszmény és a művelt polgár közösségi ideálja • PROKOPP MÁRIA: III. Béla király esztergomi Várkápolnája • BOD PÉTER ÁKOS: Van-e még magyar gazdaság? • SÓGOR DÁNIEL: „Sii-félhold"? • ILLYÉS MÁRIA Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóráról • TÓTH KLÁRA a mai magyar játékfilmről

ESEMÉNYEK – ÚJ KIADVÁNYAINKRÓL

2015. szeptember 28-án a Magyar Szemle Alapítvány nagy sikerrel mutatta be Martonyi János *Mi és a világ* című esszékötetét a Pintér Galériában. A 2002–2010 között született írásokat tartalmazó kötetet Gulyás Gergely és Prőhle Gergely méltatta. Az est házigazdája Granasztói György volt, a szerzővel Kodolányi Gyula beszélgetett.

Martonyi János könyve és a *Magyar Szemle Könyvek* többi darabja szerkesztőségünkben 40%-os kedvezménnyel kaphatók.

Cd-n is megvásárolható Szent-Iványi Domokos *The Hungarian Independence Movement 1936–46* című könyve a szerkesztőségben, 3500 forintos áron.

Honlapunkon új rovatot indítottunk *Online írások* címmel. Itt találhatók a csak itt olvasható publikációk, egyes, nyomtatásban később, illetve rövidített formában megjelenő anyagok. Az *Online írások* sorát folyamatosan bővítjük.

Nagy örömünkre szolgál, hogy a *Magyar Szemle* folyóirat jelen számtól tetszetősebb formátumban jut el olvasóinkhoz. A nagyobb méret és a színes illusztrációk elhelyezése lehetővé teszi, hogy a tartalomhoz méltó formában közöljük az eddig megszokott magas színvonalú írásokat.

A folyóirat árát ez a minőségi változás egyelőre nem érinti, mindazonáltal köszönettel fogadjuk a Magyar Szemle Alapítvány részére juttatott felajánlásokat. Az alapítvány számlaszáma: 11707024-20332033.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK:
Főszekresztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu
Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu
Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

otpbank

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

MFB

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXIV. 9–10. szám, 2015. október

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás**

Rovatvezető: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**
Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**
Képszerkesztő: **Csejdy Virág** Tördelőszerkesztő: **Kátai Zsolt**
Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

JOHN O'SULLIVAN: Ostromlott Magyarország, ostromlott Európa *(Sujtó László fordítása)* 3

KODOLÁNYI GYULA: 1990. május: Antall József kormányt alakít – *A* Hungarian Review *interjúja* (2. rész) 7

JESZENSZKY GÉZA: Az Antall-kormány külpolitikai programjáról (2. rész) 20

MARTONYI JÁNOS: Helmut Kohl – *Német és európai* 33

EGEY EMESE: Egy első világháborús hadifogolylevél és az észt–finn kapcsolat – *A Jungerth-misszió jelentősége* 39

JOBBÁGYI GÁBOR: Az 1956-os forradalom kirobbantásának szovjet–magyar előkészületei 45

HORKAY HÖRCHER FERENC: Humboldt, Goethe, Márai – *A Bildung-eszmény és a művelt polgár közösségi ideálja* 54

PROKOPP MÁRIA: III. Béla király esztergomi Várkápolnája 66

1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

MÁRTON ÁRON: Breviárium 83

KÖRKÉP

KUBINSZKY MIHÁLY: A felújított pesti Eiffel Palace 87

ILLYÉS MÁRIA: „Mert szemben ülsz velem" – *Anyámról* 90

GRÓH GÁSPÁR: A szobor lelke – *Kölcsey 225* 93

NORMAN STONE: Robert Conquest halálára –
Akinek rosszkor volt igaza (Sujtó László fordítása) 97

BÓNIS FERENC: Tátrai Vilmos – *Egy kiváló muzsikus emlékezete* 100

TÓTH KLÁRA: A cserbenhagyott valóság –
Utak és tévutak az 1989 utáni magyar játékfilmben (1. rész) 103

BOD PÉTER ÁKOS: Van-e még magyar gazdaság? 108

MŰHELY

SÓGOR DÁNIEL: „Sii-félhold"? – *Libanoni–szír–iraki–iráni együttműködés a terror árnyékában* (1. rész) 114

SZERZŐINK 123

Ebben a számunkban képeinket Jobbágyi Gábor 1956 előzményeiről szóló cikkéhez, illetve Prokopp Máriának az esztergomi Várkápolnát bemutató elemzéséhez válogattuk.

Jobbágyi Gábor cikkéhez és Kubinszky Mihály írásához a képeket az MTVA és a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) bocsátotta rendelkezésünkre. Wierdl Zsuzsa (STUDIOLO/WIERDL), illetve dr. Horváth István készítették az esztergomi Várkápolnát bemutató fotókat.

A borítón: Tömeg a Bem-szobornál, 1956. október 23-án (MTVA, fotó: Farkas Tamás)

OSTROMLOTT MAGYARORSZÁG, OSTROMLOTT EURÓPA

John O'Sullivan

A migránsok legkülönbözőbb csoportjai – a szíriai és az iraki háború menekültjei, üldözött közép-keleti keresztények, harmadik világbeli hazájukat elhagyó, a szabadabb európai társadalmakban jobb életre vágyó átlagemberek, valamint a menekülthullámban gonosz szándékkal megbúvó bűnözők és terroristák – vették hirtelen ostrom alá Magyarországot. Kerítéseken másznak át, autókban vagy vonatok alatt rejtőznek el, folyókon úsznak át, hajókra szállnak Európa partjai felé, borsos árat fizetnek, hogy embercsempészek teherautóiba zsúfolódhassanak, szembeszállnak a rendőrökkel, s mindezt azzal a szándékkal teszik, hogy áttörjenek azokon a szárazföldi és tengeri akadályokon, amelyek Magyarország és Európa földjét hivatottak óvni a törvénytelen bevándorlás és az idegen megszállás fenyegetésétől.

Felmerülhet a kérdés: vajon az említett két fenyegetés nem egy és ugyanaz? Nem a megszállás egy sajátos fajtája szakad ránk ezzel az emberáradattal? Eltúloznánk a dolgot, ráadásul érzéketlennek mutatkoznánk, ha igenlő választ adnánk. Voltaképpen arról van szó, hogy ezek a tömegek (leszámítva a terroristákat és a bűnözőket) ki akarnak törni a szegénységből és az elnyomásból, mert jobb életre vágynak. Ha efféle elkeseredett emberek ezreivel vagy tízezreivel volna dolgunk, akkor minden bizonnyal kidolgoznánk valamilyen humánus és gyakorlatias megoldást, hogy befogadjuk őket saját világunkba – amint azt a Menekültek Világéve égisze alatt tettük idestova ötvenöt éve.

Ma azonban a biztonsághiány, a háborúk, a saját polgáraikat kirabló kormányok és a gazdasági csőd következtében az ázsiai és afrikai potenciális migránsok száma milliárdokra emelkedik. Ha életkörülményeik nem javulnak (ami nem a posztimperialista Európán múlik), s ha úgy vélik, hogy beáramlásuk nem ütközik akadályokba, akkor olyan óriási tömegek érkezhetnek hozzánk, hogy segítőkapacitásunk elégtelennek bizonyul az ellátásukra, miközben romlanak szegényebb polgártársaink életkörülményei, fokozódik a társadalmi megosztottság, és gyengülnek a nemzeti összetartozás kötelékei.

Pedig többé-kevésbé ezt idézheti elő a különböző bevándorlócsoportok ügye mellett kiálló nem-kormányzati szervezetek, a nyugati világban működő etnikai lobbik, a humanitárius szerződések jogerejét növelni igyekvő nemzetközi jogászok és az Egyesült Nemzetekhez hasonló nemzetek fölötti testületek politikája. Egy brit egyetemi tanár nemrégiben azt jelentette ki, hogy Európa köteles akár korlátlan számú migránst is befogadni, különben „a második világháború óta elkövetett legszörnyűbb bűnben" lesz vétkes. Ez az elképzelés eleve kivihetetlen – túl azon, hogy hisztérikus badarság, és/vagy a valódi emberi problémák megoldása helyett inkább az erényesnek látszani akaró „látványos együttérzés" megnyilvánulása. Magyarországnak az utóbbi időkig viszonylag kevés bevándorlót kellett integrálnia, miközben a mai Nagy-Britannia és Franciaország lakosságának 12-13 százaléka külföldi születésű. Vajon hány új bevándorló befogadását várják el tőlük?

Az Európai Unió olyan szervezetnek állítja be magát, amely képes azoknak a „globális" problémáknak a megoldására, amelyekkel az egyes nemzeti kormányok nem tudnak megbirkózni. Valójában az EU hozzájárult a szóban forgó probléma keletkezéséhez, s a megoldásra tett kísérletei a jelek szerint csak rontanak a helyzeten. Azzal, hogy külső határainak biztosítása előtt felszámolta a tagországok közötti belső határokat, azt hozta a potenciális migránsok tudomására, hogy mihelyt európai földre lépnek, attól kezdve különösebb akadályok nélkül bárhova folytathatják útjukat. A kiutasítást úgyszólván lehetetlenné tevő jogszabályok elfogadásával azt üzente nekik, hogy a végtelenségig tartózkodhatnak kontinensünk területén. Azzal pedig, hogy befogadási kvótákat javasolt az egyes tagországok számára, azt tudatta velük, hogy az európai törvények az ő oldalukon lesznek minden olyan nemzeti kormánnyal szemben, mely megtagadja tőlük az elszállásolást és a szociális gondoskodást.

Az ekképp kialakult helyzetben a kormányok csak egyetlen megoldást választhatnak: a bevándorlók továbbindításával megpróbálják más országokra hárítani a terhet – ami magától értetődően tovább fokozza az EU-tagországok közötti ellentéteket. Ez a politika csak rövid távon lehet eredményes, mivel a befogadó vagy „célországok" előbb-utóbb meg fogják találni a módját, hogy ne engedjenek a területükre több migránst, akik ily módon megrekednek majd valahol az útjukon. Félő, hogy Budapest és más városok kaotikus tranzitállomásokká válnak. A magyar főváros pályaudvarai néhány hete már a *Casablanca* című filmben látható párizsi pályaudvarra emlékeztettek...

Gyakorlatiasabb megközelítésre volna szükség, mely jobban figyelembe veszi az európai realitásokat. A józan és ésszerű megoldás

világosan körvonalazható: létesítsünk *Európán kívül* – Észak-Afrikában és a Földközi-tenger keleti partvidékén – migránsokat ellenőrző központokat, ahol eldöntenék, kik léphetnek közülük Európa földjére menekültként; ne engedjünk be olyanokat, akik nem estek át ilyen ellenőrzésen; legyen ismét a nemzeti kormányok joga annak eldöntése, hogy hány és milyen kategóriába tartozó migránst léptetnek be saját területükre; kezdjünk tárgyalásokat harmadik világbeli országokkal, hogy segítségért cserébe hajlandóak legyenek migránsokat befogadni; kobozzuk el és semmisítsük meg az embercsempészek hajóit és egyéb eszközeit; állítsuk meg a hajókat a Földközi-tengeren, és irányítsuk vissza őket kiindulási helyükre; s mindenekelőtt teremtsük meg annak a gyors, hatékony és a bírósági utat elkerülő megoldásnak a kereteit, amelynek révén az illegálisan belépő és a fenti előírásokat be nem tartó migránsok kiutasíthatók Európából.

Majdnem teljesen bizonyos, hogy az Európai Bizottság akadályokat gördítene egy ilyen elképzelés megvalósításának útjába: felfogása túlontúl közel áll ahhoz a konglomerátuméhoz, amely a fentebb bírált nem-kormányzati szervezetek vezetőiből, egyes egyetemi körökből és nemzetközi jogászokból áll. Sokkal ésszerűbb volna, ha a bevándorlási politikát visszautalnák az egyes tagállamok hatáskörébe, amelyek így tárgyalásokat folytathatnának európai és Európán kívüli országokkal a menekültáradat kezeléséről – ami azt jelenti, hogy szükség esetén megállíthatnák és visszafordíthatnák az áradatot. Ausztrália pontosan így járt el (az itt javasolt intézkedések egy része az ottani tapasztalatra támaszkodik), s ennek leglátványosabb eredménye az volt, hogy a hajómegállítások bevezetése után egyetlen migráns sem fulladt a tengerbe. Vagyis járható ez az út. S amennyiben az európai kormányok – s köztük a magyar kormány – nem ragadják magukhoz e téren a cselekvés jogát, akkor a menekülttömegek ellenőrizetlen beáramlásának kihatása nehezen lehet majd megkülönböztetni egy idegen invázió következményeitől.

E probléma orvoslására irányuló szándékunkat erősítheti, ha elgondolkodunk azon a tényen, hogy a magyar államférfiúi tehetség ennél jóval bonyolultabb feladatokat is megoldott az elmúlt években. Kodolányi Gyula kollégám a vele folytatott interjúban feleleveníti, hogyan sikerült Antall Józsefnek úrrá lennie a miniszterelnöksége alatt jelentkező súlyos államvezetési nehézségeken, miközben hosszú harcot folytatott az őt végül elragadó rák ellen. Legnagyobb érdeme talán abban áll, hogy sikerült rábeszélnie a vonakodó Mihail Gorbacsovot és kormányát a szovjet csapatok Magyarországról való békés kivonására oly módon, hogy egyszerre élt a kemény politikai nyomásgyakorlás, a nyílt alkudozás és a szívélyes személyes közeledés eszközével.

A döntő pillanat akkor érkezett el, amikor Antall a Varsói Szerződés Kremlben tartott ülésén a szervezet feloszlását javasolta. Nem éppen könnyű szónoki feladat állt előtte. Leszögezte, hogy az általa elképzelt, hidegháború utáni Európának olyan biztonságpolitikai együttműködést kell megvalósítania, amelyben mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió részt vesz. Beszédében nyomatékosan hangsúlyozta ezt az elgondolást:

„Az európai egység megteremtésében támaszkodni kívánatos a szilárd atlanti együttműködésre, amely két világháború során bizonyította be Európa és Észak-Amerika elválaszthatatlanságát, függetlenül attól, hogy melyik állam melyik oldalon áll. Mi nem kívánjuk kizárni a Szovjetunió népeit az Egyesült Európából. [...] az európai integrációs folyamat része kell legyen a Szovjetunió (Modell és valóság, II. Athenaeum, é. n., Budapest, 321.)"

Ezek az elképzelések utópikusnak tűnhetnek a Putyin-érában, de a Putyin-éra részben azért jöhetett el, mert a nyugati kormányok a továbbiakban nem éltek az Antall által felvázolt lehetőséggel. Ám a Putyin-éra nem tart örökké, és egy nap ismét előttünk áll majd a lehetőség. Ekkorra Európának olyan rugalmas intézményi struktúrát kell kialakítania, amely képes egy immár nem neoimperialista, de szuverenitására továbbra is féltékeny Oroszország befogadására. Az ide vezető út kezdetét az jelentené, ha a nemzeti parlamentek ismét maguk dönthetnének a bevándorlás kérdésében.

(Fordította: Sujtó László)

(A cikk *Hungary and Europe Under Siege* címmel, teljes terjedelmében a *Hungarian Review* 2015. szeptemberi számában olvasható.)

1990. MÁJUS: ANTALL JÓZSEF KORMÁNYT ALAKÍT

2. rész

A Hungarian Review interjúja Kodolányi Gyulával

V.

HR: *Hogyan alakult a tanácsadók helyzete az Antall-miniszterelnökségen?*
KGY: Antall kezdettől erős miniszterelnökséget akart, de ezt a törekvését össze kellett hangolnia egy másik fontos elvével: hogy a miniszterek erős és valódi felelősséget és hatáskört kapjanak a tárcájuk élén. Ez az elv végső soron a miniszterelnököt is védte, s az egész kormány stabilitását. Jellemző módon például a taxisblokád idején Antall kivárta azt a pillanatot, amikor már győztes szituációban nyilatkozhatott. Ez volt a híres pizsamás interjúja, amelyben miniszterelnökként ő már az integráló, nyugalmat teremtő vezető imázsát sugallhatta a nemzeti megrázkódtatás után.

Nem mellesleg persze, alig volt még túl a rákműtétjén. Amikor én telefonon felvetettem neki szombaton, a taxisblokád harmadik napján, hogy most már talán nyilatkoznia kellene, ő azt válaszolta, hogy még nincsen itt az ideje, hogy személyesen lépjen a nyilvánosság elé... Igaza volt.

Az nyilvánvaló volt, hogy a rendszerváltás kormányát csak koncepciózus miniszterelnökség vezetheti, amely képes a kormány stratégiai terveit koncentrálni, a miniszterelnök személyes irányításával. 1989 októberétől fogva, fél év alatt fokozatosan alakult ki az a bizalmi kör, amelyből később a miniszterelnöki tanácsadók kerültek ki, néhány fontos miniszter, és a frakció kulcsfigurái. Szabad György, Kónya Imre, Kulin Ferenc, Kádár Béla, Bod Péter. A pártból Csengey Dénes, és természetesen Csoóri Sándor, az MDF spirituális vezetője, akivel később, az SZDSZ-szel történt parlamenti különmegegyezés, a „paktum" után feszült lett jó időre Antall viszonya. Ebbe a bizalmi körbe tartozott még Antall első hivatalvezetője, az új parlamentben a Külügyi Bizottság helyettes elnöke, Csóti György, valamint a fiatal kabinetfőnök, Forrai István. És persze Jeszenszky Géza.

A bizalmas napi egyeztetések a választások után egyre inkább O'sváth, Tar és jómagam körében zajlottak le, és mi is lettünk a miniszterelnöki tanácsadói kör vezetői. Ti lesztek a vezérkari tisztjeim, a meghosszabbított karjaim, mondogatta Antall: mozgékonyak lesztek, és függetlenek a bürokráciától.

Velünk volt még dr. Kiss György, a miniszterelnök harmadik ifjúkori barátja, akire Antall sok kisebb jelentőségű személyi kérdést és hivatalszervezési feladatot bízott, többek közt véleménykutatások kidolgozását és a kormánypárti képviselők tréningjének ügyét. Róla 1991 nyarán kiderült, hogy 1990-ig több évtizeden át bizalmas jelentéseket írt Antallról a kommunista titkosszolgálatoknak. A leleplezésbe Kiss György súlyosan belebetegedett, majd felgyógyulása után egy jelentéktelenebb minisztériumi tanácsosi funkciót kapott. Antallt igen megrázta a felfedezés, de volt benne kímélet és megértés is, és bár az érintkezést felfüggesztette Kiss Györggyel, őt elsősorban a rendszer áldozatának tartotta, és szívműtéte előtt Párizsból felhívta őt a kórházban. Többen is ekkor szembesültünk először azzal, hogy a kommunista rendszer milyen ördögien hálózta be és terrorizálta lelkileg ügynökeit, olyan embereket, akik felhőtlen polgári életet élhettek volna boldogabb tájakon, ahol nem kényszerített volna rájuk a politika lelki teherbírásuknál nehezebb dilemmákat.

Közben én is elkezdtem MDF választmányi tagokból és az ellenzéki mozgalmak kiemelkedő tagjaiból egy szakértő tanácsadói kört szervezni, s ebből jött létre a Miniszterelnöki Tanácsadói Testület, melynek vezetője lettem, s egyben külpolitikai főtanácsadó. Ezek az emberek természetesen mind barátaim voltak, de mindegyikük komoly szakértelemmel rendelkezett egy vagy több területen. Tar és O'sváth személyi tanácsadók lettek, széles körű portfólióval, tehát nem tartoztak hozzám. Mint külföldi állampolgárok, részidőben és fizetség nélkül dolgoztak – de az együttműködés velük mindvégig jó és gyümölcsöző volt. A kormányprogram kidolgozásakor lépett be a körbe a miniszterelnök gazdasági tanácsadója, a Genfben élő Battelle-szakértő, Hieronymi Ottó, akivel sokat dolgoztam együtt az elkövetkező években a miniszterelnök két legfontosabb pénzügyi és gazdasági projektjén: az államadósság-enyhítés nemzetközi megoldásán, majd a bizalmas miniszterelnöki gazdaságélénkítési program (GAM) bizottságának munkájában.

HR: *Tehát a tanácsadói kör nem volt teljesen formalizált.*

KGy: Mindig vannak olyan tisztségviselők egy kormányban vagy parlamentben, akiknek formális pozícióját tovább erősíti az, hogy a miniszterelnök személyes bizalmát, akár barátságát élvezik. Hozzájuk épp úgy fordul a miniszterelnök egyes kérdésekben, mint a tanácsadókhoz. A nagypolitika nagyon személyes dolog, sokkal inkább, mint ahogy az a politológusok és történészek elképzeléseiben, elemzéseiben megjelenik. A bizalom és az egyéni karakter kulcsfontosságú, legalább annyira, mint a tehetség és a felkészültség, a politika minden terén, az egész világon. Nagy tétek és nagy feszültségek közt a barátság és az ellenszenv jelentősége megnövekszik. Nem meglepő

tehát, hogy nagy horderejű nemzetközi kérdések is dőlnek el azon, hogy a kulcsszereplők közt milyen a személyes viszony, a kommunikáció, a megbecsülés. A rendszerváltozás idején például az idősebb Bush, amerikai elnök, különösen bízott Margaret Thatcherben és Kohl kancellárban, akik viszont mindketten rendkívül becsülték Antall Józsefet. Ez Magyarországnak rengeteget hozott presztízsben.

HR: *Milyen volt Antall miniszterelnökségének szakmai és politikai felépítése?*
KGy: Antall a miniszterelnökséget Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel, későbbi államelnökünkkel is erősítette, aki alá az európai uniós és privatizációs ügyek tartoztak. Ezeket a stratégiai témákat áthozta a tárcák hatásköréből, és Mádl Ferencben egyre inkább talált támaszra, hűséges barátra és komoly szellemi partnerre, bár ők csak a kormányalakítás idején ismerkedtek meg egymással közelebbről. Mádlhoz tartozott a bős–nagymarosi duzzasztórendszer témája is, és az amiatt kitört magyar–szlovák diplomáciai konfliktus, majd hágai per a Nemzetközi Bíróságon. Ennek folytán velünk, tanácsadókkal is erősödött Mádl együttműködése – hiszen a Duna-gát elleni Nagymaros-mozgalomban Ferencz Csaba is és én is rendkívül aktívak voltunk, és jól ismertük a probléma történetét és bonyolult összefüggéseit.

Létrehozott egy gazdasági államtitkárságot is Antall a miniszterelnökségen, Matolcsy György vezetésével. Matolcsy – ma a Nemzeti Bank elnöke – nagyon fiatal volt, energikus és éles eszű, és hamarosan konfliktusokba került az ingadozó, elméletibb Rabár Ferenc pénzügyminiszterrel, aki Lámfalussy Sándornak, az Európai Monetáris Tanács első elnökének volt a védence. Rabár 1990 végén ezekre a feszültségekre hivatkozva mondott le. Antall ekkor, mivel a belső vita nemkívánatos módon került ki a sajtóba, azzal statuált fegyelmi példát, hogy Matolcsyt leváltotta, majd regionális igazgatónak a formálódó londoni EBRD-be (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) delegálta. Az ügy mögött az egész gazdasági kormányzást illető elvi viták is meghúzódtak, amelyeket véglegesen és megnyugtatóan nem lehetett megoldani. Hiszen maga a gazdasági rendszerváltozás előzmény nélkül állt az európai történelemben, kivéve talán az 1945 utáni német újjáépítést. A feszültség a nemzetközi pénzügyi szervezetek nem sok empátiát és fantáziát felmutató javaslatai és az emberileg és gazdaságilag is kívánatos, fokozatos magyar átmenet és saját út között gyakran igen nagy volt, és ez a kormány belső gazdaságpolitikai vitáiban is megjelent. Rabár sokkterápiát akart, de a taxisblokád azt is jelezte, hogy az az út járhatatlan.

HR: *Milyen ügyek kerültek végül is a tanácsadói testület hatáskörébe?*
KGy: Mondhatni minden téma, aminek nem akadt gazdája, ami nekünk került a személyes látóterünkbe, vagy amelyek a miniszterel-

nököt különösen foglalkoztatták. Elvi kérdések és személyi kérdések egyaránt. Például így került sor arra, hogy a taxisblokád után a miniszterelnök javaslatomra a népjóléti minisztériumból áthívja a volt rádiós Juhász Juditot kormányszóvivőnek – az ő rokonszenves személyisége, problémaérzékenysége és kiváló fogalmazókészsége nagy nyereség lett a miniszterelnökség számára.

Vagy, hogy egy másik példát említsek, éppen 25 évvel ezelőtt, 1990 októberének végén, a taxisblokád kezdetén Ferencz Csaba meg én mentünk át Horváth Balázs belügyminiszterrel Göncz Árpád köztársasági elnök parlamenti irodájába, hogy beleegyezését kérjük ahhoz, hogy a honvédség daruskocsijaival emeltessük ki a taxikat és kamionokat az úttorlaszokból. Göncz, akivel íróbarátként szívélyes viszonyban voltam az ellenzékiség jó tizenöt esztendején át, elvörösödve azt kiabálta: „Én vagyok a honvédség főparancsnoka, és megtiltom a fegyveres erőszak használatát civil állampolgárok ellen." De hiszen mi daruskocsikat kértünk, nem karhatalmat! Ahogy ültemből felugrottam Göncz tárgyalójában, a faragott szék karfája kettéhasította nyitott zakóm bélését – sokáig megőriztem mementónak a rokkant zakót.

A problémahozók, hogy úgy mondjam, a „normális" hétköznapokon is, kívülről is megtaláltak bennünket, képviselőktől és kormányon kívüli szakértőktől kezdve az utca emberéig. Nemcsak karjai lettünk tehát a miniszterelnöknek, de antennái is. A beérkező javaslatok, kérdések, panaszok és elvárások bizonyították fontosságunkat, és tömegük meghaladta teljesítőképességünket. A testületet tovább kellett volna fejleszteni, feltölteni, de közben azt érzékeltem a taxisblokád után, hogy a miniszterelnök ezt nem akarja, hanem szeretne minél több témát és ügyet hárítani át a tárcákra. Nyilván úgy gondolta, hogy beláthatatlan kimenetelű betegsége és gyógykezelése miatt a tárcákat minél önjáróbbá kell tennie.

De mégis maradtak nagy horderejű kérdések, amelyeket csak a miniszterelnök és a tanácsadók kezelhettek. Köztük hosszú kifutású témák, mint a már említett gazdaságélénkítési programterv, amelyet Kupa Mihály pénzügyminisztert megkerülve kellett megalkotnunk egy államtitkári különbizottsággal, mert addigra nyilvánvaló lett Antall előtt, hogy a Pénzügyminisztérium fiskális filozófiája fékezi a magyar rendszerváltozás kívánatos egyéni útkeresését. Ebben a nagyobb képben tehát szükségszerű volt, hogy a miniszterelnök a taxisblokád után nyomban, 1990 novemberében, címzetes államtitkárrá nevezzen ki, és a heti kormányülések állandó meghívottjává. Ott ültem az asztalfőn Antalltól balra a második helyen jó százharminc kormányülésen, 1990 végétől 1994 júniusáig. Azért nem többön, mert sokat utaztam hivatalosan a miniszterelnök nélkül is. Kinevezésemtől Antall azt

várta, hogy én, a tanácsadók és a mögöttünk levő nagy értelmiségi háttér így követni tudja a rendszerváltozás kormányzási menetét, és egyszersmind bele is tud abba szólni.

Valóban, nem érthető meg sem a kormányzás iránya, de Antall József politikusi egyénisége sem, ha nem éltük át a kormányülések vitáit és légkörét – Antall egyébként ebben a helyzetben is kivételes képességeket tudott felmutatni. A tízórás csütörtöki üléseken törvényjavaslatok sorát kellett újrafogalmaznunk a rendszerváltozás szellemében, mert a közigazgatástól rendre érkeztek hozzánk használhatatlan tervezetek. Olykor éles vitákat kellett elsimítani a miniszterek közt is. Megjegyzem: Antall minden törvényjavaslatot végül szavazásra bocsátott, és szinte mindig elfogadta a szavazások eredményét, akkor is, ha az véleményével ellenkezett. Ilyen volt például a Pázmány Péter Katolikus Egyetem ügye, amelyet Antall másképpen képzelt megoldani, de végül is Für Lajos, Kulin Ferenc és az én érveim nyomán a kormány megszavazott mai formájában. E törvénytervezet végső formába öltése is a mi tárgyalótermünkben kezdődött el: Kádár János egykori parlamenti dohányzó garnitúrájának drapp bársonykanapéin ott ült velünk, emlékezetem szerint Erdő Péter, Gál Ferenc, Seregély István, Maróth Miklós is.

A kormányüléseken jobbra tőlem Kajdi József államtitkár, a Miniszterelnökség közigazgatási vezetője ült, balra tőlem, a hosszú oldal első helyén Jeszenszky Géza külügyminiszter barátom, akivel a tízórás kormányülések alatt bizalmas aktákat cseréltünk, és fontos külügyeket beszéltünk meg. Antall jobbján Forrai István kabinetfőnök, mellette a helyettese ült. 1991 nyarán lépett be kabinetfőnöknek az idősebb gazdasági diplomata Marinovich Endre, és akkor Forrai lett az ő helyettese.

HR: *Ennyire nyitott határú mandátummal, s a miniszterelnök koncepcióváltása mellett a Tanácsadó Testület vezetése nagy teher lehetett.*
KGy: A testület munkája nem volt feszültségmentes. „Alapító Atyák" voltunk mindannyian a kormányban és Antall belső csapatában, és munka közben alakítottuk ki a működés nem egy szabályát. És voltak kódolt ellentétek is. Ahogy az lenni szokott másutt is, a tárcavezetők némelyike nem szerette, hogy a Miniszterelnökség beleavatkozik a munkájába. De a házon belül is akadtak feszültségek, hiszen a hatáskörök és témák olykori átfedése, sokszorozódása elkerülhetetlen a közigazgatási struktúra, a kabinetiroda és a tanácsadók között. Amint az például George Bush és Brent Scowcroft nemzetbiztonsági tanácsadó visszaemlékezéseiből is kiderül, a feszültség, a kommunikációhiány a kabinetfőnök és a főtanácsadó között gyakori velejárója az elnöki és miniszterelnöki hivatalok kettős-hármas szerkezetének. Antall

is érezte ezt a feszültséget, és végül azt javasolta nekem 1992 nyarán, hogy szüntessük meg a lefogyott Tanácsadó Testületet, a tanácsadók kerüljenek be a Kabinetirodába, én pedig maradjak meg címzetes államtitkárként külpolitikai főtanácsadónak.

Én ezt elfogadtam, csak Muharay Edit diplomáciai tanácsost, újságírót tartottam magam mellett, aki a belga Louvaini Katolikus Egyetemen szerzett politológia–szociológia diplomát és három nyelven beszélt, valamint egy kicsi, de remekül dolgozó titkárságot, amelyet a szintén három nyelven beszélő, diplomáciai tapasztalatú Varga Márta vezetett. Az igazság az, hogy a félig kialakult testület, amint említettem, nem birkózhatott meg a feladatteherrel. Ez alapvető szervezeti gond volt. Én magam pedig nem is szerettem főnök lenni. *Primus inter pares* – ez nekem való helyzet. De főnökként kezelni bürokratikus ügyeket, és remek intellektusú, de magas feszültségű értelmiségi kollégáim felfokozott érzékenységét a kemény politikai közegben – ez fölöslegesen csapolta meg energiáimat. Elfáradtam, kimerültem, kétszer kórházba is kerültem rosszulléttel (1991 októberében Washingtonban, éppen egy Eagleburger-találkozóm előtt, 1992 májusában pedig Budapesten). Ezek múló bajok voltak, de komoly figyelmeztetések a szervezetem részéről.

HR: *Kudarcként emlékszel vissza a Tanácsadó Testület két évére?*
KGy: Semmiképpen sem. Nagy dolgokat valósítottunk meg. Sok, a rendszerváltozás szellemével ellenkező jelenségre hívtuk fel a kormányzat figyelmét a saját oldalunkon is, és jó volt együttműködni sok kiváló emberrel a minisztériumokban és a parlamentben. A Duna Televízió, Közép-Európa első műholdas, kulturális csatornája a Tanácsadó Testület indítványára született meg, és mi is hoztuk létre 1992 végére az intézményi és technikai struktúrát, együttműködve az illetékes miniszterekkel és sok szakértővel. Ebben a munkában nagy szerepe volt Ferencz Csaba magas szintű jártasságának és kapcsolatrendszerének a híradástechnikában.

Czakó Gábor íróbarátom 1992-re már kivált a testületből – átvette az új kormánypárti napilap, az *Új Magyarország* személyi és szakmai irányítását, amelyet szintén mi alkottunk meg. Tudniillik, a kormányoldal, a középjobb alig talált korrekt sajtótudósítókra 1990 májusától, csupán Varga István színvonalas, de kis hatókörű magánvállalkozása, a küszködő új *Pesti Hírlap* állt teljesen rendszerváltoztató munkánk mellé. Meglepett bennünket a posztkommunista médiacsinálók történelmi tévedése és vétke: ennek a szubkultúrának többsége, „függetlenség" címén, a választás után szenvedélyes elfogultsággal vette át a balliberális ellenzéki pártok retorikáját, stílusát, és nem a polgárok érdemi tájékoztatását tartotta a feladatának, nem a nagy horderejű új törvények magyarázatát, értelmezését a mindennapi emberek számára.

HR: *Valóban ennyire hiányzott az empátia, hogy szimpátiáról ne beszéljünk, a posztkommunista sajtó részéről? Hogyan lehet ezt magyarázni olyan újságírók és tv-sek esetében, akik nem voltak kimondottan ellenérdekeltek?*
KGy: Ha jóhiszeműen vizsgáljuk a posztkommunista sajtó ellenségességének hátterét, akkor azzal magyarázhatjuk, hogy a késő Kádár-korszak és 1989 csaknem metafizikussá nőtt hatalomellenessége és egy kompenzálási komplexum működött itt vakon tovább, egy automatizmus lendületével, egy valóban demokratikus szemléletű kormány, a miénk ellenében. Mint ahogy a sajtónak és a politikusoknak a pártellentétek demokratikus kezelését, de pártosodás tényét sem volt könnyű megtanulnia még évekig, intellektuálisan és érzelmileg, az új demokráciákban – erre panaszkodott Václav Havel is ekkoriban, elnökként írt politikai esszéiben. Megint más esetekben – és talán ide sorolható Göncz Árpád magatartása a taxisblokád idején – a rendszerváltozás első éveiben szabadság és demokrácia merőben különböző értelmezései csaptak össze drámaian. Antall hitt abban, hogy a demokratikus államszervezetnek erősnek, akár erélyesnek kell lennie, míg Göncz úgy tartotta, hogy az a helyes, ha ő mint államelnök „a nép" pártján áll. De visszatérve a magyar média mentalitására, hadd idézzek egy tárgyilagos nyugati véleményt. Mitterrand Budapestre látogató választási tanácsadója azt mondta nekünk az 1993-94 telén a magyar televíziókban (MTV és Nap TV) szereplő műsorvezetők agresszivitása láttán, hogy ilyet utoljára Gabonban tapasztalt. Magyarországon sajnos, Antall szavával élve valóban „törzsi ellentétek" dúltak. Jóhiszeműségünket ez az ellenségesség alapjában kezdte ki már 1990-ben, de léptünk. Ezért hoztuk létre az *Új Magyarország*ot, ami életképes, színvonalas orgánum lett. A Duna Televízió pedig hűen követte a pártatlan tájékoztatás etikáját, hiszen az volt a küldetése, hogy a világban szétszóródott magyarsággal hiteles információkon alapuló politikai és kulturális kapcsolatot hozzon létre. A csatornát irányító HTVA kuratórium elnöke Csoóri Sándor lett, alelnöke jómagam, tagjai közt pedig ott volt Jankovics Marcell, Makovecz Imre és Szabados György is – és sosem lett okunk szégyellni azt az első Duna TV-t, amelybe mi hívtuk meg elnöknek Sára Sándort.

HR: *Nyilván nem volt ekkora túlsúlya a média-ügyeknek a miniszterelnöki tanácsadók napi munkájában.*
KGy: A kimeríthetetlen média kérdések szakértői mellett, röviden szólva is, említeni kell az akadémiai és egyetemi világból érkezett Dr. Varga Csaba érdemeit, aki az új jogrendszer intézményes alapjait és a törvényeket kísérte figyelemmel jogelméleti szempontból. A Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben ott volt M. Kiss Sándor, aki olyan

ügyeknek volt a kiváló gazdája, mint a politikai üldözöttek rehabilitálása és a kommunista karhatalom 1956-57-es terrorjának feltárása – ezek a Miniszterelnökségen töltött évek is hozzájárulhattak ahhoz, hogy őt ma az elmúlt hetven év történetének egyik legjobb, iskolateremtő szaktekintélyeként tartják számon Magyarországon.

VI.

HR: *Említettél röviden jó néhány olyan témát a tanácsadók tevékenységével kapcsolatban, amelyre még érdemes lesz visszatérni. Előbb azonban beszéljünk a miniszterelnök külügyi programjáról, amely igen lendületesen és látványosan indult be 1990 júniusában. Hol volt ebben a helyed? Milyen volt a munkamegosztás?*
KGy: Már kezdetben létrejött egy világos, de rugalmas szerkezet: én kísértem Antallt miniszterelnöki útjain, Jeszenszky pedig a maga külügyminiszteri köreit járta. Ők ketten csak néhány csúcseseményre mentek együtt, amilyen az 1990. októberi hivatalos amerikai látogatás volt, vagy a Helsinki Szerződés (EBEÉ) párizsi csúcsa 1990 novemberében. Ez a szereposztás tökéletesen működött. Az információcsere folyamatos volt Jeszenszky és Antall között, akár gyors telefonok formájában is, én pedig egy idő után állandó részvevője lettem Jeszenszky heti minisztériumi vezetői értekezleteinek. Jeszenszky is, én is jól éreztük magunkat a helyünkön, Antall stratégiai irányító szerepét mindketten elfogadtuk, s a baráti bizalom köztünk évtizedekre nyúlt vissza. Fontos állomása volt a bizalom megerősítésének és a gondolkodás összecsiszolásának, amikor mindketten az UC Santa Barbarán tanítottunk a nyolcvanas évek közepén, Jeszenszky közép-európai történelmet, én amerikai és magyar irodalmat.

HR: *Hogyan kezdődött hát a külpolitikai program?*
KGy: Antall gondosan megtervezte már június elejétől az utakat. Előbb következett a moszkvai látogatása a Varsói Szerződés tagországainak esedékes évi csúcstalálkozójára, amelyen történetesen ő volt a soros elnök. Már említettem fentebb, hogy Antall ott bejelentette Magyarország kilépési szándékát, illetve azt a meggyőződését, hogy a VSZ-t rövid határidővel fel kell számolni, a NATO viszont szükséges és megújítható. A kétnapos dráma során Gorbacsov először rábólintott Antall radikális javaslatára, de a záróközleményben a szovjetek végül is egy puhább verziót tudtak a résztvevőkre kényszeríteni. Sem a lengyelek, sem a csehek nem merték még vállalni ekkor Antall radikalizmusát, bár bizalmasan egyetértettek vele. Erre az útra Für Lajos hadügyminisztert vitte magával Antall, miközben Jeszenszky a Nyugat-európai Uniónál (WEU), az EU katonai szárnyánál járt bemutatkozó látogatáson Párizsban. Ott

volt Moszkvában Göncz Árpád köztársasági elnök is, de az ő szerepe a magyar közjogi szabályzás miatt csak jelképes volt ilyenkor.

HR: *Nyilván a szovjetek inspirálta záróközlemény miatt tartotta Antall fontosnak, hogy elmondja a* Die Welt am Sonntag*nak a moszkvai történet valós változatát (Antall 1990).*
KGy: Hogyne. Ő fontos ügyekben semmit sem bízott a véletlenre. Jellegzetes az is, hogy milyen gondosan válogatta össze küldöttségeit. A szovjet-orosz relációban engem alig foglalkoztatott, hiszen nem voltam otthonos orosz ügyekben. Ezen a téren fő kommunikációját személyesen folytatta 1990-től mindvégig Gorbacsovval és Jelcinnel, valamint a budapesti szovjet (később orosz) nagykövettel, a magyarul tökéletesen beszélő Ivan Pavlovics Aboimovval, aki korábban a Varsói Szerződés főtitkára volt. Vele együtt kísérte végig a moszkvai hatalmi drámák és a csapatkivonási tárgyalások néhány forró pillanatát, valódi szívélyes viszonyban. Késő 1995, kora 1996-ban Aboimov egyszer ebédre hívott meg, hogy meghatottan mondja el nekem, hogy az Antall-kapcsolat emberileg és szakmailag milyen nagy élménye volt neki, és hogy milyen korrekt és messzire tekintő partner volt Antall. Ez a rokonszenv Antall és Aboimov közt rengeteget hozott az országnak, és ékes cáfolata a szocialisták egyik kedvenc szlogenjének, miszerint elhanyagoltuk az orosz kapcsolatot.

HR: *Azt gondolom, az ilyen magatartásra, amely nyíltan kimondja a nemzeti érdeket, de egyben empatikus is a szovjetekkel, egy magyar vagy kelet-közép-európai politikustól aligha volt példa negyven éven át.*
KGy: Érdemes ideidézni, amit az orosz politikai mentalitásról mond önéletrajzi interjújában Antall Osskó Juditnak 1992. július 4-én: *„Ők maguk [...] nagyon szeretik a kiszámíthatóságot. [...] az európai baloldal [...] számukra nem volt érthető [...]. A tisztább formákat szerették, az egyértelműbb beszédet, ami őrájuk esetleg nem jellemző, de másoktól szívesen veszik, megnyugtatja őket."* (*Kései memoár*, 78. oldal). Hozzá kell tennem, hogy Antall igen jól ismerte az orosz mentalitást személyesen is: édesapja és nagyapja is hadifogoly volt az I. világháború után, őt pedig egy szovjet ezredes vallatta tevékenységéről az 1956-os forradalom után. Ennek a tudásnak volt köszönhető, hogy Antall a legkeményebb értékeléseket is elfogadhatóan tudta tálalni Gorbacsovnak, Jelcin pedig különlegesen becsülte őt attól kezdve, hogy 1991. augusztus 19., a Janajev-féle KGB-puccs idején felhívta őt, és támogatásáról biztosította a legális orosz és szovjet hatalmat, holott ekkor még a világ több vezetője kivárt vagy vacillált. Majd pedig Bush elnökkel egyeztette telefonon ezt az álláspontot, biztatva őt egyben arra is, hogy az USA nyomban állítsa vissza diplomáciai kapcsolatát a balti államokkal.

Míg tehát nekem itthon a Budapestre akkreditált nagykövetek voltak természetes, állandó partnereim, mint Charles Thomas, John Birch, Pierre Brochand, Joseph Nitti, Hans Beck, Aoki Seki, orosz viszonylatban a követtanácsossal tartottam a kapcsolatot négy éven át. Meg kell mondanom, ezt a kapcsolatot sem zavarta meg semmilyen disszonancia. Tanúja voltam azonban két négyszemközti beszélgetésnek is Antall és Jelcin között, 1992-ben Budapesten – kapcsolatuk minőségét tehát közvetlen közelről tapasztaltam meg.

Az 1991-es tárgyalások vezetését (a magyar–szovjet bilaterális pénzügyi nullszaldóról) Kádár Béla külgazdasági miniszterre bízta Antall, miután Kupa Mihály pénzügyminiszter nem tudta elhárítani az alaptalan szovjet követeléseket. Persze nagy segítséget jelentettek a kemény tárgyalásban az olyan patrióta katonai vezetők is, mint a Szovjetunióban kiképzett Annus Antal tábornok, hiszen a követelések hátterében a Vörös Hadsereg állt, és a moszkvai keményvonalasok, mint például Kvicinszkij külügyminiszter-helyettes.

HR: *És hogyan indult be a nyugati reláció formális miniszterelnöki szinten?*
KGy: Informálisan és a pártkapcsolatokban 1989 második fele már nagy külpolitikai aktivitásban telt Antall számára. Említettem az osztrák és brüsszeli kapcsolatokat, és a Mitterrand-találkozót. 1989 decemberében Alain Juppé és Nicolas Sarkozy érkeznek Budapestre egy RPR-küldöttség élén. Januárban Antall és Jeszenszky egyhetes washingtoni programra utaznak, és Bush elnök mellett a politikai élet egy sor vezetőjével és a magyar emigráció vezetőivel is találkoznak. Utána Margaret Thatcher meghívására Londonba utaznak ők ketten rövid látogatásra egy kis brit kormánygépen. Április elején Giscard d'Estaing volt francia elnök részt vesz az MDF kampánygyűlésén. Közben elkezdődnek programjaink itthon is. Már említettem az Európa Tanács Budapesten tartott május közepi közgyűlését, amely Antall számára a főtitkár, Catherine Lalumière becsülését és rokonszenvét is meghozta. Nem kétséges, hogy ő lett az egyik fő mozgatója annak, hogy 1991 szeptemberében Antall nagy Európa-építőként megkapta a Robert Schuman-díjat Strassbourgban. Antall ennek a díjnak az összegéből alapította meg a Batthyány Lajos Alapítványt, a modern magyar középjobb első politikai kutatóintézményét, amely otthont ad a *Magyar Szemlé*nek és a *Hungarian Review*-nak is.

HR: *Saját emlékeidből mit említenél még meg 1990 májusának nemzetközi programjai közül?*
KGy: Károly herceg és Diana hercegnő érkezik hivatalos látogatásra Budapestre május elején. A Parlamentben fogadjuk a herceget Antall-

lal, Jeszenszkyvel és Katona Tamás leendő külügyi államtitkárral, majd pedig a díszvacsorán, a brit nagykövet John Birch rezidenciáján én ülök Károly herceg, majd a brit „vetésforgós" átültetés után Diana hercegnő jobbján. Beszédek nem hangzanak el – Birch, akit jó tíz éve ismertem már akkor, azt kéri, hogy beszéd helyett a hercegi pár tiszteletére én olvassam fel egy versemet magyarul és angol fordításban. Nem kell mondanom, Károly herceg személyében rendkívül művelt és figyelmes vacsorapartnerrel ajándékozott meg a sors, akiről tudtam, hogy szellemi mentora kedves dél-afrikai íróm, Laurens van der Post volt.

HR: *Eszerint a hivatalos nyugat-európai utak már kijárt ösvényeken alakultak?*
KGy: Valóban így volt. Mint az eddigiekből kiderülhetett, a nemzetközi politika számára Antall nem „sötét lóként" került a miniszterelnöki székbe. Esélyeit komolyan vették, és terveiről igyekeztek kikérdezni már a választások előtt.

HR: *Mi volt az oka Antall még a zsugorodó távolságok korában is feltűnően nagy külpolitikai aktivitásának?*
KGy: Antall számára a politikai Nyugathoz, az euroatlanti világhoz való gyors visszaintegrálódás volt az első számú stratégiai cél. Úgy gondolta, hogy amíg ennek formalizálódása NATO- és EU-tagság formájában nem történik meg, addig is a személyes és intézményes kapcsolatok gazdag szövedékébe kell beágyazni Magyarországot és Kelet-Közép-Európát. Ha ilyen háló jön létre a Nyugattal való partnerségekből, akkor a változás remélhetőleg visszafordíthatatlan lesz. És mindez aztán meg is teremti azt a nemzetközi politikai klímát, amelyben a rendszerváltozás egyéb gondjai, a gazdasági rendszerváltozás is, megoldódhatnak. Államférfiúi tevékenységének ez volt a végső motivációja, s ennek eredménye 1992 októberében tetőzött, amikor egy kétoldalú szerződés alapján a NATO AWACS elektronikus felderítő gépei megkezdték őrjáratukat a magyar légtérben a háborús Délkelet-Európa figyelésére. Magyarország ezzel *de facto* védelem, egy biztonsági ernyő alá került a jugoszláv háború idején, s egyben különleges viszonyt teremtett a NATO-val.

HR: *Akkoriban ez a NATO-misszió nem lett nagy szenzáció a magyar sajtóban, és mi polgárok sem fogtuk fel, hogy micsoda fordulatot hozott ez Magyarország biztonságában.*
KGy: Maga Antall sem akarta a dolgot a valódi dimenziójában kezelni a közvélemény előtt. Ennek nemzetközi okai is voltak. Nem akarta „bedörgölni" a tény jelentőségét azoknak, akiknek ez a NATO-misszió komoly, mondhatni megalázó politikai és katonai vereséget jelentett.

Ő sosem felejtette, hogy az életünk veszélyeztetett, törékeny dolog. Nagy diadal volt ez Magyarország számára, és fontos állomás a délszláv béke megteremtésének útján, de dicsekedni nem akartunk vele.

HR: *Ehhez a sikeres nemzetközi offenzívához nyilván partnerekre is szüksége volt Antallnak. Mondhatjuk-e, hogy szerencsés volt, szerencsések voltunk ebben a tekintetben?*

KGy: Azt hiszem, a korábban említett politikusok, Bush, Thatcher, Kohl, Wörner, Mitterrand, Chirac, Havel vagy Gonzalez formátuma, de az orosz vezetőké is bizonyítja, hogy minden kétség nélkül szerencsések voltunk a világ vezető politikusaival. De fogalmazhatunk úgy is, sokakkal egyetemben, hogy dacára mindannak, amit a nemzetközi politika *nem* oldott meg 1990–94-ben, a pillanat történelmi fontosságát a világ egész politikai elitje átérezte – és a szerencse inkább az volt ebben, hogy annyi posztot töltött be akkor nagy tehetségű, elhivatott egyéniség. A mai távlatból – az Európai Unió tehetetlenségéből, kétségbeejtő vezetési válságából – visszatekintve különösen úgy tetszik, hogy elsőrangú, rátermett partnereink voltak, némelyikük egyenesen nagy egyéniség. Huszonöt év alatt óriási lett a színvonalesés ahhoz képest, és ma jórészt arctalan, jelentéktelen politikusok vezetik Európát.

Ahogy egy külpolitikai újságíró barátom fakadt ki nekem szeptember közepén, hogyan lehetséges, hogy nem akad formátumos európai vezető, aki a migránsválság kapcsán leülne Obamával, Putyinnal, az irániakkal, a törökökkel és a szaúdiakkal együtt, átfogó megoldás keresésére? Ennek már rég meg kellett volna történnie. Hozzá kell tenni, az EU közös védelmi és külpolitikája már 1991–1994-ben is megbukott, a jugoszláv válság idején. A boszniai háború befejezését csak a NATO és a franciák határozott fegyveres fellépése hozta meg 1995-ben.

De beszélhetek arról is, milyen elsőrangúak voltak a Budapestre akkreditált diplomaták 1990-ben. Charles Thomast, akinek ez volt az utolsó posztja, az amerikai nagyköveti kar legjobbjaként tüntette ki a State Department. Két vezető beosztottja, Richard Baltimore és Thomas Robertson is nagyot emelkedett későbbi pályáján. John Birchöt lovaggá ütötték hazatérte után. Pierre Brochand a francia külügyminisztérium biztonsági főnöke lett. Utódja, Nicoullaud is magasabb posztra került Budapestről hazatérvén. Kínai partnerem, aki jól beszélt magyarul, hazatérvén külügyminiszter-helyettes lett. De említhetem vendégeim közül nemcsak Brzezinskit és Kissingert, hanem a művelt és megnyerő dr. Ma Jing-dzsu államtitkárt is, aki 2008-ban a Tajvani Köztársaság elnöke lett, és 2012-ben újraválasztották. Folytathatnám a sort. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi kapcsolatoknak ezekben a si-

kereiben a mi munkánknak is része volt, mint ahogy mindnyájunk, a magyar 1989 érdeme, hogy ilyen képességű diplomatákat küldtek hozzánk akkor a vezető országok.

(Folytatjuk)

FORRÁSOK:

Antall 1990: Reuters-interjú. *Welt am Sonntag,* Berlin, Jun. 16, 1990.
Antall (1994): *Modell és valóság,* II. kötet. Athenaeum Nyomda, 1994, Budapest.
Antall–Osskó (2013): *Kései memoár – Publikálatlan interjúk.* Beszélgetések Osskó Judittal. Corvina, 2013, Budapest.
Bush, George H. W. – Scowcroft, Brent: *A World Transformed.* Vintage Books, 1998, New York.
Entz Géza: *Antall József, a rendszerváltozás specialistája. Magyar Szemle,* Új folyam XXII. 7–8. szám, 2013. augusztus.
Granasztói György: *Antall József modellszerű politikai gondolkodása. Magyar Szemle,* Új folyam XXII. 11–12. szám, 2013. december.
Havel, Vaclav: *Summer Meditations.* Vintage, New York, 1993
Hieronymi, Otto: *Regime Change in Hungary, 1990–1994: The Economic Policies of the Antall Government. Hungarian Review,* Vol. 4., No. 4., July 2013.
Hutchings, Robert L.: *American Diplomacy and the End of the Cold War. An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989–1992.* The Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 1997.
Jeszenszky Géza: *Antall József, a tanár. Magyar Szemle,* Új folyam XXII. 11–12. szám, 2013. december.
Kodolányi Gyula: *Az ismeretlen Antall József.* Bevezető a hasonló című kötethez. Szerk. Rózsa Marianna és Jász László. Mundus, 1996, Budapest.
Kodolányi, Gyula: *A hosszú forradalom. A hullám taraja.* Válogatott esszék és interjúk, 2000–2005. Nap Kiadó, 2006, Budapest.
Kodolányi Gyula: *A Duna TV létrehozása, Szóló hangra,* Nap Kiadó, 2012, Budapest.
Kodolányi Gyula: *Antall József hagyatéka, 1993–2003. Magyar Szemle,* Új folyam XXII. 11–12. szám, 2013. december.
Orbán Viktor: *Antall József, a polgári Magyarország miniszterelnöke.* (1996. február). *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében, 1992–2002.* Magyar Szemle Könyvek – Válasz Könyvkiadó, 2003, Budapest.
Rózsa Marianna – Jász László (szerk.) *Az ismeretlen Antall József.* Emlékezések, interjúk, dokumentumok. Mundus, 1996, Budapest.
Tar Pál. *In Memoriam Antall József. Tanú és szereplő.* Kairosz, 2003, Budapest.
Zelikow, Philip – Rice, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed. A Study in Statecraft.* Harvard University Press, 1995, Cambridge (Mass.).

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI PROGRAMJÁRÓL

2. rész

Jeszenszky Géza

Vágyak, illúziók és realitás a nemzetpolitikában (folytatás)

Az 1989-ben Pozsgay Imre és Tabajdi Csaba létrehozott Kisebbségi Kollégiumból Entz Géza államtitkár vezetésével megalakult a Miniszterelnöki Hivatal alá tartozó Határontúli Magyarok Titkársága. (1992-től ez a Külügyminisztérium felügyelete alá került Határontúli Magyarok Hivatala néven.) Az új intézmény elemezte a „külhoni" magyarok helyzetét, támogatta őket erkölcsi, politikai és – a szerény lehetőségek között – gazdasági eszközökkel. Az Illyés Alapítvány a szomszéd országokban élő magyarok társadalmi és kulturális szervezeteit, képzését támogatta, csekély anyagi lehetőségeit (mindössze évi 15 millió akkori forint, megtetézve ugyanannyi külső adománnyal) maximálisan hasznosítva. Sajnos azonban illúziónak bizonyult a kormányprogramban is kifejezésre juttatott remény, hogy a szomszédos országok új vezetői készek lesznek követni a legjobb nyugat-európai példákat, és teljesítik kisebbségeik nyelvhasználati és autonóm igazgatási igényeit. Ugyancsak illúzió volt, hogy Nyugat-Európa és Amerika határozottan támogatni fogja ezeket az igényeket, ha kell, nyomásgyakorlással is.

Itthon és külföldön nem kevesen már Trianon vagy a szomszédos országokhoz került magyar közösségek puszta említését is irredentizmusnak, határ-felülvizsgálati törekvésnek hitték, legalábbis annak állították be. A kormány szavai és tettei egyaránt cáfolták e vádat. Az újjászervezett Magyarok Világszövetsége kongresszusán 1992. augusztus 20-án szólt arról Antall, hogy a békeszerződés igazságtalanságai még mindig fájnak, s orvoslást kívánnak. *„Ki vonhatja kétségbe azt, hogy fájdalmat okozott ennek a népnek és ennek az országnak az első világháborút követő trianoni békeszerződés? [...] Fájdalmat okoz, mert kulturális szétszabdalást jelentett. Családonként mindenkinek fájdalma van, mert elszakadt a testvéreitől, vagy elszakadt a szülőföldjétől. Nehezen emészti meg egy ország minden harmadik magyarnak a határon túlra kerülését. [...] Hazug embernek tarthatnának bennünket a másik oldalon állók, ha erre egy magyar ember azt tudja mondani: [...] számomra közöm-*

bös. [...] Lemondtunk a határok megváltoztatásának erőszakos politikájáról. A helsinki Záróokmányban és a Párizsi Charta aláírásával ezt az elvet elfogadtuk Európa többi népével. De ehhez az elvhez szorosan hozzátartozik az is, hogy nem lehet sem az emberi jogokat, sem az önrendelkezési jogot a nemzeti kisebbségi jogok védelme nélkül elfogadni. Ne mondja senki, hogy a kisebbségi kérdés belügy. [...] Amikor kimondjuk a történelmi igazságtalanság tényét, egyidejűleg kimondjuk azt a politikai alapkövetelményt is: együtt jár egy új Európával, egy új világrenddel az, hogy a nemzeti kisebbségek emberhez méltón kell hogy éljenek. [...] Ha ezt így nézzük, akkor sanda módon senki sem gyanúsíthat bennünket állandóan azzal, hogy félni kell tőlünk. Ahányszor hallom ezt a megjegyzést egyes politikusoktól, [...] mindig megkérdezem: nem szégyellik magukat, hogy félnek? Mitől félnek? Szomszédságunkban mindegyik ország hadserege a többszöröse a miénknek! Ne használják fel sehol országok összetartására, népek félrevezetésére a magyarságot mint ellenségképet!"[1]

Vajon rejtett irredentizmus így beszélni? Joggal keltett a szomszéd államok kormányaiban aggodalmakat és bizalmatlanságot a tizenötmillió magyarban gondolkodó politika? Révész Sándor „lelki irredentizmus"-sal vádolta Antallt. Elismerte ugyan, hogy e tájon erre nemcsak joga, hanem sok oka is van az embernek, de e tény kimondását – legalábbis egy politikus részéről – megengedhetetlennek tekintette, s Kiss Gy. Csabára, az MDF egyik alapítójára hivatkozott, aki ugyancsak helytelenítette Antall fogalmazását.[2] Egy szlovákiai magyar újságíró viszont azt emelte ki, hogy a kormányfő kijelentése nem aktuális politikai célokat szolgált: *„Antall József, a néhai magyar miniszterelnök volt az utolsó magyar jobboldali politikus, aki primitív aktuálpolitikai megfontolások nélkül ontott könnyet Trianon miatt. E mondat három kulcsszava: »aktuálpolitikai megfontolások nélkül«. Ő is siratta a Zágontól Dévényig és a Tátrától Fiuméig terjedő országot, de valahogy úgy, ahogy azt 1526 után úgy nyolcvan évvel valamelyik, a három részre szakított ország majdani egyesülésében reménykedő vándorpoéta tehette."*[3] Igaza van a szerzőnek, hogy Antallnak – mint minden nemzetben gondolkodó magyarnak – fájt a történelmi ország eltűnése, de a fájdalom kifejezése vagy a kisebbségi jogok számonkérése nem pillanatnyi politikai célokat szolgált. Negyvenévi kommunista agymosás után ezzel a témával szavazatokat inkább veszíteni, mint nyerni lehetett, amint ezt a 2004-es népszavazás is igazolta. A határon túli magyarok védelmét képviselni egyszerűen kötelesség – így gondolta a miniszterelnök, valamint kormánya és híveinek sokasága. Ahogy a baloldal által is nagyra tartott szerzők és politikusok, Jászi Oszkártól Bibó Istvánon át az 1947 utáni nyugati magyar emigrációig is ezt gondolták és így cselekedtek. Nemzetpolitikai felfogásával Antall a 20. század legjobb magyar hagyományait követte.

Noha Antall és politikája napjainkban minden elfogulatlan ember vagy politikai erő részéről jóval pozitívabb megítélést kap, mint kormányzása idején, külföldön meg-megjelenik a nézet, hogy Magyarország titkon irredenta, a békét veszélyeztető ország. Ezt nemcsak a szomszédos országok egyes politikusai ismételgetik, de sajnos egyes, doktriner vagy felelőtlen személyek itthonról is tápot adnak a rágalmaknak. Így például az egykori SZDSZ kisebbségi szakértője, Törzsök Erika, aki a 80-as években velem együtt támogatta a letartóztatott Duray Miklóst, majd a Horn-kormányban a Határontúli Magyarok Hivatalának az alelnöke és megbízott vezetője volt, 2007-ben úgy nyilatkozott, hogy *„az az intézményrendszer, amely a kilencvenes évek elején alakult, a két világháború közötti revíziós politika intézményrendszerének az újraélesztését jelentette."*[4] Állítását – példamutató módon – az Antall-kormány ellenzékének prominens tagja, Tabajdi Csaba utasította vissza, mint *„a rendszerváltás utáni kormányok kisebbségpolitikai gyakorlatának sommás, igaztalan és veszélyes elmarasztalását. [...] az effajta megközelítéssel az elmúlt közel húsz évben idehaza nem, csak környező országok nacionalista, szélsőséges politikusainak nyilatkozataiban találkoztam..."*[5] A koszovói háború óta a szélsőjobb, köztük egykori MDF-es politikusok is, elkezdték emlegetni a határkérdést, ezzel lovat adva szomszédaink nacionalistái alá, és félrevezetve az aggodalmaskodó, Magyarországgal szemben kritikus külföldet. A felelőtlen beszéd alaptalan illúziókat kelt a magyar társadalomban, a „64 vármegye" kifejezés és e szervezet provokatív akciói árát pedig a határon túli magyarok fizetik meg.

A tájékozott megfigyelők tudták (vagy a későbbiekben tapasztalták), hogy Antall és kormánya a nemzetközi joggal és az európai gyakorlattal összhangban álló megoldásokkal kívánta orvosolni az akkori Európa legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbségének jogos panaszait. A magyar kormány – összhangban a nemzetközi közösség kinyilatkoztatott elveivel – a kisebbségi jogok teljes körű biztosításában látta valamennyi etnikai jellegű konfliktus ellenszerét. Akkoriban még nagyon komolyan vettük a nemzetközi ajánlások jelentőségét, s erősen bíztunk az Európa Tanács normáiban és jogi mechanizmusaiban.

Csak néhány hónapra volt szükség ahhoz, hogy felébredjünk.

A személyi oldal

A politikai célok megvalósításához megfelelő személyekre is szükség van. A külpolitika végrehajtása egy szakapparátus, a diplomaták feladata, de a célokat és az irányt a politikai vezetés szabja meg. A kommunista korszakban a magyar külpolitikát is a pártközpont irányította,

a miniszternek felettese volt az MSZMP KB külpolitikai osztályának a vezetője, de a végső felügyeletet Moszkva gyakorolta. Az 1989-es nagy sikerek Gorbacsov jóváhagyásával születtek meg. A rendszerváltozással minden gyökeresen megváltozott. Antall miniszterelnökkel a magyar külpolitika értő és rátermett kézbe került, ismeretei, intuíciója és aktív szerepvállalása valódi és tartós eredményeket hozott. Vádként is, elismerésként is gyakran elhangzik, hogy az Antall-kormány külpolitikája „kézi vezérlésű" volt, hogy a miniszterek, a tanácsadók és a szakapparátus csak végrehajtója volt a kormányfő gyakran rögtönzött ötleteinek. Ebben annyi az igazság, hogy Antall József hihetetlen munkabírással dolgozott, s belpolitikai kötelezettségei mellett a külpolitikai eseményeket és folyamatokat is kiemelt figyelemmel kísérte. Az elvek és a teendők tekintetében azonban nekünk, munkatársainak nem volt szükségünk irányításra, utasításra, hiszen azokat közösen alakítottuk ki, benne voltak egész gondolatvilágunkban. A napi operatív ügyekbe nem szólt bele. Mint minden minisztere, én is szuverén módon vezettem tárcámat, élveztem a kormányfő bizalmát, s nem volt szükség napi egyeztetésekre. Tudatos munkamegosztás volt közöttünk: külföldi útjaira csak akkor kísértem el, ha az ügy fontossága vagy az esemény jellege, hordereje azt protokollárisan megkívánta. Ilyenkor tudtam megbeszélni vele és munkatársaival az aktuális ügyeket és a hosszabb távú feladatokat. Itthon sürgős esetekben ott volt a belső „K" telefon, ezen általában ő hívott, tudva, hogy én igyekszem csak a legszükségesebb esetekben igénybe venni idejét. E zömmel késő esti, éjszakai beszélgetések elsősorban tájékoztató és elemző jellegűek voltak, a döntések nem itt születtek. Az ő kívánsága volt, hogy halála után vigyem tovább külpolitikáját, ezért vállaltam a képviselőséget 1994-ben, s azóta is igyekszem szellemét megőrizni, céljait képviselni minden területen.

Széles műveltsége, hihetetlen memóriája, valamint határozott elképzelései mellett Antallnak a bizalmát élvező, a nemzetközi életben is jártas közvetlen munkatársakra is föltétlenül szüksége volt. Kodolányi Gyula, az európai kultúra mellett az angol-amerikai politikát is kiválóan ismerő író és költő, a kommunizmussal szemben álló szellemi ellenzék prominense, mint külpolitikai főtanácsadó, címzetes államtitkár, optimális segítőnek bizonyult. A tárgyalásokat, találkozókat előkészítette, a kormányfőt sok esetben mentesítette kevésbé fontos ügyekkel való foglalkozástól, helyette fogadott külföldi politikusokat, közéleti személyiségeket és üzletembereket.

Politikai államtitkáromnak a történetírói munkáiról jól ismert Katona Tamás MDF-es képviselőt választottam (akkor még a pártnak nem volt tagja), akire a parlamenti kapcsolatok mellett elsősorban a

regionális politikában számítottam. Nagy műveltségű ember, színes egyéniség volt, Antallhoz hasonló hátterű, vele egy évben született, nemzeti érzelmű antikommunista. Sajnálom, hogy amikor belpolitikai ügyek folytán személyem éles támadásokat váltott ki, lojalitása megrendült, az ellenzéki sajtónak udvarolva, annak segítségével előbb az én helyemre pályázott, majd miniszteri ambíciói folytán az oktatásért és kultúráért felelős Andrásfalvy posztját remélte megkapni, hogy Bölöny József híres kézikönyvébe bekerülve örökítse meg nevét a magyar történelemben.[6] Az őt váltó, pszichiáteri végzettségű Kelemen András bizalommal és barátsággal fogadtam, de ő csalódást okozó intrikusnak bizonyult. Masszívan benne volt Csurka 1992-es lázadásában, mint a külügyminiszteri posztra kiszemelt személy. Antall halála után elsődleges célja volt úgy helyezkedni, hogy a politikában maradhasson. A közigazgatási államtitkári poszt esetében Somogyi Ferenc hivatásos diplomatára esett a választásom, aki az 1990. tavaszi átadás során korrekt partner volt, és mind a hivatalt, mind az apparátust kitűnően ismerte. Másfél év után azonban politikai (vagy személyi) elkötelezettsége miatt lemondott. A helyére lépett Martonyi János nagy nyereség volt: műveltsége, szakismeretei, nyelvtudása, munkabírása, kompromisszumkészsége már akkor is széles körű elismerést váltott ki. Későbbi külügyminiszteri működése világszerte megbecsülést szerzett nemcsak személyének, de hazájának is.

A szomszédságpolitikával nem csupán a szomszédos országokba küldött, illetve azokkal foglalkozó diplomaták foglalkoztak, ez kiemelt feladata volt az egész állománynak. Az elmúlt években számos bírálat hangzott el, hogy az MDF, illetve az Antall-kormány elmulasztotta a beígért „tavaszi nagytakarítás"-t, a kommunista rendszer „káderei nek" az eltávolítását a politikai és gazdasági életből, valamint a közigazgatásból. 1990 és 1994 között viszont az ellenzék és a hozzá húzó sajtó állandóan azzal támadta a kormányt, s ezen belül kiemelten a Külügyminisztérium vezetőjét, hogy ideológiai okokból, pártalapon eltávolítja a kitűnő régi szakembereket, és hű pártkatonákkal váltja fel őket. „Egy masszív MDF-es birodalom" lett a Külügyminisztérium, szólt a vád.

Közel egymillió egykori MSZMP-tagot nyilvánvalóan nem lehetett kiiktatni a társadalomból, de még a közszolgálatból sem lett volna indokolt elbocsátani valakit pusztán azért, mert tagja volt az állampártnak. Az igazságtételi törvény sajnálatos elutasításával a jogsértések politikai felelőseit mintegy megvédte az Alkotmánybíróság, de ilyen személyek a Külügyminisztérium apparátusában nem voltak. A két világháború között a magyar diplomáciát egy kitűnően felkészült, művelt, nyelveket magas szinten beszélő gárda szolgálta.[7] A kommunista

hatalomátvétel gyakorlatilag az összes régi diplomatát eltávolította (jelentős részüket rövidesen meg is hurcolta), és csupa új, többségükben a szükséges alapismeretekkel sem rendelkezőkkel váltotta fel. A főként nyugati emigrációból hazatért, tehát a világot ismerő, nyelveket beszélő, és a baloldallal is rokonszenvező, az új rendszer szolgálatába álló értelmiségieket (Szőnyi Tibor, Faludy György, Pálóczi-Horváth György, Ignotus Pál, Heltai Pál stb.) a Rajk-per, a „tisztogatások" idején kémkedési (koholt) vádakkal bebörtönözte. Csak lassan, az 1960-as évektől szerezte meg a magyar diplomáciai kar az elengedhetetlen szakmai ismereteket. Kezdetben kizárólag Moszkvában volt diplomataképzés, és amikor a 60-as évek derekától a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemen is megindult a nemzetközi kapcsolatok szak, az átlagban évi harminc végzős nagyobbik része politikailag „megbízható" családi háttérrel rendelkezett. A magyar külügyminisztériumi állományban a nyugaton élő rokonság egészen a rendszerváltozásig kizáró tényező volt, ilyen személy még titkárnő sem lehetett. A titkosszolgálatok (külföldiek is, feltehetőleg elsősorban a szovjet) behálózták a gárdát, mindenki félt mindenkitől. Nyugati országokban szolgálni külön privilégium volt, viszont még szigorúbb megbízhatósági feltételeket igényelt. Így is történtek „disszidálások," a legismertebb volt a washingtoni misszióvezető Radványi János „lelépése" 1968-ban. A magyar külpolitika és annak végrehajtói Moszkvával szemben meglehetősen szervilisek voltak, bár egyesek bizonyára ezt nem szívesen tették. 1976 őszétől tanítottam a „Közgáz" Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén (kivételnek számító pártonkívüliként) a jövendő magyar diplomatáknak „A nemzetközi kapcsolatok története" című tantárgyat. Diákjaim nagy érdeklődéssel fogadták előadásaimat, s mire a 20. század „kényes" témáihoz értünk el, már olyan hitele volt szavaimnak, hogy a „vonalas" családból származó diákok sem jelentettek föl a Ribbentrop–Molotov paktumot vagy a katýni vérengzést ismertető szavaimért. A külügybe bekerülő tanítványaim később gyakran panaszkodtak, hogy milyen merev és „pártszerű" az ottani légkör, és hogy az előmenetelben és a fizetésekben a Moszkvában végzettek, valamint a pártközpontot megjártak határozottan előnyt élveznek.

Én csak 1989 elején érzékeltem a látványos fordulatot az állampártot és Moszkvát addig hűségesen kiszolgáló Külügyminisztérium politikájában és viselkedésében. A nyilvánosság előtt a hivatal a politikai reformok támogatójaként jelent meg, és olyan látványos lépésekben volt kezdeményező, mint a diplomáciai viszony felvétele Izraellel, Dél-Koreával és Dél-Afrikával. Elkezdték az új pártok tájékoztatását, sőt ősztől megkezdődtek nálam, mint az MDF külügyi bizottsága

vezetőjénél, a tisztelgő látogatások és a diszkrét kapcsolatkeresések. A választások után, az átadás előkészítése során jó benyomásokat nyertem a minisztériumban folyó szakmai munkáról és a velem kapcsolatba került személyekről. Ezért nem „tavaszi nagytakarítást" terveztem, hanem minőségi cseréket. Elsősorban a NATO-országokba láttam szükségesnek a régi rendszerben nem kompromittálódott nagykövetek kiküldését. Nem sokkal hivatalom elfoglalása után mondtam ki: *„Az a törekvésünk, hogy egy egységes magyar külügyi apparátus alakuljon ki, amelyet nem oszt meg sem az, hogy ki hol tanult, sem az, hogy ki milyen pártban volt, sem az, hogy ki mikor lépett külügyi szolgálatba."*[8] Az Antall-kormány 1990-ben tehát tiszta lapot kínált az öröklött külügyi apparátusnak, miközben a kompromittált hírszerzőkre, az alkoholistákra, a seftelőkre, a tehetségtelenekre, a műveletlenekre nem tartottunk igényt. A régi külügyminisztériumban bőven voltak ilyenek. Nyugati orientációt viszont célszerű volt olyan diplomatákkal folytatni, akik belülről ismerték a nyugati országokat, kultúrájukat, és akik mindig a demokrácia és a piacgazdaság meggyőződéses hívei voltak. Ezért volt szükséges és minden nyugati partnerünk részéről örömmel üdvözölt lépés, hogy hivatalba lépésem után jelentős vérfrissítésre került sor a Külügyminisztérium apparátusában. Főként olyanokat vettünk föl a diplomáciai szolgálatba, akik egy-egy nyelv és kultúra, illetve ország szakértői voltak, többségük addig egyetemi oktató volt. Így lett nagykövet Rómában Szörényi László, Párizsban Szávai János, Bécsben Hunkár Dénes, Svájcban Ódor László, Varsóban Engelmayer Ákos, Prágában Varga György, Helsinkiben Jávorszky Béla, lett első beosztott Washingtonban Bollobás Enikő, Bonnban Erdődy Gábor vagy Brazíliában Benyhe János. Ebbe a kategóriába tartozott az ugyancsak fontos posztra kihelyezett Borsi-Kálmán Béla (Bukarest), Vajda Tünde (London), Kovács Péter (a későbbi alkotmánybíró) és Oberfrank Ferenc (Párizs). Sok méltatlan támadás érte a dilettánsnak nevezett „újakat", pedig műveltségük, munkabírásuk és nem utolsósorban modoruk a régi gárda többségének is kivívta az elismerését, a külföld szemében pedig személyükben is jelezték, hitelesítették a rendszerváltozást. Az is előnyük volt, hogy jól ismerték a szomszédos országokat és azok magyar kisebbségének helyzetét, napi munkájukban erre kiemelt figyelmet fordítottak.

1990 után bárki jelentkezhetett a minisztériumba, bevezettem a felvételi vizsgát, de még az úgynevezett „admin" állomány, így a gépkocsivezetők esetében is megkívántam legalább az alapszintű nyelvtudást. 1994-ig becslésem szerint a teljes személyi állomány jó harmadát alkották a rendszerváltozás után belépők. Szerintem ez optimális arány volt. Az újak többsége nem volt MDF-tag, sőt föl is kértem az SZDSZ és

a Fidesz vezetését, hogy ajánljon új személyeket a diplomáciai apparátusba. Az ajánlattal – szerény mértékben – csak az ellenzék vezető pártja élt. Antall-lal egyetértve célom egy pártsemleges, a nemzeti érdekek szolgálatának elkötelezett külpolitikai apparátus kialakítása volt.

Volt egy addig teljességgel kiaknázatlan erőforrásunk: a nyugati magyarok. Ők elsősorban politikai okokból, a diktatúrák elől menekültek a nyugati országokba, és most tehetségüket, tapasztalataikat és kapcsolataikat örömmel bocsátották a szabaddá vált anyaország rendelkezésére. Nagyköveti posztra előrehaladott koruk és/vagy a hosszú távollét miatt csak kevesen jöhettek számításba, sajnos ezt igazolta a Washingtonba kinevezett, de ott alkalmatlannak bizonyult Zwack Péter esete is. A zsidó, a lengyel, az ír és az örmény után a világban a legelterjedtebb a magyar diaszpóra volt, az ő révükön nekünk sok ezer önkéntes képviselőnk lett. Hivatásos diplomata lett Tar Pál (1991-től washingtoni nagykövet), Perényi János (Bécsben I. titkár, majd Strassburgban nagykövet), Londonban Siklós István és Czigány Lóránt. Hazatelepülést vagy diplomáciai szolgálatot vállalni nem tudó, de a világpolitikát mélyen ismerők, az Egyesült Államokban élő Gáspár Ödön korábbi magyar diplomata kezdeményezésére, egyetértésemmel, 1991-ben létrehoztak egy külföldi „külügyi tanácsadó szolgálat"-ot. Ebben többek között olyan kitűnőségek vettek részt, mint (John) Lukács János, Sziklay Andor, Szent-Iványi Gábor, Chászár Ede, Lipták Béla, Takács József (valamennyien az Egyesült Államokból), Czettler Antal és Vajay Szabolcs (Svájc), Kállay Kristóf (Olaszország), Gyallay-Pap Domokos (Kanada), Harrach Vilmos és Fáy Gedeon (Németország), de voltak itthon élő tagjai is, mint Del Medico Imre, Forrai Tibor, Végh Béla. Levelezés és két konferencia keretében sok hasznos gondolattal, javaslattal szolgáltak.[9] Nem azonos ezzel az a külpolitikai tanácsadó testület, amelyet 1990 szeptemberében hoztam létre különféle pártállású hazai külpolitikai és külgazdasági szakemberekből, történészekből. (Néhány jellemző név: Csaba László, Csóti György, Diószegi István, Hanák Péter, Katona Tamás, Kiss Gy. Csaba, Palánkai Tibor, Kodolányi Gyula, Valki László, Vásárhelyi Miklós, Zalatnay István.) A külpolitikában annyira kívánatos nemzeti egyetértés megbomlásával ez a testület egy év múlva kimúlt. Külföldön élő magyarokból, valamint Magyarországot ismerő és kedvelő külföldi személyekből visszaállítottam a kommunista rendszer alatt megszüntetett tiszteletbeli konzuli intézményt. Ennek tagjai önzetlenül, sok energiát és anyagiakat is áldozva képviselik Magyarország érdekeit, állampolgárai érdekvédelmét, ápolják gazdasági kapcsolatait olyan helyeken, amelyek távol vannak a hivatásos diplomáciai képviselettől, vagy ahol

jelentős magyar kolóniák élnek. A rendszerváltozás óta a fent említetteken kívül sok száz egykori magyar emigráns lobbizik, érvel új hazája sajtójában, politikai életében, saját baráti körében a magyar álláspontok, magyar érdekek mellett. A nyugati magyarság mindig rendkívül fogékony volt a határon túli magyarok helyzete iránt is, ebben az ügyben különösen számíthattunk aktivitásukra. Sajnálom, hogy 1990 után a magyar hazából kényszerűségből eltávozottakat nem tudtuk még jobban bevonni az ország újjáépítésébe. Ha a rendszerváltozás hamarabb következett volna be, sokkal többen kapcsolódtak volna be az itthoni feladatokba.[10]

Külpolitikánk elméleti megalapozása és gyakorlati támogatása érdekében, a rangos külföldi tudományos intézetek mintájára elhatároztam, hogy a már létező Külügyi Intézetet és a Széchényi Könyvtár keretében működő Magyarságtudományi Intézetet kiegészítem és megerősítem egy közép-európai részleggel. Eredetileg ez lett volna a Dunatáj Intézet, az erdélyi ellenzéki múltú és a közép-európai szoros összefogás elkötelezettjeként ismert Molnár Gusztáv irányításával és a fájdalmasan korán elhunyt kisebbségjogi szakértő Bíró Gáspár közreműködésével, de végül itt nem részletezendő belvillongások után a Dunatáj-csapat a Kiss Gy. Csaba által vezetett Közép-Európa Intézethez kapcsolódott. A három tudományos intézetet a Magyar Köztársaság Kormánya által végül 1991-ben megalapított, széles politikai spektrumot fölölelő kuratóriummal létrehozott Teleki László Alapítvány működtette. (Ennek élén Kosáry Domokos, az MTA elnöke állt, tagja volt többek között Csoóri Sándor, de az utóbbi ellenkezésére abból kimaradt és ezért megsértődött Tőkés Rudolf.) Névadónak azért választottam Kossuth egykori párizsi követét, mert ő már akkor kimondta, hogy a történelmi országot csak a szomszéd népekkel együttműködve van esély megőrizni – tehát személyében is kifejezte külpolitikánk három terrénumát. Az alapítvány igazgatójaként egykori tanítványom, Diószegi László kitűnő munkát végzett mind tudományos, mind gazdasági téren.

A minisztériumon belüli munkára régi kollégák és volt tanítványaim közül néhány kitűnő munkatársat találtam. A kabinetfőnöki poszt a leginkább bizalmi állás, a munka mindig kimerítő, megsokszorozhatja a miniszter hatékonyságát. Igen sokat köszönhettem betöltőinek, így korábbi tanítványomnak, Forrai Kristófnak, akit azonban hamarosan „tűzoltásra" az egyesült államokbeli képviseletünk megerősítésére kellett kiküldenem. Őt egykori egyetemi angol szakos csoporttársam, Szíjj (Sillár) Emőke váltotta, aki a régi gárdát is sikeresen szelídítette meg. A választások közeledtével, az éleződő politikai konfliktusok közepette az MDF külpolitikai csapatának erőssége, Oberfrank Fe-

renc lépett a helyére, akinél a lelkesedés fáradhatatlansággal társult. Helyettesük, a sokoldalú és precíz Szalai Kati viszont végigdolgozta a ciklust. Egyetemi tanítványom, Kircsi Júlia volt a személyi titkárom, az ő intelligenciája, munkabírása, megjelenése és modora külső kapcsolataink széles körében is elismerést vívott ki. Mindnyájuknak hálás vagyok odaadó munkájukért. A többi, főként ismeretségi körömből érkező „új" diplomata, mint Bába Iván, Gergely András, Hóvári János, Keskeny Ernő, Makkay Lilla, Nagy József Zsigmond, és a Bukarestben szolgálatot vállaló Borsi-Kálmán Béla új színt, stílust és munkabírást hozott a minisztériumba. Eredményeikkel cáfolták a sajtó és egyes kollégák által hangoztatott dilettantizmust. Ugyanez mondható el az „új" nagykövetekről és első beosztottakról. Benyhe János, Bollobás Enikő, Boytha György, Deseő László, Engelmayer Ákos, Erdődy Gábor, Granasztói György, Hunkár Dénes, Jávorszky Béla, Nanofszky György, Ódor László, Perényi János, Pordány László, Rácz István, Szörényi László, Tar Pál, Varga György és Vásáry István nemcsak az adott ország nyelvének és kultúrájának volt kimagasló ismerője, de ugyancsak szívügyük volt a határon túli magyarság és a magyar diaszpóra sorsa, állomáshelyükön sok módon segítették őket. A náluk harciasabbak, mint a személyzeti politikát irányító Horváth Zsolt és a gazdasági terület lazaságait és visszaéléseit eltökélten nyomozó Szarka Istvánné, megosztóbb alkat volt, a belső vitákban megegyezés helyett győzelemre törekedtek, de a szomszédsági kapcsolatokban nem volt szerepük.

A régi gárda többsége rászolgált a bizalomra, és jól bevált a magasabb posztokon is. Sokukat kellene említenem, elsőként szóvivőmet és a sajtómunkát felügyelő Herman Jánost, aki magas szakmai és etikai szinten, nagy munkabírással és higgadtsággal látta el nehéz feladatát. Antall József bizalmát elnyerve, idővel helyettes államtitkári rangban a kormánynak is ő lett a külpolitikai szóvivője. A szomszédos országokkal itthon vagy kiküldetésben foglalkozó diplomaták majdnem kivétel nélkül a „régiek" közül kerültek ki (kívülről még csak jelentkező sem igen akadt ezekre a posztokra), többségük kitűnően helytállt, de volt néhány kivétel is, amint látni fogjuk. Kiemelkedő munkát végzett Bagi Gábor, Balogh István, Monori István, Rudas Ernő, Szabó István, Szőts Ferenc és Varga Imre.

Nagyköveti konferencia, 1990. július 25–26.

A külpolitikai kormányprogram részletezésére és a gyakorlatba történő átültetésére jó alkalmat kínált a külképviseleti vezetők szokásos nyári konferenciája. Antall miniszterelnök lehűtötte a kormány vélt gyöngeségével, közeli bukásával kapcsolatos híreszteléseket, kijelent-

ve, hogy az övé nem „valamiféle strandkormány."[11] Hangsúlyozta, hogy a külpolitika „pártok fölött álló össznemzeti feladatkör", aminek az irányvonalát – a szuverenitás visszanyerése után – „az Országgyűlésnek felelős kormány határozza meg, külső utasító és befolyásoló tényezők nélkül". Itt fogalmazta meg a korábbiaknál is egyértelműbben azt, amit később egyesek „Antall-doktrínának" neveztek, de ami – amint láttuk – széles körben vallott felfogás volt. *„A szomszédos országoknál, melyeknél magyar kisebbség él, a külpolitikánk és kapcsolatrendszerünk kialakításában nem nyomhatja el a magyar kisebbségért érzett felelősségérzetet semmiféle pragmatikus gazdasági célkitűzés sem. Magyarán: olyan szomszéd országgal, amelyik nem bánik emberi jogi és kisebbségi jogi szempontból tisztességesen a magyar nemzeti kisebbséggel, nincs módunkban jó kapcsolatot fenntartani."*[12] Fölvethető, hogy nem volt-e túlságosan merev ez az álláspont, alkalmas volt-e a magyar kisebbségekkel szemben jobb bánásmód elérésére. Korábbi szavaimat megerősítve 1990 első felében, a koppenhágai EBEÉ-ajánlások légkörében és Magyarország európai megbecsülése és tekintélye tetőfokán, remélni lehetett, hogy szomszédaink – önként vagy tartva az elszigetelődéstől – az európai demokratikus normáknak ezt az elemét is átveszik.

Az egyes nagyhatalmakkal kapcsolatos magatartásunk és törekvéseink ismertetésén belül Antall kiemelten szólt a szovjet kapcsolatról. Az alárendeltség megszűnése nyomán ezt „teljesen új alapokra kell helyeznünk," támogatva a gorbacsovi irányvonalat. A Szovjetunióban kiképzett, vagy ott hosszabb időt töltött diplomatákra nem tekintünk eleve gyanakvással, hiszen ők ismerték meg legjobban „a negatív jelenségeket, egy pártdiktatúra belső rendszerét," de nem fogjuk tolerálni az idegen érdekeket szolgáló magatartást. Antall megerősítette, hogy a közép-európai országok kiemelten fontosak Magyarország számára, és külön hangsúlyozta, hogy Lengyelországot elsődleges partnernek tekinti. Végül hangot adott elvárásának, hogy a magyar diplomácia legyen egységes, ne legyen különbség régi és új diplomaták között, kijelentette, hogy minden értékelés és beosztás alapja az alkalmasság és a minőségi munka lesz.[13]

A résztvevők számára előzetesen írásban kiosztott előadásomban (ami az apparátussal egyeztetve született meg) a nagy változások, a nemzetközi háttér áttekintése után szóltam a külpolitikai konszenzus szükségességéről, és hogy ezt hogyan kívánom biztosítani. Az új biztonságpolitikai helyzettel is indokoltam integrációs céljainkat. Kijelentettem azt, amiért később sok belpolitikai támadást kapott az Antall-kormány, hogy célunk regionális központtá válni, s hogy ez belpolitikai stabilitást, a külföldi tőke számára vonzó gazdasági és jogi feltételeket, továbbá komoly infrastrukturális beruházásokat igé-

nyel. A határon túli magyarok ügyében a miniszterelnökhöz hasonlóan fogalmaztam, és e kérdésben a kétoldalú tárgyalások mellett az európai kisebbségi kódex (charta) kidolgozását mondtam fontosnak. Szomszédainkat sorra véve figyelmeztettem, hogy Ausztria számára „most már nemcsak Magyarország a készséges partner," hogy a Szovjetunióban milyen folyamatok lehetnek veszélyesek számunkra, s hogy Csehszlovákia ragaszkodik a bősi erőmű üzembe helyezéséhez, miközben Szlovákiában erősödik a magyarellenesség. Románia esetében a demokratizálódás megakadásáról beszéltem, s nem zártam ki az ottani magyarokkal szemben erősödő türelmetlenség miatt viszonyunk további romlását. Jugoszláviával elsősorban a köztársaságok szintjén láttam lehetőséget kapcsolataink bővítésére, mivel az ország egy lazább konföderatív berendezkedés felé látszik haladni.[14] Szóbeli kiegészítésemben kifejtettem, hogy a külpolitikánkat vezérlő nemzeti érdek nem azonos a nemzeti önzéssel, és nemzeti érdekeinket az összeurópai érdekekkel harmonizálva kíséreljük meg érvényesíteni. A kisebbségi konfliktusok is ebben a keretben oldhatók meg, illetve enyhíthetők, és biztonságunkat is erre tudjuk építeni.[15]

Kérdésekre válaszolva megerősítettem, hogy a magyar kormány a határon túli magyar közösségekre, annak választott képviselőire bízza, mit tartanak szükségesnek jövőjük biztosítása érdekében, s hogy a határok kérdését azok eltűnése, jelentőségük csökkenése oldhatja meg. Kifejtettem, hogy szomszédaink, elsősorban Románia, pontosan tudják, hogy Magyarország nem fenyegeti területi épségüket, biztonságukat, de a külföld előtt a magyar irredentizmus és a háborús konfliktusok mumusával igyekeznek elodázni a magyar kisebbségek jogos igényeinek teljesítését. Végül a hamis, félrevezető propagandával szembeállítottam a külföld hiteles tájékoztatását és kulturális értékeink bemutatását.[16]

(A *Magyar Szemle* előző számában közölt első rész és jelen írás a *Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben. (Kísérlet a trianoni trauma orvoslása)* címmel elkészült, hamarosan megjelenő könyv 2. fejezete.)

JEGYZETEK

[1] Közli *MKÉ 1992*, 280–281. Vö. Debreczeni 1998, 225.
[2] Révész Sándor: *Antall József távolról 1932–1993. Sík Kiadó*, 1995, Bp. 104–105.
[3] Tóth Mihály, *Új Szó*, 2004. szeptember 20.
[4] *168 óra*, 2007. október 2. *Oda az etnobiznisz.* Forró Evelyn interjúja Törzsök Erikával.

[5] Tabajdi Csaba tiltakozása, *168 óra*, 2007. október 18.
[6] Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. 4. bőv. és jav. kiadás. Akadémiai Kiadó, 1992, Budapest. Szavaimat alátámasztja a *Magyar Narancs* 1993. december 16-i számában vele készült nagyinterjú. Tamás, ez a sokak rokonszenvét megnyerő egyéniség, 1994 után vári lakóhelye, az I. kerület polgármestere, 1998-tól varsói nagykövet, velem sosem vitatkozott, előttem nem bírálta működésemet, sőt... Sajnos már nem reflektálhat e szavaimra.
[7] Pritz Pál (vál., jegyz. szerk): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Akadémiai Kiadó, 1994, Bp; *Magyar diplomácia a két háború között (Tanulmányok)*. Magyar Történelmi Társulat, 1995. A korszak külpolitikusainak 1990 után itthon is megjelent memoárjai (Barcza György, Kertész István, Szegedy-Maszák Aladár, Szent-Iványi Domokos, Újpétery Elemér stb.) is ezt tanúsítják.
[8] A nagyköveti konferencia jegyzőkönyve, 1990. 81.
[9] E szolgálat általam megőrzött iratai a magyar emigráció értékes dokumentumai, két vaskos dossziét töltenek meg.
[10] Felfogásomat számos beszédem mellett összefoglaltam: *Magyarország újjáépítése és a külföldi magyarság. Új Magyarország* 1991. augusztus 18. 5.
[11] A nagyköveti konferencia jegyzőkönyve, 19.
[12] Uo. 6.
[13] Uo. 16–18.; 23–24.
[14] Uo. 59–64.
[15] Uo. 72–81.
[16] Uo. 89–95.

HELMUT KOHL

Német és európai[1]

Martonyi János

1990. június 22-ét írjuk. Antall József, Magyarország miniszterelnöke hivatalos látogatást tesz Németországban, Bonnba érkezik. A kancelláriahivatal előtt felsorakozik a díszszázad és a magyar küldöttség, várakozunk, majd megjelenik a kancellária ajtajában egy hatalmas ember. Kilép, és így kiált: *„Guten Tag, Soldaten!"* Mennydörgő hangon válaszol a díszszázad: *„Guten Tag Herr Bundeskanzler!"* Következik a bemutatkozás, a kancellár természetesen üdvözli Antall Józsefet, majd pedig megáll előttünk, ránk néz, és azt mondja, Jozef, milyen fiatal munkatársaid vannak. (Szerintem Matolcsy Györgyre nézett, de lehet, hogy rám is értette.) Mellettem állt a miniszterelnökünk személyes tanácsadója, O'sváth György, és amikor meglátja őt a kancellár, tágra nyílt szemekkel kérdezi: *„...was treibst du denn hier?"*, mit csinálsz te itt? *„...ich wollte dich einmal von dieser Seite begrüssen..."*, erről az oldalról akartalak egyszer már üdvözölni – mondja O'sváth György. Azért meséltem ezt el, mert valószínűleg akkor fogtam fel a nagy geopolitikai átrendeződésnek, a rendszerváltozásoknak és a magyar rendszerváltozásnak, a német egységnek a lényegét. Tudniillik helyreállt a dolgok rendje: az 56-os szabadságharcos, későbbi emigráns, majd német kereszténydemokrata aktivista hazatért Magyarországra, és a magyar miniszterelnöknek lett a főtanácsadója. A társa lett az egyesített Németország kancellárja, akivel együtt dolgoztak a német kereszténydemokrata mozgalomban. Végül is minden a helyére került.

Történhetett volna másként is? Föl lehet vetni a történelemben ezt a kérdést, de nincs semmi értelme, mert így történt. Beszéltek többen erről a bizonyos kegyelmi pillanatról, vagy mágikus évről, ez a bizonyos *göttlicher Zeitpunkt*, ez mind igaz. Ez a csodáknak az időszaka volt, és ezekben a csodákban, nem kétséges, Helmut Kohl volt az egyik, a mi szempontunkból talán a legfontosabb, meghatározó szereplő. Helmut Kohl valóban a 20. század történelmének, világtörténelmének az egyik meghatározó szereplője. És ha már a 20. századról esik szó, akkor egyetlenegy rövid megjegyzést szabadjon tennem, mert

az igaz, hogy ez a század rövid volt, vagy akár rettenetes is volt, de azért ne hagyjuk figyelmen kívül a 20. század második felét. Ne becsüljük le azt a hatalmas különbséget például, ami az első világháború lezárását követő időszak és a második világháborút követő időszak európai történelme között fönnáll. Nekem ezt a két szerződés közvetíti szimbolikusan. Mind a kettőt egy városban, vagy majdnem egy városban kötötték. Az első szerződéseket Versailles-ban hozták létre, ezek a szerződések a leszámolás, a büntetés szerződései voltak. De Párizsban készült a második világháború után egy másik szerződés, amelyik létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget, és elindította az európai integrációs folyamatot. Azt a folyamatot, ami nem kétséges – és itt osztom ebben is Wolfgang Schüssel véleményét –, egy hatalmas sikertörténet. És végül ennek az integrációs folyamatnak is szerepe volt abban a hatalmas, mágikus változássorozatban, ami 1989-ben és 1990-ben megtörtént.

Fölmerült többször, hogy voltaképpen mi a személyiség szerepe, ki csinálja a történelmet, és erre is választ kaptunk több megközelítésben. Azt hiszem, hogy Helmut Kohl egyik kiemelkedő érdeme mások mellett az, hogy ő abban a pillanatban nem csak megragadta a pillanat, a csoda által adott lehetőséget, hanem helyes választ tudott adni egy közel 150 esztendős dilemmára, aminek a lényegét ismerjük. Ez az a bizonyos német kérdés: mi legyen Németországgal? Európa közepén legyen egy domináns erő, egy *Zentralmacht*, amelyik megpróbálja befolyását mind Nyugatra, mind pedig Keletre önállóan kiterjeszteni, és ezzel persze elősegíteni egyrészt a nyugati, másrészt a keleti szomszédai közötti, Németországgal szembeni összefogást. Bismarck egyébként világosan látta ezt, nem véletlenül beszélt a *coalition de cauchmare*-ról, tehát arról a bizonyos lidérces koalícióról, ami a két oldalnak a Németországgal szembeni szövetségét jelenti. Hát ez az a bizonyos *conditio germaniae*, amit azóta is nagyon sokan megfogalmaztak; Németország az európai egyensúlyhoz túl nagy, de ahhoz, hogy Európát dominálja – szerencsére ez kiderült többszörösen –, túl kicsi. Globális világhatalomnak túl kicsi. Európai hatalomnak, önálló, különálló európai hatalomnak viszont túl nagy. Ez a dilemma végigvonult a német történelmen. 1945-ben Nyugat-Németország esetében kapott egy nagyon egyértelmű feleletet, és ezért érdemes itt említeni már csak Helmut Kohl szempontjából is azt a helyes választ, amit erre a kérdésre annak idején Konrad Adenauer adott. Ő teljesen világosan azt mondta, hogy Németország a nyugati szövetséghez tartozik. Németország igenis az Atlanti Szövetségben kell hogy helyet kapjon, legyen szó a NATO-ról vagy a kezdődő európai integrációs folyamat-

ról. Ez persze Nyugat-Németországra vonatkozott, és a német dilemma más formában továbbélt, hogy tudniillik mi legyen Németország megosztottságával, létrejön-e valaha a német egység. Volt olyan államfő, aki azt mondta – ezt is hallottuk nemrégen –, hogy akkor lesz Németország egységes, amikor a francia űrhajós megjelenik a Marson, tehát viszonylag távolinak tűnt a német egység. A német dilemma tehát ebben a formában élt tovább, de azután, egyszer csak jött ez a bizonyos *annus mirabilis*, és akkor belép Helmut Kohl.

Fölmerül újra a kérdés: mi legyen Németországgal? Hova tartozik Németország? Hova tartoznak a németek? És most már az egységes Németországról beszélünk. Persze az első kérdés az, hogy egységes Németországot kell létrehozni. Ez sem olyan egyszerű, a 10 pont még ezt egy viszonylag hosszabb időtávban látja előre, de az alapkérdésekben már teljesen világos, egyértelmű. Nem lesz Németország semleges ország. Németország a nyugati szövetségi rendszernek lesz része. És ezt fokozatosan azok is elfogadják, akiknek kezdetben fenntartásaik vannak, mind Németországon belül, gondolok itt a baloldal bizonyos nem befolyás nélküli köreire, akik a semlegességnek az elképzelését is ápolták, és hát persze Németországon kívül is voltak jó néhányan, akik úgy képzelték, hogy az egységes Németországot valamilyen más geopolitikai struktúrában kell majd elhelyezni.

És jött a következő csoda: mindenki megérti, hogy Németországnak a nyugati szövetségi rendszerben van a helye, Németországnak az egységesülő Európában van a helye, és Európát csak akkor lehet majd egységesíteni, hogyha a német egység bekövetkezik. Ez, az egységes Németország lesz majd az egységes Európa továbbépítésének a katalizátora, a legfontosabb tényezője. Itt függ tehát össze már rögtön a kezdet kezdetén a német egység és az európai egység kérdése. Persze vannak fönntartások, vannak kétségek. Ezeket el kell oszlatni, és ebben Helmut Kohl szerepe döntő volt. Rögtön felmerült, hogy ha Németország egységes lesz, akkor erősebben be kell kötni az európai integráció rendszerébe. Megjelenik a közös pénznem bevezetésének határozott igénye, sőt követelése. Kohl megérzi, megérti azt, hogy ez mindenféleképpen feltétele annak, hogy Németország az egységes Európában legyen elhelyezve, és igent mond, de hozzátesz valamit. Mégpedig azt, hogy rendben van, legyen egységes pénz, ez tulajdonképpen jó dolog, mert irreverzibilissé teszi az európai integrációs folyamatot, de akkor legyen politikai unió is, politikai unió nélkül nem lehet közös pénzt csinálni, a kettőnek együtt kell történnie. De ha csinálunk politikai uniót, akkor mi lesz Európa másik felével? Akkor nyilvánvaló, hogy nem csak jelszóként kell hangoztatni, hanem komolyan kell venni és el kell indítani a bővítési folyamatot Közép- és Kelet-Európa felé, tehát el kell

kezdeni Európa újraegyesítését. Így áll össze a logikai rendszer: német egység, euró, politikai unió, bővítés, tehát Európa újraegyesítése. Ami Európa újraegyesítését illeti, ez gazdasági, biztonságpolitikai, erkölcsi, sőt alkotmányos és jogi szükségszerűség is volt, hiszen azt a Római Szerződés világosan leszögezte, de ezt a szükségszerűséget megint csak fel kellett ismerni, gyakorlatba kellett ültetni és azt kellett látni, amit Helmut Kohl világosan kimondott, hogy a német egység és az európai egység ugyanannak az éremnek a két oldala.

Mik ebből a tanulságok, a következtetések? Az első, hogy az alkalmakat, a nagy, a különleges alkalmakat, azokat a bizonyos *Zeitfenstereket* a történelem kreálja. De hogy ezeket az lehetőségeket azután kihasználják-e a szereplők, az már a személyek döntésén múlik. És itt jött a személyiség döntő szerepe, itt Helmut Kohl szerepe, amikor azt a bizonyos alkalmat, amit a történelem akkor és nem máskor nyújtott, felismerte, és megfelelően ki is tudta használni.

A másik ilyen következtetés, hogy világosan kell mindig tudni, hogy kik vagyunk, mi az identitásunk, hogy hova tartozunk. Ehhez több dolog kell. Egyrészt kell egy történelmi tudat, egy történelmi szemlélete a dolgoknak. Ismerni és érezni kell a történelmet. Nem szabad elutasítani a történelmet. Másrészt kell egy nagyon világos stratégiai vízió, egy stratégiai kép, és ebben a stratégiai képben el kell helyezni az illető személyiség célját. És van még egy fontos dolog, melyre Orbán Viktor, majd később Schüssel kancellár úr is visszatért: bátorságra is szükség van. Kell tehát a történelmi szemlélet, kell világos stratégiai vízió és célkitűzés, de kell bátorság is, és hogy az illető a céljait meg tudja, meg merje valósítani.

És a három feltételen túl kell még valami. Társak kellenek, partnerek kellenek, együttműködni kell tudni. Sokszor a dominancia könnyebbnek, egyszerűbbnek, gyorsabbnak látszik. A konszenzus, az egyeztetés, az egyetértés, az együttműködés bonyolultabb, nehezebb, talán hosszabb ideig tart, viszont tartósabb. És Helmut Kohlnak ez sikerült. Mert végül az említett különbségek ellenére mindenki együttműködött. Megértette a szükségszerűséget Párizs, megértette London. Az első pillanattól kezdve jól értette Washington, és a leglényegesebb szempont, megértette az akkori Szovjetunió is. Nem kétséges, hogy az akkori szovjet vezetés, úgy is lehet fogalmazni, hogy nagyvonalú volt. Felismerte az elkerülhetetlent, de ezt is fel kellett ismerni. És amikor arról beszélünk, hogy esetleg történhetett volna másként a dolog, akkor azért mindig arra gondolunk, hogy mi lett volna, ha akkor a szovjet vezetés másként reagál. A Szovjetunió akkor még nem esett szét, '89 őszéről beszélünk. Akkor a szovjet katonai potenciál lényegében még érintetlen volt. A hi-

degháborút már elvesztette, és ezt a vezetés már felmérte, de ez még nem volt mindenki számára nyilvánvaló. Nagyon lényeges tényező volt, ahogy Kissinger írta levelében nemrégen Kohlnak, hogy végül Franciaországgal barátságban – mert hiszen az európai ügyek Franciaországhoz kapcsolták elsősorban –, Washingtonnal, tehát az Egyesült Államokkal partnerségben és Moszkvával pedig együttműködésben érte el Helmut Kohl, amit elért. Moszkva akkor azt is megértette, hogy bár a szovjet külpolitikának alapvető célkitűzése volt korábban egy semleges Németország, amit le tud választani a Nyugatról, nem biztos, hogy ez a jobb számukra. Világossá vált, hogy egy semlegesség felé mozduló, az akkor még meglévő két világrendszer között lebegő Németország egy folyamatos stratégiai bizonytalanságot és feszültséget teremthet. Ennél egyszerűbb, ha elfogadják Németországnak a nyugati szövetségi rendszerhez, a NATO-hoz való tartozását, és ennek alapján építik ki az együttműködést. Hogy ez a legutóbbi időszakban milyen fordulatot vett, más kérdés. De az együttműködés azt bizonyítja, hogy bizonyos helyzetekben, bizonyos feltételekkel Oroszországgal is együtt lehet működni. Nem biztos, hogy ez könnyű. A mondás szerint Oroszországgal két baj lehet: az egyik az, ha túl gyenge, a másik ha túl erős. Tehát valahol a kettő között kell egyensúlyozni, de biztos az – és ez derül ki egyébként Helmut Kohlnak a legutóbbi könyvéből is –, hogy Oroszországgal is együtt lehet és együtt is kell működni.

Helmut Kohl könyvéről (*Aus Sorge um Europa*), mely az európai integrációval foglalkozik, Orbán Viktor is szót ejtett. A legfontosabb tétel, amit azt hiszem, mindannyian osztunk, hogy Európa közös sors, közös kötelezettség, közös felelősség és közös lehetőség. Az európai integráció nincs könnyű helyzetben. Nem kell most itt felsorolnunk a gondokat. Nagyon sok minden átalakításra szorul, de az alaptételek változatlanok. Helmut Kohl már 1976-ban megfogalmazta az alaptételeket, azt mondta, hogy ezek a *Geschichtsraum*, történelmi egységes tér, *Kulturraum*, egy kulturális, civilizációs egységes tér és *Wertegesellschaft*, azaz értékközösség.

Ma is ugyanezekről a tételekről van szó. És mindez úgy kell megvalósuljon, hogy béke legyen a szabadságban. A kettő egymásnak elválaszthatatlan feltétele. Béke legyen tehát szabadságban, de ez a béke nem csak az európai országok egymás közötti viszonyára vonatkozik, hanem az egész globális rendszerre. És itt jön az európai integrációs fejlődés egyik nehézsége, hogy ugyan megoldotta a béke dilemmáját, meghozta a „béke hozamot" az elmúlt 50-60 év alatt, ami az európai országok, tehát az integrációban részt vevő országok egymás közötti viszonyát illeti, de közben kifelé, mint globális szereplő valójában folyamatosan teret veszít gazdasági és geopolitikai értelemben véve egyaránt.

Amikor arról beszélünk, hogy a 20. század második felét becsüljük meg jobban, akkor azt is látnunk kell, hogy a 21. század, amit mindig dicsérünk, elismerően emlegetünk, nem indult a legjobban. Egy pénzügyi-gazdasági világválsággal kezdődött, majd pedig háború folyik Oroszország és Ukrajna, két komoly európai hatalom között, amelyek közül az egyik nukleáris szuperhatalom. Megindult egy iszlám fundamentalista hullám, ami nem kétséges, Európát is fenyegeti. Tehát nem állunk olyan nagyon jól, mint ahogy hisszük. Ezt pedig egy olyan európai egységgel kell ellensúlyozni, az egységnek olyan erősítésével kell ellentételezni, ami ebben a helyzetben elkerülhetetlen. Úgy érzem, hogy ez Helmut Kohl legutóbbi könyvének a legfontosabb üzenete. Ezt az üzenetet nekünk meg kell hallanunk, ebben a helyzetben ez most a leglényegesebb.

Európának meg kell mutatnia, hogy kifelé is tud békét teremteni, kifelé is aktora a világrendnek. Még akkor is, hogyha gazdaságilag teret veszít. Bízom abban, hogy ha az eredeti értékei mellett kiáll, javítja a kormányzását, csökkenti a szabályozását, és még ezer más dolgot megcsinál, akkor azok a gondolatok, amelyek Helmut Kohlt és még nagyon sok társát vezették, irányították az elmúlt évtizedekben, továbbra is érvényesek maradnak az egységesülő, az egyre egységesebb Európában.

JEGYZET

[1] A Pesti Vigadó dísztermében 2015. június 2-án, a XX. Század Intézet és a Konrad Adenauer Alapítvány által a 85 éves Helmut Kohl tiszteletére rendezett *„Helmut Kohl – Az egyesítés kancellárja"* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett anyaga.

EGY ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADIFOGOLY-LEVÉL ÉS AZ ÉSZT–FINN KAPCSOLAT

A Jungerth-misszió jelentősége

Egey Emese

„Mélyen tisztelt uram! Sailo ur leveléhez bátorkodunk mellékelni néhány sort, kérve önt, hogy érvényesítse befolyását az illetékes körökben egy megbízott érdekében, aki itt tartózkodna Finnországban és segélyezné az Oroszországból menekülő tiszteket. Tekintve a nyomoruságos helyzetet, amelyből ezek a honfitársaink menekülnek és azt a nélkülözést, amelyet azok ott Oroszországban kiállottak méltányosnak tartjuk hogy őket ruhával és némi segéllyel ellássák. Azt hiszem, ez nem terhelné meg az állam budgetjet annyira, mint az a körülmény, hogy itt várakozni kell, míg Stockholmból az utlevél megérkezik. Uram! Mi már közel 2 hónapja vagyunk Finnországban és még mai napig még csak választ sem kaptunk a stockholmi ügyvivőtől, holott mi rögtön írtunk neki és több izben. Sailo ur is hivatalosan értesitette őt a mi ittlétünkről.

Hogy mit jelent egy embernek, aki 5-6 éve nem látta szeretteit, az a néhány hét várakozás, nem kell önnek megirnom. De nehéz megpróbáltatás, az bizonyos. Azonban ez csak személyi momentum, ehhez jön a fontosabb, a költség, ami az itteni tartózkodással jár. Egy embernek szerény életmód mellett napi 50, azaz ötven márkába kerül az ellátása. Azt hiszem, hogy ezt lényegesen lehetne redukálni egy itteni megbizott által, aki a menekülő tisztek hazaszállitásával közvetlenül foglalkozna. Mert nemcsak 5-10 emberről van szó, hanem reméljük, hogy sokan megtalálják az utat ide, ha köztudomásuvá válik, hogy a finn kormány nem küldi vissza őket oda, ahonnan erejük utolsó fellobbanásával menekültek. Uram, mi ezt átéltük és láttuk, azért kérjük sok bajtársunk nevében az ön segitségét és azért is, mert mi vagyunk az uttörők a mai változott körülmények közt, mikor senki sincs a saját honfitársaink közül, aki segitene bennünket a mielőbbi hazatéréshez és tisztán az itt lévő nemesszivű magyarbarát finneknek köszönhetjük, hogy nem az utcán hálunk és hogy ruházattal is segitenek, amennyire az erejükből telik.

Mindnyájunk nevében előre is hálás köszönetet mondva, maradunk mély tisztelői

Digon Frigyes s.k. hdgy.

Balogh lajos hadapród s.k."[1]

Jungerth Mihály diplomata tevékenysége sajnos ma alig ismert, pedig a második világháború alatt is fontos feladatokat látott el, egyebek közt ő volt a kiugrási memorandum megfogalmazója. A fegyverszüneti kérelmet a svéd és a török követen keresztül juttatta el az angol, az amerikai és a szovjet kormányhoz.[2] Jellegzetesen magyar pályaképe jól példázza a 20. században gyakori sorsot, amikor tapasztalt, tisztességes és felkészült, hazájuk javát szolgáló embereket állítottak félre.

Minden háború tragikus következményeinek egyike a hadifogság. A hadifoglyok helyzetét ugyan nemzetközi egyezmények szabályozzák, ám ezek megtartása a hadviselő felek hozzáállásán, stratégiai érdekein, jó szándékán és olykor lehetőségein is múlik.

Az orosz területre került magyar hadifoglyok kiszabadítására a kormányzat Jungerth Mihály[3] személyében a feladat elvégzésére kiválóan alkalmas diplomatát talált.

A téma kutatásában a legfontosabb forrásaink a Jungerth-misszió megmaradt iratai a Magyar Országos Levéltárban[4], a diplomata töredékességében is rendkívül érdekes *Moszkvai naplója*[5], valamint az első világháború után összeállított *Hadifogoly magyarok története* című kötetek[6].

Az alábbiakban nézzük meg, mi áll az itt közölt, a hadifoglyok helyzetét jól szemléltető, Helsinkiben 1921 tavaszán keltezett levélnek a hátterében, hogy felmérhessük Jungerth-Arnóthy Mihály tevékenységének jelentőségét.

Az köztudott, hogy az első világháborúban Magyarországra került „orosz" hadifoglyoknak csak egy része volt valóban orosz, a többi a hatalmas birodalom más nemzetiségei, így többek között a finnugor népek közül került ki. (Mivel orosz földön a kereszténység terjesztése révén a kis népek körében az új vallás felvétele után eltűntek a régi pogány személynevek, csupán a név alapján nem deríthető ki a nemzetiségi hovatartozás.) Több magyar nyelvész – Munkácsi Bernát, Beke Ödön és Fokos-Fuchs Dávid – felismerve a helyben kínálkozó „terepmunka" lehetőségét, értékes udmurt, mari, komi anyagot gyűjtött a magyarországi hadifogolytáborokban.

Az is jól ismert tény, hogy orosz, szovjet-orosz európai és szibériai lágerekbe az Osztrák–Magyar Monarchia katonájaként sok tízezer magyar fogoly került. Helyzetüket a többi hadviselő állam hadifoglyainak helyzetéhez viszonyítva nagyon megnehezítette két körülmény. Az egyik, hogy a trianoni béke következtében megoldandó, gyakran diplomáciai erőfeszítéseket igénylő feladat lett hovatartozásuk eldöntése, azaz annak tisztázása, hazabocsátásuk esetén mely (utód)állam területére térhetnek vissza. Másrészt a magyarországi Tanácsköztársaság bukása után – a moszkvai magyar kommunista emigráció nyo-

mására – a szovjet fél a magyarországi letartóztatott népbiztosok és más elítéltek kiengedése érdekében elsősorban magyar katonatiszteket tartott vissza „kezesként", gyakorlatilag túszként. A hadifogolytárgyalások egyik legfőbb lassító tényezőjévé éppen az ezen személyek sorsa körüli huzavona és alkudozás vált.[7]

A hadifogolyügy az előbbiekben említett esetben szorosan összefüggött a balti államokkal és Finnországgal létesített diplomáciai kapcsolat kérdésével. Ezek az országok éppen az első világháború után váltak önállóvá, amit a háborút követően kialakított status quónak köszönhettek. Diplomáciai források erősítik meg, hogy a térség kiemelten fontos területnek számított a korabeli magyar külpolitika számára. Egyfelől az észtek és finnek esetében a hagyományos, nyelvrokonságra alapuló szimpátiát és a másik két balti állammal együtt kedvező geopolitikai helyzetüket kihasználva igyekezett a mindjobban elszigetelődő Magyarország támogatókat találni külpolitikai érdekeinek érvényesítéséhez. Másfelől a baráti fogadtatásra, őszinteségre és nem utolsósorban az új kisállamok nagy tapasztalatára alapozva próbált tapogatózni Oroszország/Szovjetunió irányában, közelről figyelni az ott folyó változásokat.

Több elképzelés után végül Tallinnban nyílt meg a magyar képviselet 1921-ben, amelyhez a két másik balti állam és Finnország is tartozott. Előbb tiszteletbeli konzulátus, majd 1923 és 1928 között követség működött az észt fővárosban, amely 1928-tól helsinki székhellyel működött tovább, egészen 1944-ig. Országaink kapcsolattörténetében mind a hivatalos, mind a civil szféra együttműködésében ezek az évtizedek bizonyultak mindmáig a legvirágzóbb időszaknak.

Jungerth Mihály és a külügyminisztérium levelezéséből világosan látható, hogy a balti képviselet létesítése, Finnország és a három balti állam 1920-1921-es elismerése, a diplomáciai kapcsolatok felvétele mögött – legalábbis kezdetben – a legfőbb szempont a hadifogoly-tárgyalások megindítása állt a szovjet-orosz féllel. Természetesen országaink gazdasági, külpolitikai és kulturális kapcsolatainak ápolásával egyszerre.

A Jungerth-misszió működésének ideje alatt, tehát 1922 végéig közel 80 ezer hadifoglyot, köztük kb. három és fél ezer tisztet sikerült hazahozni kis-Magyarország területére.[8] Az észt határra érkező magyar katonákat az észt kormány nem fordította vissza, hanem a német és svéd ellenőrzés alatt álló narvai hadifogolytáborba irányította. A magyarokat nyilvántartó, harmincnál is több oroszországi lágerből a foglyok zömét a Narva–Riga–Stettin–Passau–Budapest útvonalon szállították haza. A Jungerth-misszió egy-két munkatársa mellett a tárgyalási fordulók között és alatt a foglyok felkutatásában, segélyezésében, élelmezésében, irataik beszerzésében oroszlánrésze volt

a moszkvai észt követségnek, a petrográdi Észt Opciós Bizottságnak[9], az Észt Vöröskeresztnek, továbbá a lett külügyminisztériumnak, a Lett Vöröskeresztnek és a Lett Migrációs Hivatalnak. Mellettük pedig jó néhány magánszemélynek is. „[...] az észtek nemcsak teljesen ingyen, hanem különösen eleinte szabadságuk kockáztatásával teljesen önzetlenül kutatták fel és segélyezték foglyainkat. Azonkívül nyomatékkal hangsúlyoznom kell, hogy az észt vörös kereszt legalább is ötször annyit adományozott foglyainknak, mint a mennyiről nekünk elszámolásokat küldött."[10] – jelentette Jungerth a külügyminiszternek.

Itt jegyzendő meg, hogy magyar hadifoglyok ügyében a moszkvai észt követség még 1925 és 1930 között is több ízben intézkedett.[11] Érdekesség, hogy az észt és a magyar kormány külön is folytatott megbeszéléseket a hadifogolykérdésről, mert az észtek hasznosítani kívánták a magyar tapasztalatokat az 1918–19-es észt függetlenségi háború során fogságba esett állampolgáraik kiszabadítása érdekében.

A kezesként visszatartott magyar tisztek közül, elsősorban a földrajzi közelség miatt a petrográdi táborokból sikerült többeknek Finnországba szökniük. Ők az akkor finn Terijoki, később orosz Zelenogorszk településen várták dokumentumaik kiállítását, hazautazásuk megszervezését.

A foglyokat a hazaszállítás első lépéseként a távoli lágerekből először Moszkvába vitték, de volt, aki több lágert is megjárt, így kerülve közelebb a nyugati határhoz. Az átszökött tisztek között volt az a Karkis Kornél hadbíró alezredes is, aki a továbbiakban Jungerth első számú munkatársa lett, és tevőlegesen járult hozzá a misszió tevékenységének sikeréhez.[12] Korábbi krasznojarszki fogolytársa személyesen neki írt segélykérő levelet hatvan túsz nevében: „[...] Mi bízunk benned, kedves Kornél, tudjuk, hogy nálad ott jobban a mi ügyünket senki sem képviselhetné, éppen azért nagyon kérünk, sürgősen intézkedjetek, s értesítsetek minket, mikor számíthatunk a szabadulásra."[13]

A másik terület, ahol az ezer kilométeres orosz–finn határon esélyel lehetett megkísérelni a szökést, az északi rész, a finn Lappföld volt. A murmanszki vasútvonal építésénél sok magyar hadifogoly is dolgozott. „A német vezérkar helyettes főnöke 1917. szeptember 19-én arról értesíti az osztrák–magyar hadvezetőséget, hogy az utóbbi időben gyakrabban sikerül a Murmann–vasút [sic] építésénél alkalmazott német és osztrák–magyar foglyok szökése Finnországon keresztül" – olvashatjuk a *Hadifogoly magyarok történeté*ben.[14]

Az itt átjutott magyarokat az északi sarkkörön fekvő területi központba, Rovaniemi városába juttatták el az emberek, kockáztatva, hogy retorzió érheti őket, mivel nem tettek eleget bejelentési kötelezettségüknek. A magyar foglyok története sokáig élt a szájhagyományban ezen a vidéken.[15]

A finn oldalra szökött magyar hadifoglyok ellátásának és továbbutaztatásának megszervezésére égető szükség mutatkozott. A névtelen önkénteseken kívül a magyarok segélyezésébe például (a bevezető levélben is hivatkozott) Alpo Sailo finn szobrászművész is bekapcsolódott, aki diákként Stróbl Alajos tanítványa volt Budapesten. Talán ez a levél is közrejátszott abban, hogy Jungerth Mihály hivatalosan is kapcsolatba lépett Alpo Sailóval, aki a továbbiakban a misszióval karöltve tevékenykedett.

Amit még a hadifogolyüggyel kapcsolatban tudunk ebből a térségből, az már az elhunytakra vonatkozik. A Botteni-öböl svéd oldalán fekvő Haparanda település a háború után szintén hadifogoly-kicserélés színhelye volt, továbbá az ottani temetőben 205 magyar és osztrák katona nyugszik.[16] Jungerth számolt be arról is, hogy Riga mellett, ahol az „átvonuló" tábort létesítették a hazahozatal során, hogy karanténban, vöröskeresztes felügyelet mellett tartsák átmenetileg a továbbítandó transzportokat, szintén nagy hadifogoly-temető van, ahol sok magyar lelt végső nyughelyet.[17]

Galícia, Isonzó és a többi hadszíntér mellett ideje lenne, hogy ezek a helyek és a tevékenységükkel az utókor elismerésére méltó személyek is bekerüljenek történelmi emlékezetünkbe most, amikor veszteségeinket számba véve a világháború kitörésének és harcainak századik évfordulójára emlékezünk.

JEGYZETEK

[1] MOL K73 1921–216. Helsinki, 1921.V. 7.

[2] PIL 972/9 *Curriculum vitae* No. 102–111. szept. 11.

[3] Jungerth (Jungerth-Arnóthy) Mihály (1883–1957) jogász, diplomata, tanár. Külügyi szolgálatba 1918-ban lépett, 1919–1923 között a hadifogolyügyek intézője. Első diplomáciai képviselőnk a balti államokban és Finnországban, a Szovjetunióban; ankarai, szófiai követ. 1944 tavaszától októberéig a külügyminiszter állandó helyettese, aki sokat tett a deportálások leállításáért. 1944 őszén a nyilasok letartóztatták, külföldre vitték. 1945-ben tért haza. Bár igazolóbizottság előtt tisztázta korábbi tevékenységét, hamarosan nyugdíjazták, utóbb a birtokelkobzást és a kitelepítést is meg kellett érnie.

[4] MOL K63, A Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai, Balti államok: 16–21. csomó; K73, Külügyminisztérium Hadifogoly Osztály, A Jungerth-misszió iratai: 54–57. csomó, A moszkvai észt követ által intézett magyar–orosz hadifogolyügyek: 58. csomó; K671, Külügyminisztériumi levéltár, külképviseletek.

[5] Jungerth-Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Sipos Péter és Szűcs László. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989.

[6] *Hadifogoly magyarok története II. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története*. Szerk. Baja Benedek–Lukinich Imre–Pilch Jenő–Zilahy Lajos. Athenaeum, Budapest, [é. n.]

[7] Bővebben lásd Egey Emese: *A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok.* Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés. Specimina Fennica Tomus XV. Savariae, 2010, 65–67, 87–108.
[8] *Hadifogoly magyarok története II.* 477; Egey, 2010, 105.
[9] Opciós v. optációs bizottságok a békekötések miatt megváltozott határok következtében más ország területére került polgárok és tulajdonuk hovatartozásának tisztázására alakultak.
[10] MOL K73/57:1339, Jungerth Bánffynak 1922. okt. 15-én.
[11] MOL K73/58, A moszkvai észt követ által intézett magyar–orosz hadifogolyügyek 1925–1929
[12] MOL K671.1, 1921–1925, 1921. V. 26. Niklander konzul levele.
[13] MOL K473 –1922–882, Moszkva, 1922. IV.11. Grób Imre huszár százados levele.
[14] *Hadifogoly magyarok története II.*, 185.
[15] Egey 2010, 104.
[16] Egey 2010, 104.
[17] MOL 73/56:812, Jungerth levele Moszkvába, [é. n.]

AZ 1956-OS FORRADALOM KIROBBANTÁSÁNAK SZOVJET–MAGYAR ELŐKÉSZÜLETEI

Jobbágyi Gábor

Szilárdan él a köztudatban – s a hazai történész szakirodalomban is –, hogy 1956. október 23-án egy spontán kirobbant forradalom (népfelkelés) tört ki hazánkban, holott az eddig nem ismert – vagy kevéssé ismert – tények összefüggő láncolata mást bizonyít.

Bevezetésként álljon itt egy KGB-módszer, melyet Andropov (1956-os budapesti nagykövet) dolgozott ki. *„... következik a kiélezett társadalmi ellentéteket felhasználó destabilizáció, majd az aktív intézkedések egyre erőszakosabb formát öltenek; a KGB fegyverrel látja el a radikális mozgalmakat. Az ennek nyomán bizonytalan ideig tartó krízis (polgárháború) során vélhetően erőszakos hatalomátvétel történik, majd az utolsó fázis, a normalizáció idején a legmegbízhatóbb kommunisták átveszik a hatalmat, esetleg szovjet csapatok vonulnak be."*[1] Bár a szerző az események modelljének az 1968-as prágai tavaszt tartja, nem tarthatjuk kizártnak, hogy Andropov, a KGB későbbi vezetője, Budapesten tartott főpróbát. Több szerző véleménye szerint ugyanis Andropov és Gerő Ernő tevékenysége nélkül nem tört volna ki a forradalom.

Erre utal Szolovjov és Klepikova tanulmánya, akik kijelentik: *„sor került volna-e egyáltalán a magyar forradalomra a szovjet nagykövet titkos tevékenysége és kétértelmű szerepe nélkül? Malasenko altábornagy, a magyarországi szovjet különleges hadtest parancsnoka szerint Andropov »... orientált bennünket az események fejlődésére nézve, kijelentette: előfordulhat, hogy a magyar vezetés majd hozzánk fordulhat segítségért« ... Most, sok-sok év után úgy tűnik, hogy a magyar kormánynak nyújtott segítségre vonatkozó kezdeményezések éppen Andropovtól indultak ki."*[2]

Gerő Ernő – és a hatalmukat féltő magyar sztalinisták – tevékenységéről többek között Nagy Imre ad beszámolót. *„A Rákosi–Gerő-klikk tervszerűen készítette elő az októberi provokációt."* Rákosi azzal ijesztgetett, hogy „borzasztó" vérfürdő lesz, Révai is „vérfürdővel fenyegetett". *„Amikor október 23-án a békés tüntetésből a fegyveres harc kirobbant, számos elvtársnak az volt a véleménye, hogy az tudatos provokáció következménye, amit a Rákosi-klikk az ÁVH segítségével hajtott végre". „A sztalinisták tevékenysége ... nem riad vissza provokációk szervezésétől".*

J. V. Andropov, a Szovjetunió rendkívüli nagykövete és meghatalmazott minisztere Nagy Imrével, a minisztertanács elnökével, 1954. október 1.
(Fotó: Papp Jenő)

Kiss Károly (a sztalinisták egyik vezéralakja) 1956. október 21-én a partizánok ünnepi gyűlésén arról beszélt, hogy *„a szabadságharcosok fegyverrel a kézben vérükkel fogják megvédelmezni a reakció, az ellenforradalom ellen a szocializmus ügyét". „A Rákosi–Gerő-klikk tehetségtelenebb, gyávább és szolgalelkűbb volt, semhogy bármit is megvalósíthatott volna az SZKP Elnökségének támogatása, tudomása nélkül." „Számos körülmény... (tényekre támaszkodva) azt látszik bizonyítani, hogy mint Poznan, úgy Budapest, a sztalinizmus fő képviselőinek provokációja, nemzetközi méretű akciója volt... a sztalinista katonai diktatúra bevezetésére és indokolására".*[3]

Van még egy rendkívül érdekes – eddig sehol nem hivatkozott – állítása Nagy Imrének. Szerinte a szovjet hadsereg akkor is megszállta volna hazánkat, ha nincs forradalom, a forradalom kirobbantása csak ürügy volt. Magyarország ugyanis a szovjet hadsereg elsőrendű, stratégiailag fontos területe volt. Ezt két tény bizonyítja. Korábban négy szovjet hadtest volt hazánkban, melyet az Osztrák Államszerződés s a Párizsi Béke alapján ki kellett vonni hazánkból.[4] 1956. október-novemberben viszont összesen harminc hadosztály 60 000 katonával, nehézfegyverzettel, repülőkkel érkezett az ország-

ba – amit a kb. 15 000 könnyű fegyverzettel felszerelt felkelő ereje nem indokolt. Ez a hatalmas haderő az ország stratégiailag fontos pontjait szállta meg (repülőterek, vasúti csomópontok, középületek stb.), s bár senki nem hívta őket, évtizedekig itt maradtak.[5]

Ezek után áttekinthetjük 1956 azon időszakának változásait, melyek összefüggésben lehetnek október 23. eseményeivel.

1956. február 14–25. között a SZKP XX. kongresszusán zárt ülésen Hruscsov részben feltárja a sztálinizmus bűneit. A beszéd gyorsan kiszivárog, hatása kettős a Szovjetunióban és néhány csatlós országban. Egyrészt a bűnöket elkövető párt- és állami apparátus megdöbben és megretten e feltárástól, mert személyükre vonatkozó következményektől félnek, illetve – főleg Lengyelországban és Magyarországon – szűk körű olvadás indul meg, melynek során Magyarországon elkövetett súlyos bűnöket is feltárnak.

Március 17-én a Petőfi Kör – mely a kommunista ifjúsági szervezet keretében jött létre – megtartja első nyilvános rendezvényét. Ezt követően, általában baloldali írók, fiatalok a szokásoktól eltérően kritikus hangnemben, nyíltan beszélnek egyes témakörökben (közgazdaság, sajtó, történelem).

Márciusban Rákosi Mátyás bejelenti, hogy a Rajk-per koholt volt, majd májusban elismeri felelősségét a súlyos törvénysértésekért. Június 28-án Poznanban sztrájk alakul ki, majd a belbiztonsági szolgálat (a helyi ÁVH) sortüzet ad le a kormányellenes tüntetőkre, melynek több tucat halottja és számos sebesültje van.[6] Rákosi leszámolásra készült a pártellenzékkel; bár máshol nyoma nem maradt, 400 személy letartóztatását tervezte 1956. július elején, közte Nagy Imre, Kádár János, Rajk Júlia. Kopácsi Sándort megbízták, hogy szervezzen illegális búvóhelyet a Bükkben az érintetteknek.[7] A tervezett letartóztatásokról szól Nagy Imre is.[8] A terv végrehajtását valószínűleg Rákosi leváltása akadályozta meg – mely egyben tragikusan bizonyítja a magyar szervek alárendeltségét a szovjeteknek. Hegedűs András miniszterelnök szerint 1956. június 15-én megérkezik Mikojan Budapestre. A repülőtéren Rákosi és Hegedűs fogadják. A kocsiban Mikojan így szól Rákosihoz: *„Mi úgy gondoljuk a párt (szovjet) elnökségében, az adott helyzetben neked – betegségedre hivatkozva – le kellene mondani."* Rákosinak nincs kifogása.[9] Rákosi egyébként az 1956. július 17-i PB-ülésen akarta jóváhagyatni listáját. Belépett azonban az ülésre Szuszlov és Mikoján, és lemondatták Rákosit, Hruscsov szóbeli üzenete (!) alapján.[10] Egyúttal szovjet javaslatra főtitkárnak választották Gerő Ernőt, akinek életéről keveset tudunk. Csehszlovákiában született, s Andropovnak elmondja, nem magyar állampolgár(!)[11]. 1924-től a Komintern, 1934-től az NKVD munkatársa. A spanyol polgárháborúban a Komintern legfontosabb munkatársa, állítások szerint parancsot adott

Barcelonában több baloldali anarchista kivégzésére és 3000 ember letartóztatására.[12] Gerő 1956. május 11-től október 12-ig 11 alkalommal keresi fel Andropovot, melyről a nagykövet minden alkalommal részletes jelentést küld. Gerő minden alkalommal szól a magyar helyzet súlyosságáról (Július 9.: *„Gerő elvtárs úgy véli, a magyar belső reakciós erők elszemtelenedtek". „A belügyminisztert megbízták, hozzon határozott intézkedéseket, úgyszintén a honvédelmi minisztert, ha valamilyen provokáció történne."* Július 23.: *„Gerő elvtárs elmondta, mind ő, mind a PB tagjai határozott intézkedések meghozatalát tartja szükségesnek az ellenséges elemekkel szemben."* Október 12.: *„A helyzet rendkívül komoly és tovább romlik".)*

Andropovot más sztálinista elvtársak is „tájékoztatják". Október 23-án délben Andropov hazaküldött jelentése szerint *„Ács Lajos szerint jelentős erők zavargásokat akarnak kelteni. Az ellenzék és a reakció a harcot az utcára akarja vinni." „Bata közölte, hogy az ország rettenetes események küszöbén áll."*[13]

Andropov véleménye minderről (október 23-án délben): *„Úgy tűnik, a magyar elvtársak segítség nélkül képtelenek megoldani a helyzetet. Bátor és határozott cselekvésbe kell kezdeni, s az SZKP-nak segítséget kell nyújtani."*[14]

Közben a szovjetek önállóan is cselekednek. Mikojan 1956. július 14-i távirata szerint *„Nem engedhető meg, hogy bármiféle kellemetlen esemény történjen Magyarországon. Bármiféle segítségre-tanácsra vagy egyébre (!) van szükség, akkor a Központi Bizottságnak kell segítő kezet nyújtania a magyar elvtársaknak".*[15]

1956 júliusában Andropov felkeresi a Székesfehérváron állomásozó szovjet hadsereg parancsnokságát, s beszédet mond. Kijelenti: *„Olyan helyzet állt elő Magyarországon, melyben a szovjet hadsereg bevetése elkerülhetetlenné válhat. A magyar vezetés a szovjet hadsereghez fordulhat segítségért."* Ezután jött utasítás Moszkvából a Különleges Hadtest bevetési tervének kidolgozására.[16]

Ez volt a „Hullám" (Volna) fedőnevű hadművelet, melyet Malasenko ezredes dolgozott ki Andropov nagykövet, Bata István és Tyihonov KGB altábornagy – Bata „tanácsadója" – közreműködésével „a magyarországi társadalmi béke helyreállítására". A hadművelet beindítására az „Iránytű" (Kompas) jelszó szolgált. A Különleges Hadtest állományába két gépesített gárdahadosztály, két repülőhadosztály, egy hidászezred és más kisebb egységek tartoztak. A Különleges Hadtest Parancsnoksága Székesfehérváron volt, de jelentős erők állomásoztak tizenegy további magyar városban.[17] Meg kell jegyezni, hogy azokat az erőket kellett volna kivonni az országból a Párizsi Békeszerződés alapján az 1955-ös osztrák államszerződés után, mikor Ausztriából kivonták a szovjet csapatokat.

Magyarországon 1954-ben a Honvédelmi Tanács meghozta 1/22 határozatát, mely „különleges esetekben" a karhatalom belső tevékenységére is vonatkozott (pl. Esetleges provokációs diverzáns tényekedések megakadályozása). A tervben a BM egységein kívül szükség esetén igénybe

Hegedüs András, a Minisztertanács elnöke és Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter a Nyugati pályaudvaron, 1956. január 26.
(Fotó: Bartal Ferenc)

vehetők a Néphadsereg egységei is. A tervet 1956 elején pontosították.[18] Fontos kiemelnünk azt is, hogy 1956 hadieseményeit katonai szempontok szerint elég alaposan ismerjük magyar és orosz szerzők művei alapján, viszont az ÁVH tevékenységéről lényegesen kevesebb pontos adatunk van – állítólag azért, mert az ÁVH irattára megsemmisült.

A magyar belpolitikában közben növekszik a feszültség s az izgalom. Miközben a sajtóban és a Petőfi Körben szabadabb és kritikusabb hangok hallatszanak, s a közvélemény mind szélesebb körben pozitív változásokban bízik, egyre többen követelték Nagy Imre visszatérését a hatalomba, aki ekkor még nem is párttag, mivel korábban kizárták. Eközben a szovjet és magyar hatalom a fegyveres leszámolásra készül.

1956. szeptember 2-án az MDP elismeri a „személyi kultusz" egyes hibáit, szeptember 17-én az Írószövetség új elnökséget választ, elutasítva a „hivatalos" jelölteket. Október 5-én több magas rangú ÁVH-s tisztet tar-

Nagy Imre és felesége a koncepciós perekben kivégzett katonatisztek újratemetésén, 1956. október 13.
(Fotó: MNM)

tóztatnak le, másnap hatalmas tömeg előtt újratemetik az 1949-ben kivégzett Rajk Lászlót és társait. Közben Gerő Ernő szeptemberben egy hónapot a Szovjetunióban üdül, ezalatt Kádár Jánossal együtt tárgyal Mikojannal és Szuszlovval. Október 13-án Nagy Imrét visszaveszik a pártba. Október 15–22. között Gerő és Kádár Jugoszláviában tárgyal Titóval.

Ezalatt Lengyelországban a magyarhoz hasonló kritikus események megoldódnak. 1956. június 28-án Poznanban sztrájk van, majd a tüntetőkre sortüzet adnak le, melynek 78 halottja, 150 sebesültje van, s 250 embert letartóztatnak. A hatalmas felháborodást a szovjet és lengyel sztalinisták erővel akarják leverni. Szovjet csapatokat irányítanak Varsó felé, de a lengyel munkásság és diákság fegyverkezik, s lengyel csapatokat is rendelnek Varsó védelmére. Hruscsov vezetésével október 20-án leváltják a sztálinista Bierutot, s helyette Gomulka lesz a pártvezető, és Cyrankiewicz a miniszterelnök. Így Lengyelországban az utolsó pillanatban elhárul a katonai összecsapás veszélye. Nagy Imre szerint a lengyel és magyar események bebizonyították, hogy a Varsói Szerződés a *„szovjet nagyhatalmi soviniszta törekvések eszköze ... és a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a részt vevő országokra."*[19]

Közben hazánkban október 19-én harckészültségbe helyezték a szovjet csapatokat. Október 6. és 19. között Andropov több esetben találkozott a hadtest vezetőállományával. Október 21-én a hadtest vezetősége ellenőrizte, hogy az alárendelt magasabb egységek hogyan készültek fel az „Iránytű" jelszó elhangzása után feladataik végrehajtására.[20]

Az ENSZ különbizottságának 1957-es jelentése – melyet a közgyűlés nagy többséggel elfogadott – megállapítja: *„Úgy tűnik, a szovjet hatóságok már október 20-tól intézkedtek volna, hogy a fegyveres beavatkozást lehetővé tegyék. Attól a naptól kezdve tényleges és tervezett csapatmozdulatot bizonyító anyag áll rendelkezésre". „Október 20-án és 21-én pontonhidakat szereltek össze Záhonyban... Október 22-én szovjet kötelékeket láttak menetelni Szombathely és Székesfehérvár között Budapest felé".*[21] Október 22-én Lascsenkó, a Különleges Hadtest parancsnoka Budapestre utazott.[22]

A magyar fegyveres erők sem tétlenkednek. Gerő Ernő július 6-án közölte a szovjet nagykövettel, hogy a HM utasítást kapott, hogy dolgozza ki azokat az intézkedéseket, mellyel a honvédség ellenséges provokáció esetén helyreállítaná a rendet.[23] Ennek alapján Malasenko érdeklődésére három vaskos iratköteget vett elő a páncélszekrényből: a Magyar Néphadsereg, a rendőrség, az ÁVH terveit tartalmazta a társadalmi béke helyreállítására.[24] A hadseregnél riadót rendeltek el, azt azonban 21-én visszavonták. Bár eredetileg a hadsereg feladata is volt a „belső karhatalmi feladatok" végrehajtása, de erre nem voltak kiképezve az egységek.[25] Ez a feladat így az ÁVH-é volt – amelybe nemcsak a „kék" ÁVH, hanem a határőrség („zöld" ÁVH) is beletartozott –, arra viszont nincs adat, hogy az ÁVH részére elrendeltek volna-e készültséget a szovjet egységekkel együtt, vagy azt visszavonták-e.

Ennek fényében e helyen röviden értékelhetjük a hadsereg és az ÁVH szerepét a forradalom s a megtorlás során.

Elég elterjedt a vélemény, hogy a hadsereg „megbénult" a harcok során. Zsukov például kijelentette: *„Ez a hadsereg 1956 októberében öt perc alatt megszűnt létezni.*[26] Tény, a 120 000 főnyi magyar katonaság nagy része passzív maradt, egy része átállt a felkelőkhöz. Ez a felsőbb katonai vezetésre is vonatkozik, van adat, hogy a HM-ben is ellentmondtak a szovjet parancsoknak (lásd később). Feltehető egy kérdés: Bata István honvédelmi miniszter – villamoskalauz volt, valóban semmi köze nem volt a katonai ismeretekhez – viszont részt vett a szovjet haditervek kidolgozásában, a „társadalmi béke helyreállítására", s október 23-án Andropov előtt kétségbeesik a „bekövetkező rettenetes eseményektől" (lásd korábban). Nem lehet, hogy a magyar katonai vezetés tudott a szovjet tervekről, s nem kívánt részt venni a „rettenetes

eseményekben"? Ezt látszik alátámasztani, hogy a magyar katonaság sortüzei a későbbiekben túlnyomórészt nem követeltek emberéletet.

Nem vonatkozik ez az ÁVH-ra. Ők a kezdetektől fogva hűséges „segédcsapatai" voltak a szovjeteknek, s a legpusztítóbb sortüzeket is ők önállóan, vagy szovjetekkel közösen adták le (lásd később). Az ÁVH vonatkozó iratait viszont nem ismerjük.

Mindezek a tények, visszaemlékezések alátámasztják, hogy a szovjet és magyar sztálinista vezetés tudatosan készült hazánk megtámadására, a tartós megszállásra, a sztálinista hatalom megtartására. A terv csak részben sikerült. A Rákosi–Gerő-csoport vezetői kikerültek a hatalomból, a Szovjetunió is hatalmas tekintélyveszteséget szenvedett el a Magyarország elleni háborúval.

Teljesen világosan látja az események lényegét Londonból Szabó Zoltán, s egy angol képviselő már október 23-án. Sefton Delmer szerint a szovjet „játszma" a következő: Nagy Imre kinevezésébe belemennek, majd kérik a szovjet beavatkozást. Ez az utóbbi idők egyik „legvisszataszítóbb és leglehangolóbb politikai játszmáinak egyike, ahol Moszkva és Gerő a lengyelországi eseményeknek akarja útját állni, visszatérve a rendőri és sztálinista módszerekhez". Szabó Zoltán október 25-i naplója szerint *„itt a kommunista történelemben is párját ritkító ocsmány kártyajátékról van szó Gerő és a magyar sztalinisták részéről, ... melynek lényege, hogy a készületlen Nagy Imrét tőrbe csalja... s a behívott szuronyokra támaszkodva hatalmon maradhasson."*[27]

Ha ezt a folyamatot, s lényegét észreveszi Nagy Imre Snagovból, Szabó Zoltán Londonból, orosz szakemberekkel együtt, miért nem vették észre magyar történészek az elmúlt 25 évben?

JEGYZETEK

[1] *Ártó mű. A KGB aktív intézkedései.* (Zubor Zalán) *HVG* 2014. október 4. 45.

[2] *Szovjet nagykövet iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései* (szerk. Baráth Ilona). Napvilág Kiadó, 2002. 39. és 41.

[3] Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek*. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, 2006. (77, 135, 143, 147, 275, 199.) A továbbiakban: NI

[4] A Párizsi Békeszerződés (1947. évi XVIII. törvénycikk) 22. cikkelye szerint minden szövetséges haderőt 90 napon belül ki kell vonni Magyarországról. A Szovjetuniónak fennmarad a joga oly fegyveres erő fenntartására, hogy az ausztriai szovjet megszállási övezettel közlekedési vonalát fenntartsa. (A hadsereg nagyságáról nincs szó.) A 4. cikk szerint Magyarország kötelezi magát minden fasiszta jellegű politikai, katonai szervezetnek a feloszlatására. (Viszont nincs külföldi beavatkozási lehetőség, ha ilyen szervezet létezne.) Az 1955. III. törvény (A Varsói Szerződésről) 1. cikk szerint „a Szerződő Felek az ENSZ Alapokmány szerint nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától", és vitáikat békés eszközökkel

oldják meg. 3. cikk szerint „a Szerződő Felek tanácskoznak egymással, valahányszor egy vagy több Szerződésben szereplő államot fegyveres támadás fenyegeti".

[5] NI, 59. és 128. oldal. A hazánkat 1956. október-novemberben megtámadó és tartósan megszálló szovjet haderő létszámáról és összetételéről Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája*. Akadémiai Kiadó, 2003. 415–416. (A továbbiakban: HM.) A négy hadtest és négy hadosztály október 23-án hazánkban tartózkodott, további 16 hadosztály október 24. és november 1. között lépte át a határt. Ezt szintén közli Györkei Jenő – Horváth Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956-ban*. Argumentum, 1996. 196–200. Úgyszintén Valerij Muszatov: *Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. Múltunk*, 36. évf., 1991., 4. sz. 167. Ezt követte további 14 hadosztály november folyamán.

[6] A kronológia alapja: *Egy népfelkelés dokumentumai 1956*. Tudósítások Kiadó, 1989. Bp. 215.

[7] Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*. I.U.S. Kiadó, 1989. 91. A továbbiakban: KS.

[8] Rainer M. János: *Nagy Imre 1953–1958*. 1956-os Intézet, 1999. Bp., II. kötet, 206.

[9] Hegedűs András: *Élet egy eszme árnyékában*. Bp. 1983. 274.

[10] KS, 92–93.

[11] *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1957 Kiszeljov és Andropov titkos jelentése*. Szerk. Baráth Ilona, Napvilág Kiadó, 2002. 327. A továbbiakban: BI.

[12] Eszenyi Miklós: *Epizódok Gerő Ernő életéből. Valóság*, 2003. 4. sz. 75–84.

[13] BI, 320., 322., 327., 363., 364. Rainer M. János: *Nagy Imre 1953–1958*. 1956-os Intézet, 1999. Bp. II. kötet 206.

[14] BI, 364.

[15] *Hiányzó lapok 1956 történetéről*. Zenit könyvek, 1993. 40.

[16] Roj Medvegyev: *Andropov Magyarországon. Eszmélet*, 2001/5. szám 134–161.

[17] HM, 43–44.

[18] HM, 5. alatt, 46–53.

[19] NI, 77–80.

[20] Györkei Jenő – Horváth Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956-ban*. Argumentum, 1996., 13. és 123. in Kirov: *Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956*. (A továbbiakban: K.)

[21] *1956 Az Egyesült Nemzetek Szervezete Különbizottságának jelentése*. Hunnia Kiadó, 1989. 40. és 61.

[22] K. Malasenko cikke, 219.

[23] Rainer M. János: *Nagy Imre 1953–1958*. 1956-os Intézet, 1999. Bp., II. kötet, 206.

[24] K. 215.

[25] *Sortüzek, megtorlás, menekülés III. Jelentés*. Antológia Kiadó, 8.

[26] M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956*. Kairosz Kiadó, 2011. 379.

[27] Szabó Zoltán: *1956 – Korszakváltás*. Osiris, 2006. 24., 31-32.

HUMBOLDT, GOETHE, MÁRAI

A Bildung-eszmény és a művelt polgár közösségi ideálja

Horkay Hörcher Ferenc

Édesapám, *id. Hörcher Ferenc emlékére*

A klasszikus (elsősorban 19. századi) német liberális felfogás Bildung-fogalmát Humboldt nézetrendszere jeleníti meg legemlékezetesebben. Egyúttal, az életműben lejátszódó hangsúlyeltolódás révén, világossá teszi a szabadelvű ideológia Bildung-fogalmának belső feszültségét is. Lássuk, hogyan próbálja kibontani a fogalmat August Wilhelm Humboldt, a kozmopolita felvilágosult szerző, aki első korszakában az én kiteljesítésének programjaként beszél a fogalomról, párhuzamosan azzal a politikai filozófiával, amely a minimális állam eszményét köti az egyéni szabadsághoz, majd második korszakában a Ferguson-féle közösség iránti érzék jelentőségét állítja értékrendje csúcsára, ezzel mintegy kritikáját adva saját korábbi felfogásának is.

A német historizmusról szóló szakmunkában a következőképp mutatja be a szerző Humboldtot: *„Az arisztokrata és kozmopolita beállítottságú Humboldt Goethe, és mindenekelőtt Schiller barátja (…) a francia hódítás kezdetéig szívvel-lélekkel a humanitásideál hívének vallotta magát".*[1] Ám más kortársak is fontosak mondandója megértéséhez: például a klasszikus német filozófia nagyjai közül a skótok társadalomfilozófiáját továbbgondoló Hegel, aki nevezetes módon, elméletileg megalapozottan is, az államot és a polgári társadalmat világosan elválasztja egymástól. Hegel fogalmi megkülönböztetésének azért van kulcsszerepe a humboldti elképzelésben, mert annak (19. századi, klasszikus) liberális alapjaihoz vezet: az egyéniség tiszteletéhez. Ez a mag, akárhogy is nézzük, másfelől a romantikához köti Humboldt gondolkodását, no meg persze az antik hagyományhoz – a német kultúra kontextusában a kettő nagyon is közel állt egymáshoz. A delphoi jósda önmegismerésre felszólító jelszava egyfelől, az ént istenítő romantika másfelől: Humboldt egyebek mellett ebből a kétféle szellemi forrásból desztillálja a maga individualitásfogalmát. Persze ne szaladjunk túlságosan előre. Nála még nem az irracionális szenvedélyek hajtotta 19. századi zseniről van szó, hanem a goethei felvilágosult racionalitás teljessé-

géről: *„az ember igazi célja nem az, amit a változó hajlam, hanem amit az örökké változatlan értelem ír elő számára: erőinek legmagasabb szintű és legarányosabb kiképzése egy egésszé."*[2]

Azt is hozzá kell persze tenni, hogy – csakúgy, mint a barát Goethénél és Schillernél – az erők harmonikus egésze az érzelmek kiművelését is feltételezi. Humboldtnál továbbá nem izolált egyének önérvényesítő versenyéről van szó, ahogy az atomista individualizmus elképzeli, hanem – a felvilágosodás társiasság-eszményéhez illően – *„a kibontakozó egyéniségek közt alapvető harmónia uralkodik"*[3], a barátság arisztotelészi elvének megfelelően. Ám ez az együttműködés Humboldt első korszakában nem az állam, hanem a polgári társadalom keretei között zajlik – az állam feladata csupán a külső-belső biztonság szavatolása. Az egyén ugyanis nem külső, hanem csak belső erőkből képes fejlődni: az ideális az lenne, ha *„mindenki csak saját magából és saját magáért fejlődnék"*.[4]

Humboldt tehát ebben az első korszakában a képzés-eszmény egyéni kiteljesítést célzó aspektusát helyezte előtérbe, a liberális individualizmus klasszikus német változatát előlegezve meg.

Az individualista gondolkodónak jó oka volt kellő távolságtartással kezelni az államot: hiszen a porosz állam felvilágosult abszolutizmusa valóban nem elsősorban az egyén kiteljesedését biztosító eszközként funkcionált. Ám azon sem csodálkozhatunk, ha szerzőnk másként látta a helyzetet, mihelyt nem az állammal szemben, hanem az állam képviselőjeként szemlélte a kérdést. Ám nem feltétlenül kell ezt puszta elfogultságként értelmeznünk. Már Fergusonnál láttuk, a felvilágosodás korában is jelen volt egy olyan kritikai hang, mely az egyénközpontú társadalom veszélyeire hívta fel a figyelmet, s a francia forradalom, majd annak hódító, militáns változata, a napóleoni erőszakos birodalomépítés ismeretében, a németek megsértett nemzeti büszkesége miatt e gondolat nyilván különösen fontossá vált. Humboldt szerint csak akkor van esély a katonai veszély elleni fellépésre, ha az egyének képesek a köz javáért súlyos áldozatokat is vállalni. Most arra van szükség, hogy mindenkibe *„az igazi harcosok – vagy inkább a nemes polgárok – szellemét leheljék, akik mindig készek hazájukért harcolni."*[5]

A Bildung-fogalom másik fontos összetevőjének bemutatására is kiválóan alkalmasak Humboldt vonatkozó gondolatai. Nagy hatású elméletében ugyanis részletesen kitér a műveltségeszmény egy sajátos vonására: az a külső valóságra és az én belső viszonyaira egyaránt vonatkozik. Ez az összefüggés nem független a fogalom másik, épp előbb elemzett kettősségétől, hogy egyszerre tekinthető individualista és közösségi meghatározottságúnak.

Tüntetők a Tanács (ma Károly) körúton, 1956. október 23.
(Fotó: Fényes Tamás)

Az ember művelődésének (Bildung) *elmélete* című töredékében[6] nem az embernek a világhoz fűződő viszonyát tekinti elsődlegesnek, hanem épp ellenkezőleg, saját magával kapcsolatos elképzelését: *„az ember… egyetlen dologra irányuló szándék nélkül, csak természetének erőit akarja erősíteni és fokozni, és lényének értéket és tartósságot szerezni."* Az anyag–forma arisztotelészi fogalompárját felhasználva, a klasszikus német filozófia szellemében írja, hogy az emberben munkálkodó erő, a gondolat *„puszta forma"*, melynek *„szüksége van anyagra, amiben magát kifejezvén fennmaradhat"*. Ezért, saját belső lényegének megvalósítása céljából fordul a külvilág felé, ismerete-

ket szerezve és tevékenykedve. S ebből fakad, hogy nem az a fontos, hogy mit sajátít el a világból, vagy mit teremt meg benne, hanem az, hogy e tevékenységnek mi rá a visszahatása, vagyis *„saját belső fejlődése, nemesedése vagy legalábbis az őt emésztő nyugtalanság megszüntetése"*. A világ megismerése által is csak magát érti meg, külvilágra irányuló cselekvése révén is csak magát kívánja *„szabaddá és függetlenné"* tenni.

A gondolat mögött természetesen a magát megismerő, s ebben (Istenhez) méltóságát megmutató ember kanti tanítása rejlik, továbbgondolt formában. Erre utal az elképzelés azon eleme, hogy az egyén épp saját partikularitását megismerő mivoltában válik az emberiség egészének részévé. Mert az emberi fajt jellemzik azok az értékek, melyekre az egyén ily módon törekszik: a műveltség (Bildung), a bölcsesség (Weisheit) és az erény (Tugend). Ez az antik-keresztény nagy hagyomány, melyről fentebb volt szó, s mely Cicerón keresztül legalább Arisztotelészig nyomozható vissza. A középkor számára is fontosnak bizonyult görög filozófus etikájában is az erény az egyén életének végcélja, s az ott is szoros szövetségben áll már a filozófiával, vagy inkább a bölcsességgel (szófia). Ám ez az önformálási igény a kereszténységben kapcsolódik össze emlékezetes módon a mulandósággal vívott harccal, az örök élet reményével. Amikor az ember a külvilág felé fordul, akkor a magában kiküzdött értékek megörökítésére tesz kísérletet, alkotása saját mulandóságának meghaladása, „a nemesedés és műveltség bizonyos folytonosságának megnyugtató gondolata". Vagyis az egyéni érték átörökítésére (tradíció) törekszik az alkotó ember – a kultúra ebben az értelemben valóban a mulandóság fölött aratott szellemi győzelem, mely materiális alakot nyer.

Innét nyeri el az értelmét a művészet Humboldt Bildung-elméletében. Az egyén saját kivívott belső értékét próbálja a világban megjeleníteni, úgy, hogy *„ennek az elidegenedésnek a folyamatában el ne veszítse saját magát"*. Sőt, inkább megörökítse. A művészi teremtés folyamatában *„közelednie kell a tárgyak tömegéhez, ezt az anyagot szellemének alakjára kell formálnia, és a kettőt hasonlóvá tenni"*. Csak úgy őrizheti meg önmagát a világ végtelenségében, ha tevékenységének határt szab, *„hogy ne vesszen el üres és terméketlen módon a végtelenben"*. Épp e behatároltság révén tudja megőrizni a mulandóság meghaladására irányuló végső célt, ezért van, hogy *„szerteágazó tudását és cselekvését behatárolttá, puszta ismereteit tudós műveltséggé* (gelehrte Bildung), *a csak nyugtalan törekvést bölcs tevékenységgé* (weise Thätigkeit) *próbálja alakítani"*.

Ebben a koncepcióban tehát a műveltség nem puszta ismeret, és nem is csak a világ megmunkálására (művelésére) igyekvő tevékenység. Az embert valójában belső nyugtalanság hajtja, hogy az emberi nemhez tartozóvá válva kiteljesedjék. Az önképzés célja magunk kiteljesítése, a műveltség pedig épp az az állapot, amelyben a lélek

ily módon vált kiteljesedetté, azaz erényessé és bölccsé. Ám az egyén nem tud közvetlenül magán tevékenykedni: szellemének szüksége van megmunkálandó anyagra, ezért fordul a tárgyak felé, hogy benső értékeinek bélyegét rájuk üsse. A világ megműveléseként értett tevékenység és ismeret, a művészet és a tudomány ismét visszahat az egyénre, annak végső célját, mulandósága és partikularitása meghaladását szolgálja. A művészet ebben a koncepcióban egyenes út magunk megalkotására, ám épp a külvilág, a másik ember felé fordulás mozzanatában. Egyben magunknak a (világ megismerésén és megmunkálásán keresztül zajló) megismerése és megalkotása által támad a remény az emberiséghez, a kiteljesedett humanitáshoz való eljutáshoz.

*

Humboldt műveltségeszményében tehát két fogalmi feszültségpontot azonosítottunk. Egyfelől azt mutattuk meg, hogy számára a műveltség az individualitás primátusán alapul, de nem szorítkozik arra, mivel interperszonális természetű jelenségként értelmezi (lásd a barátság arisztotelészi fogalmát), vagyis társas fenoménként. Második korszakában pedig egyenest átfordul a dolog, és kifejezetten a közösségi erények kerülnek előtérbe, az én öncélú felmagasztalása helyett. Másodszor pedig – nem függetlenül az első kérdéstől – azt néztük meg, hogy mi a viszonya az egyénnek belső világához, és mi a külvilághoz. Azt láttuk, hogy itt a belső világ élvez primátust, de kiteljesedésének feltétele a külső, személyi és tárgyi világgal vállalt sokrétű interakció.

A továbbiakban a műveltségeszmény társas dimenziójával fogunk foglalkozni, a művelt polgár (Bildungsbürger) fogalmán keresztül. Kiindulópontunk itt is a polgári társadalom és az állam 18. század végi elválasztása lehet. Mindkét közösségtípusnak megvan a maga polgárfogalma: a polgári társadalomé a bourgeois, a vagyonos polgár, míg az államé a citoyen, az állampolgár.[7] A burzsoá olyan polgár, aki vagyona révén válik a közösség egyenrangú tagjává – németül e tulajdonhoz fűződő viszonyra a Besitzbürger kifejezés utal. Ám Rousseau republikánus modelljében e polgártípusnál fontosabb és értékesebb a citoyen, az állam ügyeiben aktívan és tevékenyen részt vállaló polgár ideálja.

A Bildungsbürger valójában egy harmadik típust képvisel. Ő nem vagyona, de még csak nem is puszta aktív, participatív hajlandósága miatt tekintendő polgárnak – vagyis a polisz (állam) egyenrangú tagjának –, hanem műveltsége által válik azzá. Ez a polgárfogalom a Bildungeszmény kikristályosodása, tehát az érett felvilágosodás idején születik meg, de szorosan kapcsolódik a korábbi udvari ember fogalmának bi-

zonyos elemeihez. Ahogy a reneszánsz (majd később a barokk) udvari embert is mindenirányú képzettsége és műveltsége tette alkalmassá udvari szerepe betöltésére, ugyanígy a Bildungsbürger is műveltségével emelkedik ki a sorból, s válik annak a városi elitnek a tagjává, amely a német városokban és kisállamokban az ügyeket irányította. Ilyen szempontból is érdemes megemlítenünk a weimari miniszteri posztot is betöltő Goethét. Vagy gondoljunk csak az általa megörökített Wilhelm Meister élettörténetére. Goethe hétköznapi hőse olyan mintakép, aki a század gyermekének szokásos útját járja be: kacérkodik a művészettel és a forradalommal, de sok-sok kiábrándulás és tapasztalat után végül polgári foglalkozást vállal, és a társadalom megbecsült tagjává válik. Goethe szakít a művészetek és a szerelem iránti lángolásába belehaló romantikus zseni történetével (lásd a Werthert, ifjúkori nagy sikerét), és megmutatja, hogy a művészetekkel kötött barátság nem szükségszerűen destruktív, hanem igenis alkalmas lehet arra, hogy az ember általa magát tökéletesítse, és közösségét gazdagítsa. Nem véletlenül írja Hegedűs Géza: *„Wilhelm Meister nem Werther: céltudatos, felméri a valóságot, eredménye polgári győzelem az adott viszonyok között. Tudatosan műveli magát, formálja saját egyéniségét, sok mindent megpróbál, többek közt lángoló hivatástudattal színész is lesz… végiggondolja a század adta eszméket, miközben orvosnak készül, és végül sebészként szerez magának polgári tekintélyt."*[8] Önművelés, saját egyénisége formálása: Wilhelm Meister a Bildungeszmény megtestesítője (a visszatérő szerzői önirónia ellenére is), nem véletlen, hogy magát a Goethe által tökélyre vitt műfajt is fejlődési regénynek, Bildungsromannak nevezik németül.

A másik korabeli példánk Justus Möser[9]. Ő a korszak egy Magyarországon kevésbé ismert szereplője[10], egy személyben jogász, államférfi, irodalmár és történész. Az osnabrücki lokálpatrióta a városi tanácsban szolgálta polgártársait évtizedeken át, miközben létrehozta irodalmi, sőt politikai filozófiai életművét is, mely szintén a patrióta szellem megnyilvánulása volt. A műveltség-eszmény elkötelezettje: az irodalom mellett a színház is foglalkoztatta, nem csoda, ha Lessing, Herder és Goethe is dicsérőleg emlegette az „osnabrücki patriarchát". Alakja jó példa arra művészi érzékenységű és széles műveltségű polgárra, aki a műveltségben, a kulturális életben, sőt a művészetben nem a polgári éthosz ellenében, hanem épp azt felvállalva keresi élete kiteljesítésének lehetőségét.

*

A Bildungsbürger felvilágosult, majd 19. századi ideálja azonban nem csak német specialitás. Mutatis mutandis, más kontextusokban is megjelenik. Könnyen kapcsolatba hozható ideáljával a gentleman fogalmának újszerű használata is. Ez utóbbi cím sem pusztán a szü-

letési privilégiumra alapozódik már, inkább az erkölcsi-műveltségi feltételek teljesülésével érhető el. A 19. századi újfajta gentlemaneszmény előzménye megjelenik Burke-nél[11], ám a műveltséghez kötött legvilágosabb megfogalmazását John Henry Newman nevezetes dolgozatában (*Az egyetem eszméje*, 1852, 1858) találjuk. Ahogy Humboldt, Newman is az egyetem teoretikusa, az érdekli, hogy mi célja van ennek a sajátos képzési formának. Newman közvetlenül Arisztotelészre támaszkodik, amikor megpróbálja meghatározni egy 19. századi katolikus egyetem célját, s azt a szabad tudásban (liberal arts) ragadja meg.[12] *„Jó dolog úriembernek lenni, jó dolog művelt főnek lenni, árnyalt ízlésűnek, nyíltnak, méltányosnak, szenvedélytől ment elménk, nemesnek és udvariasnak – ezek a nagy tudás természetes jellemzői és az egyetem céljai."*[13] Azt is világossá teszi azonban, hogy ha valaki szert tesz erre a műveltségre, az még nem jelenti az erény birtoklását, s különösképp nem a szentséget. Ám jelenti azt, hogy elszakadunk a mindennapi érdekviszonyoktól, el a haszonkalkulációtól, a tudást önmagáért keressük, a világot önmagában szemléljük. S váratlan módon: e szemlélet természete szerint esztétikainak bizonyul: *„A termékeny birtok – mondja* (tudniillik »a nagy bölcselő« – HHF) *– hasznosabb, de szabad emberhez az méltó, amelyik gyönyörűségünkre szolgál. Termékenynek mondom azt, ami jövedelmező, gyönyörűséget okozónak azt, ami a használatán kívül nem hajt említésre méltó hasznot."*[14]

Mint Goethe és Möser példájából is láttuk, a Bildungsbürger és a gentleman ön-célú (tehát magát formáló) műveltsége nem zárja magába az egyént. Épp ellenkezőleg. Az énformálás lehetőséget nyit számára az erények elsajátítására, és azon keresztül a polgári társadalomban vállalt tevékeny részvételre készít fel. A műveltség tehát nem valamifajta különös hobbi, nem is megélhetést biztosító szaktudás, hanem társas készségek sora, olyan jellem alapja, amely lehetővé teszi a társadalom számára is hasznos tevékenységet az egyén számára. De az esztétikai gyönyörködés képessége, mely a Bildungsbürgernek és a gentlemannek egyaránt megkülönböztető jegye, egy olyan művészet számára teremti meg a lehetőségi feltételeket, amely nem a polgárival szembeni ellenállásban, valamifajta lázadásban keresi a művészi érvényességet, hanem éppen hogy a polgári társadalomba integrálódik, és a polgár számára nyújt érvényes esztétikai élményt.[15]

*

E tekintetben két huszadik századi példánk – nem túl meglepő módon – Thomas Mann és Márai Sándor. Kettejük közül Thomas Mann az ismertebb nemzetközileg, ám problémánk szempontjából az ő megoldási kísérlete kevésbé ígéretes, mint Máraié – bár mindkettejüké csak töredé-

A Központi Tisztiház udvarán és lépcsőjén DISZ-es fiatalok hallgatják a Petőfi köri vitát, 1956. október 22.
(Fotó: Samai Antónia)

kesen tudja felmutatni az eredeti ideált. Mann nemcsak *A Buddenbrook-házban* gyászolja a hanyatló polgári világot. Leginkább explicit műve, melyet sokan a szerzőt is jellemző kulcsszövegként olvasnak, a *Tonio Kröger* című elbeszélés is erről árulkodik. Bár a két barát, Tonio Kröger és Hans Hansen, a művész és a polgár éles szembeállítását úgy próbálja a történet végén feloldani az író, hogy Kröger bizonyos fokig megtér ősei polgári világához, a zárlat mégsem megnyugtató. Thomas Mann a jelek szerint túlságosan is rabja Nietzschének, Dosztojevszkijnek és mögöttük a fenségest legitimáló romantikának ahhoz, hogy ki tudjon egyezni a művelt polgár pozitív eszményével. Hiába tehát Tonio vallomásos levele az elbeszélés végén Lizaveta Ivanovnának, melyben ezt olvashatjuk:

„Két világ között állok, egyikben sem vagyok otthon, épp ezért kissé nehéz a sorom. Maguk, művészek, polgárnak neveznek, a polgárok pedig kísértésbe esnek, hogy lefüleljenek. Nem tudom, melyik keservesebben sértő. A polgárok ostobák; ti, szépségimádók viszont, akik engem flegmatikusnak és vágytalannak szidtok, gondoljátok meg, hogy van egy mély, eredendő és végzettől rendelt művészsors, hogy aki ennek részese, az semmit sem tart oly édesnek és kívánatosnak, mint a közönségesség gyönyörét.

Én bámulom a büszkéket és hidegeket, akik a nagy, a démoni szépség ösvényein kalandoznak, és megvetik az »embereket« – de nem irigylem őket! És ha valami képes az irodalmárból költőt fejleszteni, az én polgári vonzódásom az emberi, az eleven, a közönséges dolgokhoz képes rá. Minden melegség, minden jóság, minden humor ebből származik, és nekem szinte úgy tetszik, hogy ez a szeretet, melyről írva vagyon, hogy akit eltölt, emberek és angyalok nyelvén tud szólani, de akiből hiányzik, az zengő érc és pengő cimbalom csupán."[16]

Tonio Kröger – szerzőjével, Thomas Mann-nal ellentétben – nem képes integrálódni a társadalomba, nem képes saját autentikus szerepkörét megtalálni, tényleg a művészet világa és a polgári élet közötti légüres térben reked.

De mi a helyzet Márai Sándorral? Amellett szeretnék érvelni, hogy ő sikeresebben testesíti és formálja meg a Bildungsbürgert. Ennek bizonyítása során legelőször is az a kérdés, hogy emigrációja, majd az emigrációja végét jelentő öngyilkossága nem rombolja-e le a lokálpatrióta-művész goethei-möseri hagyományát, s nem mutat-e maga is a manni hanyatlás-paradigma felé. Nyilván erős érvek mozgósíthatók egy ilyen értelmezés alátámasztására is.

A jelen dolgozat viszont erősebb tételt fogalmaz meg: amellett kíván érvelni, hogy Márai egy máig vállalható ideáltípust képvisel. A Márai-paradigma – melybe beletartozik az írói életút éppúgy, mint annak önéletrajzi megjelenítése és a fiktív művek sora is – a történelmi Magyarország egyik legerőteljesebb narratívája a művelt polgár dicsőítésének. E tekintetben azok a kritikák sem különösebben zavaróak, melyek az írói teljesítmény léptékét kívánják megkérdőjelezni. Hiszen Márai nem kíván zseniként tündökölni, épp ellenkezőleg. Életművében saját és szűkebb pátriája (családja, városa, társadalmi rétege) sorsát próbálja megérteni, feltárni, művészileg megformálni. Hitelessége, végső soron értéke nem pusztán az önkiteljesítő művészé, hanem, ahogy a Bildung-fogalom elemzésekor láttuk, célja írója (és olvasója) jobb önmegértésén keresztül közösségük „újraalapítása".

Ilyen szempontból nem tekinthető véletlennek, hogy Thomas Manhoz hasonlóan Márai Sándor életművének középpontjában is a polgár–művész viszony áll. Mégpedig belső konfliktusként megélt ket-

tősségként. Ám Márai képes a csatát, legalább a fikció szintjén, ha nem is megnyerni, de továbbra is védhetőként bemutatni. Ennek viszont az a titka, hogy képes művészetét a polgári énje értelmezésére fogni, vagyis az önértés szolgálatába állítani, saját Bildungja részévé tenni.

Kassai polgár volt, szász elődökkel, akik Goethét olvastak, Möserhez hasonlóan büszkén szolgálták városukat, és Thomas Mannra polgárként, s nem idegenként tekintettek. Ám a család magyar lett, a Monarchia hű hívei, akik azonban megőrizték őseik tartását. „Őseim szász polgárok, akik egy színes, érdekes nép földjéről jöttek, *mint pionírok, s aztán városokat és városi műveltséget építettek ott, szigorúan polgári törvények szerint éltek. A városokat körülkerítették magas falakkal és privilégiumokkal, s nem engedték be oda sem a nemest, sem a pór népet. (...) Különös fajta volt a szász. Erejét tudta továbbadni a világnak, és mindenhol alkotott: például segített megalkotni nemcsak a magyar városi műveltséget, hanem az angol-szász világot is.*"[17]

Származása révén tehát a Bildungsbürgertum világába született bele, de már magyar földön élt. S már fiatalon lázadt polgári öröksége ellen, ahogy kell. Ám lázadása valójában identitása kivívásáért kezdett harc volt, ezért a lázadás tapasztalata után szükségszerűen következett a kiengesztelődés is. Az *Egy polgár vallomásai* (1934), mely a családi fészek leírásával kezdődik, az apa halálával ér véget. Márai ezzel az írói fogással teszi világossá, hogy regénye tulajdonképp egy tradíció összefoglalása és továbbadása. Amit apja képviselt, azt kell továbbvinnie – legalábbis regénye egyes szám első személyű hősének – saját fiktív énjének. Az igazi ideált az apja jelenítette meg a szemében, aki még halálos ágyán is méltó maradt önmagához:

„Mindig ilyen volt: udvarias, korrekt és csöndes. »Köszönöm, hogy még egyszer eljöttél« – mondta, olyan finoman és nagyvilágian, hogy könny szökött szemembe. Apám ismerte a nagy titkot, az udvariasság titkát. Néha azt hiszem, ez a legtöbb, amit ember embernek adhat. Minden családtaggal úgy bánt, mint nagyon előkelő vendéggel; soha nem érkezett úgy látogatóba, hogy a család nőtagjainak elegáns és becses ajándékot ne hozzon, minden családi és hivatalos ünnepen megérkezett névjegye néhány szál virággal. Szörnyű betegségében ezen az utolsó éjszakán is oly tisztán, mosdottan, előkelően feküdt halálos ágyán, oly rendbe rakott volt körülötte minden, mintha éppen csak nyugovóra tért volna valamelyik hétköznap után. Ebben az éjszakai órában megértettem apám arisztokratizmusát. Élete a jóság és az udvariasság előkelőségének jegyében telt el."[18]

És egy kicsit lejjebb így folytatja az író:

„Hallgatása tapintat volt, nem gyöngeség. Tudta, hogy egymás között, emberek között nem lehet másképp boldogulni, mint tapintattal és diszkrécióval, és napirendre kell térni egymás titkai fölött. Mégis, mereven nézett

szemembe. Búcsúzott tőlem, a legidősebbtől, mintha át akart volna adni valamit, egy szót, egy család titkos szavát, valamilyen útmutatást az élethez, egymáshoz – de aztán hallgatott, mint aki tudja, hogy nem lehet senkin segíteni, egyén és család magára marad végzetével."[19]

Diszkréció, udvariasság, tapintat. Azok a szavak, melyek a Bildung-eszmény legfontosabb építőkövei közé tartoztak. Már Castiglione könyvében megjelentek, és Gadamer is ezt hangsúlyozza, a humanista vezérfogalmakat tárgyalva: *„Tapintaton egy meghatározott érzékenységet és érzékelési képességet értünk az olyan szituációk és a bennük való viselkedés iránt, amelyekre nézve nem rendelkezünk általános elvekből eredő tudással."*

Majd hozzáfűzi: *„Amit Helmholtz tapintatnak nevez, az magába foglalja a képzést, és az esztétikai, valamint a történeti képzésnek egyaránt függvénye."*[20] Ám a legárulkodóbb mégiscsak a jóság és az udvariasság erénye közötti összefüggés: nem külsődleges modorról van szó, hanem lényegi kérdésről: az udvariasságban benne rejtőzik a jóság. Hogyan? A kérdésre a választ Kosztolányitól kapjuk, aki az 1933-ban publikált *Esti Kornél* harmadik fejezetében hasonló fogalmakat vet fel, természetesen hősének tulajdonítva azokat: *„azt a meggyőződést vallotta, hogy emberiességünk, apostolkodásunk – becsületesen és őszintén – egyedül csak a kis dolgokban nyilatkozhat meg, s a figyelem, az elnézésen és megbocsátáson alapuló kölcsönös kímélet, a tapintat a legtöbb, a legnagyobb dolog ezen a földön. Végül ezen a gondolatsoron haladva arra a sivárnak, sőt egyenesen pogánynak tetsző következtetésre lyukadt ki, hogy mivel igazán jók úgyse lehetünk, legalább udvariasak legyünk."*[21]

Kosztolányi és Márai. A Bildung-eszmény magyar nyelvű kiteljesítői. Életművük nem paródia, és nem puszta irónia – a szó szoros értelmében vett antik, arisztoteliánus és sztoikus hagyomány továbbélése, felemelése, a művészi megformálás révén történő elsiratása és művészi újraalkotása. Egyúttal a nemzeti (magyar nyelvű, de soknemzetiségű) kultúra dicsőítése is, ahogy Márairól írva Szerb Antal fogalmaz, aki maga is világpolgár, és a legszebb magyar irodalomtörténetet írta: *„Magyarnak lenni, »őslakónak« lenni, annyit jelent, mint őrizni a törékeny ereklyét, azt a végső kultúrát, ami túl van minden műveltségen, tudáson és alkotáson, amit nem lehet megtanulni, csak örökölni: a magatartás kultúráját."*[22]

JEGYZETEK

[1] Georg. G. Iggers: *A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig.* Gondolat, 1988, Budapest.

[2] Iggers idézi, a következő forrásból: Wilhelm von Humboldt: *Ideenzueinem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staatszubestimmen,* In *Gesammelte Schriften,* I. kötet, kiadta Albert Leitzmann, 1903, Berlin, 106.

[3] Iggers, 1988, 77.
[4] Iggers idézi, uo., forrása: Humboldt, 1903, 109.
[5] Iggers idézi, 79., forrása: Humboldt, 1903, 140.
[6] In *Német kultúraelméleti tanulmányok* I., szerkesztette: Bujdosó Dezső, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, Budapest, 382–386.
[7] A megkülönböztetés Rousseau-tól indul, Kanton át Hegelig fejlődik. A dolog újszerűsége abban áll, hogy már nem az a kérdés, hova születtél, hanem inkább az, hogy milyen vagyonnal, tulajdonnal rendelkezel.
[8] Hegedűs Géza: *Johann Wolfgang Goethe (1749–1832)*, in uő.: *Évezredek szépprózája*, Budapest, 1976, 2013.
[9] Jonathan B. Knudsen: *Justus Möser and the German Enlightenment*, Cambridge University Press, 2002, Cambridge.
[10] De lásd Gőzsy Zoltán – Spannenberger Norbert: *„Ex minimis faciunt maxima" Kísérlettípusok a paraszti közösség ideális rendjének kialakítására felvilágosult evangélikus lelkészek munkáiban. Korall*, 36. sz. 10. évf. (2009. július), 102–118., akik kimutatják Möser hatását Tessedik Sámuelre.
[11] Lásd például a következő részletet: „Mi sem bizonyosabb, mint az, hogy erkölcseink, civilizációnk, s mindazok a jó dolgok, amelyek az erkölcsökkel és a civilizációval kapcsolatosak, időtlen idők óta két elven alapulnak; s kétségkívül a kettő összefonódásának eredményeként léteztek; a gentleman és a vallásosság szellemére gondolok." Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz-Medvetánc, Budapest, 1990, 169.
[12] Mint írja: „Amíg azonban világ a világ, áll Arisztotelész tanítása e kérdésekben, mert a természet és az igazság tekintetében bölcsessége csalhatatlan." John Henry Newman: *Az egyetem eszméje*. A tudás célja önmaga. A dublini katolikus egyetem alapítása alkalmából tartott előadás. *The Idea of a University*. University of Notre Dame Press, 1982, Notre Dame, Indiana, 74–92. Ford. Endreffy Zoltán, Nyitott Egyetem, http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/Tarsfil/kut/tanulm/newman.htm
[13] John Henry Newman: *Az egyetem eszméje*. uo.
[14] Arisztotelész: *Rétorika*, ford. Adamik Tamás, Telosz Kiadó, 1999, Budapest, i. 5. 1361a
[15] Természetesen itt nem a Gadamer által kritizált Erlebnisről, vagy a Debord által elemzett spektákulumról lenne szó, hanem a befogadó önformálására esélyt teremtő művészet autentikus esztétikai hatásáról.
[16] Thomas Mann: *Tonio Kröger*, 9. fejezet, Lányi Viktor fordítása, http://mek.oszk.hu/00400/00437/00437.htm
[17] Márai Sándor: *Napló* (1945–1957), 1968, Washington, 230–231.
[18] Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*, Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1934, 1990, Budapest; 19
[20] Gadamer: *Igazság* és *módszer*. Ford. Bonyhai Gábor, Gondolat,1984, Budapest, 35.
[21] Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, harmadik fejezet, http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#3
[22] Szerb Antal: *Féltékenyek, Nyugat*, 1937. 6. szám., http://epa.oszk.hu/00000/00022/00617/19649.htm#jegyz1
Szerb Antal Márai-kritikájáról lásd: Fried István: *Polgári író? A polgárság írója?* in uő.: *Író esőköpenyben. Márai életének, pályájának emlékezete*. Helikon Kiadó, 2007, Budapest, 123–156., 131–132.

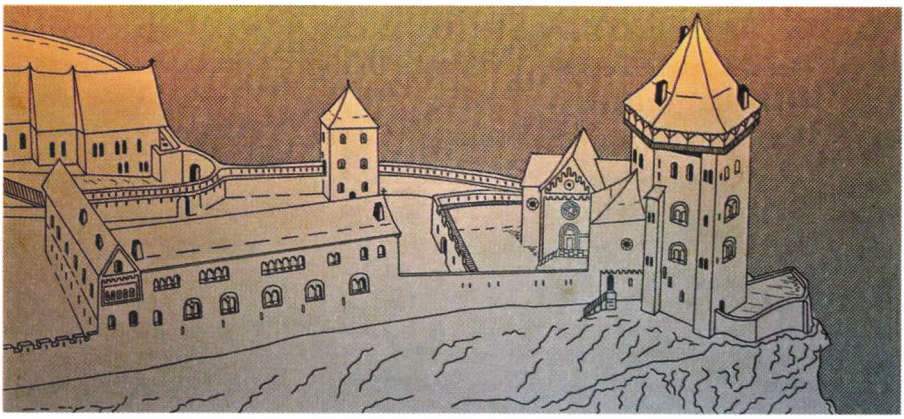
III. BÉLA KIRÁLY ESZTERGOMI VÁRKÁPOLNÁJA

Prokopp Mária

Esztergomban (Strigonium, Gran), a Duna fölé emelkedő sziklafennsíkon, a római Limes mentén, a Kárpát-medence középpontjában állt a 10. századtól a magyar Nagyfejedelem udvartartása. Géza fejedelem (970–997) itt fogadta Szent Adalbert prágai püspököt, itt vette fel a kereszténységet, és innen irányította európai tekintélyű politikáját. Fiának, Istvánnak megnyerte feleségül Henrik bajor herceg, a későbbi (1014–1024) német–római császár húgát, Gizellát (980–1059). 1000 karácsonyán az esztergomi érsek, III. Ottó császár jelenlétében, a II. Szilveszter pápától kapott koronával Esztergomban királlyá koronázta Istvánt. A szomszédos közép-európai fejedelemségek közül Magyarország elsőnek nyerte el a királyság rangot. Az európai hatalmak részéről ezt a nagy elismerést Géza fejedelem vívta ki. A Magyar Királyság a későbbiekben is, kemény harcok és bölcs diplomácia útján, újra és újra kivívta és megerősítette ezt a tekintélyt, a keleti és a nyugati császársággal szemben is. Erre utal többek között az is, hogy 1095-ben az európai hatalmak képviselői Szent László királyunkat választották az I. keresztes hadjárat fővezérévé a clermont-ferrand-i zsinaton. Ennek a megtisztelő megbízatásnak László király a halála miatt nem tudott eleget tenni, de évszázadokra fennmaradt vitézi hírneve Európában.

Szent László király lánya, Piroska 1104–1133 között, Eiréné néven, Konstantinápolyban II. Joannes Komnenos császár nagy tiszteletben álló felesége lett. Hagia Sophia-beli pompás mozaikképe, amely a férjével együtt ábrázolja őt, feltehetően az 1118. évi koronázásukkor készült. A jótékony szeretet hőse volt nagy családja és a birodalom egésze számára. Hasonlóan nagy hírnevet szerzett már Szent István király unokája, Skóciai Szent Margit (1045–1093) királyné is, aki Malcolm, Skócia királyának volt a felesége és uralkodótársa. A következő évtizedekben is számos kiváló államférfit és szentet adott a magyar királyi család Európának[1].

Szent István és Szent László király után III. Béla király (1172–1196) volt az, akit hozzájuk hasonlóan európai tekintélyű magyar királyként tiszteltek[2]. Ő II. Géza királyunk és Eufrozina kievi hercegnő másod-

III. Béla király esztergomi palotája, rekonstrukció
(Fotó: dr. Horváth István)

szülött fia volt. Édesanyján kívül, az Árpád-házi rokonok között több orosz, bizánci és szerb hercegnő is volt, vagyis az ortodox vallás nem volt idegen tőle. 1172-ben, amikor Béla bátyja, a fiatal III. István király meghalt, a magyar urak jelentős része Bélát kívánta királynak. Mánuel bizánci császár, akinek udvarában nevelkedett – szintén támogatta Béla magyar királyságát, de szövetségre kötelezte, hogy ne támadja meg Bizáncot. Ez a szövetség nagy bizonyosság a Magyar Királyság hatalmáról. 1172-ben Béla herceg, kilencévi bizánci tartózkodás után, a feleségével, Châtillon Annával és fényes kísérettel Magyarországra érkezett. A koronázást csak tíz hónap elteltével, 1173. január 13-án tartották, mivel Lukács esztergomi érsek nem volt hajlandó megkoronázni az ortodox vallású, bizánci neveltetésű Béla királyfit. Végül III. Sándor pápa külön engedélyével a kalocsai érsek, András koronázta meg III. Béla királyt. Lukács esztergomi érsek ugyanis keményen védelmezte a nyugati kereszténységhez való – immár 200 éves – kapcsolódásunkat és ezzel együtt az ország Bizánctól való függetlenségét.

III. Béla királynak tehát bizonyítania kellett a nyugati kereszténységhez való tartozását. S ezt példásan tette. Jelentősen támogatta a nyugati, főképpen az új francia szerzetesrendeknek, a ciszterciekneknek és a premontreieknek az elterjedését hazánkban, akik már édesapja idejében megtelepedtek a magyar királyságban. Kancelláriájának új értelmiségét Párizs egyetemén képeztette, és sokoldalú kapcsolatot létesített a közeli és a távolabbi európai országokkal. Székhelyén, Esztergomban teljesen megújította a királyi várat Nyugat-Európa legújabb, késő romanika – kora gótika művészeti stílusában. A Várhegy déli sziklacsúcsára magas, többemeletes lakótornyot építtetett,

amelyhez a Dunára néző nyugati oldalon nagyméretű, L alakú palotaszárny csatlakozott. Ezen épületek pompás részleteit tárta fel a kutatás 1934–37-ben, az 1938. évi Szent István jubileumra készülve. Ekkor állították helyre a legépebben felszínre került Várkápolnát. Jóllehet a kápolna boltozata és szentélye beomlott az 1543–95. évi török kori ostromok során, a korszerű rekonstrukció révén ma is eredeti térhatásában, az eredeti helyén láthatjuk III. Béla király esztergomi palotájának gyöngyszemét, a király magánkápolnáját[3].

A kápolna remekművű nyugati bejárata az első emeleti kis teraszon tárul fel előttünk. A kaput két-két geometrikus díszítéssel faragott kőoszlop kíséri rézsűs elhelyezésben, amelyeket különböző kompozíciójú korintinizáló oszlopfők koronáznak. Felettük emelkedik a gazdagon profilozott, íves záródású timpanon, s efelett tündököl az óriás rózsaablak. A kör Isten végtelenségének a jelképe. Az óriáskerék küllőit képező 12 vörös márvány kis oszlop – a művészien faragott levéldíszes fehérmárvány fejezetekkel – Jézus 12 apostolát idézi, akiknek a tanítása vezeti az embert Isten örök boldogságába. A kerék a római Fortuna istenasszony szekeréből változott a keresztény szimbolikában Isten jelévé, aki a legfőbb boldogságot készíti az ember számára. A rózsaablak színes üvegrészecskéin keresztül áramlott a kápolna belsejébe Isten éltető napsugara, amely a kaleidoszkóp gazdag színskálájával ragyogta be a kápolna belsejét.

A kápolna kapuzatában, két lépcsőfokon felemelkedve lépünk be a kápolna ünnepi miliőjébe. Tekintetünk a végtelen távlatot nyitó, újabb két lépcsőfokkal felmagasodó szentélyre koncentrál, amelyet egy óriás kapunyílás, a csúcsíves diadalív vezet be. A két erőteljes oszlop pompás bimbós fejezetére támaszkodó diadalívet két hengertagot összekötő sík lemez tagolja. A szentélyben, ünnepi ritmusban elhelyezett háromhárom kettős karcsú oszlop áll a félköríves fal előtt. Ezeket is bimbós fejezetek koronázzák. Felettük emelkedik a nyolcosztású, lendületesen felfelé ívelő bordás keresztboltozat, amelyeket a zárókő fog össze. A zárókövön az Isten áldó jobbját – dextera Domini – ábrázoló dombormű jelzi Isten jelenlétét a kápolnában. A zárókő kerületén pompás leveles díszítés az ég felhőit idézi. A szentély falát kísérő kettős oszlopok között magasan záródó csúcsíves fülkék nyílnak. A szentély terét így hét keskeny nyílású fülke bővíti, amelyek az oszlopok között levegősen egymásba nyílnak. Az oszlopok felett azonban tömör fal választja el egymástól a fülkéket. A középső fülkét – a kápolna tengelyében – félköríves ülőfülke tagolja. A 13 x 6 méter alapterületű kápolna belső terének ünnepélyes, tágas, levegős, monumentális hatását a jeles építész a világos szerkezeti felépítéssel és a tagozatoknak az aranymetszést követő művészi arányaival, valamint a formáknak a tiszta zenei ritmusával éri el.

A kápolna hajóját is bordás keresztboltozat fedi, amely a szentélynél magasabbra ível, és rozettát ábrázoló zárókő tartja össze. A bordák profilja eltér a szentély bordáitól. Ott az élben végződő hengertagot mély vájatokkal kísért sarkantyú-tag övezi, míg itt, a hajóban a fő hengertagot kétoldalt egy-egy kisebb átmérőjű hengertag kíséri. A fekvő téglalap alakú hajó keresztboltozatát tartó bordák a diadalívet tartó oszlopok fedőlemezére – abakuszára –, illetve a nyugati fal sarkaiban álló karcsú, bimbós fejezettel koronázott oszlopokra nehezednek. A hajó két oldalfalát is fülkék tagolják a-a-b ritmusban: egy-egy oszloppal tagolt kettős ülőfülke és egy magasabb, keskenyebb nyílású átjáró. Az oldalkápolnákba vezető átjáró magassága a diadalív oszlopfőjének abakuszával azonos vonalat képez. A három-három nyílást félkörív zárja, a szentély csúcsíves fülkéivel szemben.

A hajó fülkéi lényegesen keskenyebb nyílásúak, vagyis gyorsabb ritmusúak, mint a szentély monumentális, méltóságteljes hatást sugárzó, kétszeresen magasabb fülkéi. A hajó fülkéinek íveit növényi, levelekkel kialakított, illetve egy-egy emberfejet ábrázoló oszlopfők tartják, míg a szentély fülkéit a diadalívvel rokon, bimbós fejezetek ékesítik. Az ülőfülkéket kettős hengertagozatú ív koronázza, míg a mellékkápolnákba vezető átjárók ívét pálca-tagokból alakított, hét-hét cikcakk motívum alkotja. A hajó falait tagoló ülőfülkék magassága a szentély tengelyében lévő ülőfülkével azonos. S jellemző, hogy a hajó fülkéit kísérő oszlopok lábazata egy vonalban van a magasabban álló szentély fülkéit övező kettős oszlopok lábazatával. A kiváló építész ezzel is hangsúlyozza a hajó és a szentély szerves építészeti kapcsolatát, az egységes tervezést. S folytathatnánk a sort a szentély és a hajó építészeti szerkezetének egységét igazoló arányok felsorolásával. Az egyes formák különbözősége, mint a csúcsív megjelenése a diadalíven és a szentélyben, továbbá a borda-profilok és az oszlopfők motívumainak említett különbözősége nem jogosít fel két építési periódus feltételezésére.

A szentély korszerűbb, kora gótikus szerkezeti felépítése és formái, amelyek a III. Béla király által különösen is támogatott francia ciszterci szerzetesek hazai monostorain is megjelentek, nem feltétlenül utalnak a hajót tervező mestertől különböző újabb művészi törekvéseket követő mesterre. A kápolna építését megrendelő III. Béla király kifejezett óhaja lehetett, hogy a szentélyben – amely Isten jelenlétének színhelye és a szent liturgiát bemutató felszentelt pap helye – a tér is legyen gazdagabb, ünnepélyesebb. Az építészeti kialakítás is segítse az embert Istenhez felemelkedni. A hajó ezzel szemben a laikusok helye, még ha azok a királyi család tagjai is. Ők a kápolnában két lépcsőfokkal alacsonyabban kapnak helyet. Ennek a gondolatnak adott formát a kissé korábbi, de még mindig igen élő, a késő romanika stílusában kialakított hajó. A kápolna

egységes tervezését és egyidejű felépítését bizonyítják a két részt szervesen összekapcsoló, fent említett szerkezeti megoldások, az egységes koncepció és az egységesen magas művészeti színvonal. Az építés időtartamára sem szabad éveket feltételezni, mivel ismerjük III. Béla király trónra lépésének embert próbáló légkörét. Ez a 10 x 6 méter alapterületű kápolna egyetlen év alatt felépülhetett. S ez az év a királyi pár 1172. évi Esztergomba érkezésétől az 1173. évi koronázásig terjedő év lehetett.

Az építkezéssel párhuzamosan dolgoztak a szobrászok és kőfaragó mesterek Esztergom királyi várának műhelyeiben. Itt kétségtelen, hogy különböző tanultságú mesterek dolgoztak egymás mellett, de valamennyien szakmájuk kimagasló művészei voltak. Erre utalnak az oszlopfők gazdag és változatos formái, valamint a kiváló technikai kivitel. A szentélyben a kőfaragó művészek a bimbós oszlopfők változatos kialakítása mellett a boltozati bordák említett profiljainak minél mesteribb kivitelezésére koncentráltak. Itt egyetlen figurális szobrászi alkotás a zárókövön lévő áldó Isten-kéz. A hajóban több az emberalakos szobrászi alkotás. Az északi fal kettős ülőfülkéjét kísérő oszlop fejezetéről egy-egy dús hajú, erőteljes szemöldökű, határozott tekintetű, szakállas férfifej tekint ránk. Mindkét arc az oszlopfő belső élén áll, ezzel is a tér mélységét és a felületek dinamikáját fokozza. A bal oldali fejen a visszakunkorodó hajtincsek – egymás felett két sorban – koronázzák a homlokot. Az áll körül a keskeny, rövid szakáll ugyancsak göndör. A jobb oldali, erőteljesebb arccsontú fejet a homlokba fésült hullámos haj és egyenes vonalú, rövid szakáll keretezi. Az enyhén ívelő, hosszú bajusz az arc szélességét húzza alá. Nem véletlen, hogy e két arc beszédes tekintete arra késztette az első kutatókat, hogy a kápolna francia és magyar mesterét lássák bennük. Ez a gondolat nem lehetséges a 12. század végén egy királyi magánkápolnában. De ismerve, hogy a kor ábrázolásai sokrétű szimbolikus tartalmat sugároztak, elképzelhető, hogy III. Béla király politikai célkitűzésére, a Kelet és a Nyugat egyesítésére is utal ez a két kiemelten elhelyezett, különböző arctípus.

A déli oldalkápolnába vezető bejárat oszlopfejezetén rokon hajviseletű, de borotvált arcú, egész alakos, szoknyás ifjak küzdenek egymással. A fejezet kápolna felőli oldalán Sámson, az oroszlán hátán ülve, szétfeszíti annak állkapcsát. A szobrász életközeli ábrázolásra való törekvése hatja át az egész művet. Ezt jelzi az oroszlán bal hátsó lábának a felemelése, amely a fájdalma nagyságára utal. Az oszlopfejezet harmadik, déli oldalán, az átjáró felől egy szárnyas madár, sas(?) áll, amelyet az előző oldalon álló, küzdő férfi a jobbjával hátranyúlva éppen ledöf. Az ábrázolások témája a Psychomachia, a Jó és a Rossz küzdelme, amely a Jó győzelmével végződik, amint ezt Sámson diadala is jelzi.

Psychomachia: a Jó és a Rossz küzdelme, a kápolna figurális oszlopfője

A kapuzat feletti rózsaablak remekművű faragott díszítése – a 12 kis oszlop leveles fejezetével és az ablak keretének a palmetta-leveles szalagfonat-motívumával – ugyancsak a kápolnában dolgozó jeles kőfaragó műhely alkotása. Ők készítették a kápolna teljes vörös márvány padlóburkolatát, amelynek nagy szerepe volt a belső tér bíborfényű ragyogásában, fokozva a kápolna kivételes építészeti felépítésének és képzőművészeti díszítésének a varázsát. Az Esztergom közeli kőbánya vörös márványát egész Közép-Európa nagyra becsülte a középkorban.

Az európai késő romanika és kora gótika építészeti emlékeinek ismeretében meg kell állapítanunk, hogy egyikre sem vezethető vissza az esztergomi Várkápolna építészeti megoldása! A kutatók által idézett rokon megoldások, mint a párizsi Saint Germain des Prés apátsági templom szentélyének ülőfülkéi (1163), vagy a vézelay-i Saint Marie-Madeleine, a noyoni Notre-Dame és más épületek ülőfülkéi arányaikban, ritmusukban, elhelyezésükben és részletformáikban is különböznek az esztergomi Várkápolnától. A rokon bordaprofilok, a kettős oszlopsor, az esztergomihoz hasonló építészeti felfogásban, elrendezésben példa nélküli.

Az esztergomi palotakápolna tervezése és kivitelezése az 1170 körüli európai építészet kimagasló alkotása[4]. Egy azok közül a kora középkori magyarországi épületek közül, amelyek miatt Reimsből, a francia királyok koronázó székesegyházát építő műhelyből Villard de Honnecourt mestert a Magyar Királyság területére küldték.[5]

A kápolna belső díszítésének fontos része volt a szobrászat mellett a festészet, amely minden valamennyi falfelületet és plasztikai díszítést megelevenített. A 2000 óta folyó magas szintű festőrestaurátori kutatás, amelyet az ICOMOS Falfestészeti Bizottságának elnöke, Wierdl Zsuzsanna Állami Díjas festőrestaurátor-művész vezet, megállapította, hogy a kápolna első kifestése, amely közvetlenül az építkezést követte, figurális díszítés nélküli, fehér és piros festés volt, amelyre díszes selyemkárpitokat függesztettek, amint ez Bizáncban és Nyugat-Európában egyaránt szokásban volt.

Antiochiai Anna királyné hét gyermekkel ajándékozta meg III. Bélát. 1174-ben született Imre, a trónörökös, akinek Aragónia hercegnője, Konstancia lett a felesége. 1175-ben adott életet Margitnak, aki II. Angelos Isaakios bizánci császár felesége lett. 1176-ban látta meg a napvilágot András, akinek Andechsi Gertrud, Merán hercegnőjét választották feleségül. Majd két korán meghalt fiú után, 1181-ben született Konstancia, akit I. Ottokár cseh király vett nőül. 1180-ban meghalt Mánuel császár, s így már a vele kötött szövetség nem kötelezte III. Béla királyt. Már 1181-ben visszaszerezte Bizánctól a Szerémséget és Dalmáciát, amelyet az ő öröksége révén kapott meg a császár 1163-ban. Mánuel halála után a bizánci birodalom meggyengült, a trónörököst és anyját megölték. Az új császárral, Angelos Isaakiosszal Béla király már az első évben szövetséget kötött, és 1185-ben feleségül adta hozzá lányát, Margitot. Béla király ezzel a szövetséggel nemcsak országa békéjét kívánta biztosítani, hanem egyengette útját Bizánc trónja felé is, amelyről sosem mondott le[6].

1184-ben meghalt Anna magyar királyné. A székesfehérvári királyi Bazilikába méltó pompával temették el, Szent István és Szent Imre nagy tiszteletben álló sírja közelében.

III. Béla király az európai hatalmi súlyának teljes tudatában új házasságra készült. Egyenesen a francia királyi családhoz fordult, és megkérte Fülöp Ágost király nővérének, Capet Margitnak a kezét. A francia király tudta, hogy édesapja, VII. Lajos király már szövetségese volt Béla király apjának, II. Gézának, aki őt 1147-ben, a II. keresztes hadjárat alkalmából kitüntető fogadtatásban részesítette Esztergomban, s az akkor született elsőszülött fiának a keresztapjává választotta. Jól ismert volt az is Európában, hogy már II. Géza közvetlen kapcsolatban állt a francia kulturális élettel a párizsi egyetem, a ciszterci és

Az esztergomi Várkápolna keresztboltozatának részlete

a premontrei rend kolostorai révén. Mindezek ellenére Fülöp Ágost király pontos kimutatást kért III. Béla királytól a király jövedelmeiről. Ez a jegyzék – amelyet a párizsi Bibliothèque Nationale őriz – meggyőzően igazolja a III. Béla kori Magyarország gazdagságát[7]. A király jövedelme nem volt kevesebb, mint a kortárs francia és angol uralkodóé. A jövedelem-összeírás jól mutatja, hogy III. Béla király bevételeiben a természetbeni juttatások mellett nagy szerepe volt a pénznek, a veretlen ezüstben befolyó jövedelemnek. A kimutatás felsorolja Béla birodalmának részeit: Magyarország, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Ráma.

Capet Margit (1158–1197) VII. Lajos francia király és kasztíliai Konstancia elsőszülött lánya volt. Kétévesen eljegyezték II. Henrik angol király legidősebb fiával, az ötéves Henrik herceggel. 1172-ben tartották az esküvőt a winchesteri katedrálisban, ahol Margitot angol királynévá koronázták. 1183-ban a férje meghalt. A 25 éves, gyermektelen özvegy királynénak el kellett hagynia az angol királyi udvart. Hazatért Párizsba, bátyja, Fülöp Ágost (1179–1223) udvarába. Itt kereste fel őt 1185-ben III. Béla magyar király házassági ajánlatával a király követe, Jób esztergomi érsek, Magyarország prímása. Jób ebben az évben lett esztergomi érsek, de már korábban, mint váci püspök,

majd az esztergomi érsekség kormányzója fontos megbízásokat teljesített III. Béla számára Bizáncban és Nyugat-Európában egyaránt. Tudós főpap volt, aki tanulmányait 1177–1181 között Párizsban végezte a Sainte Geneviève monostor iskolájában. Mindenben támogatta III. Béla célkitűzését. 1186-ban fényes esküvőt tartottak Párizsban és Esztergomban egyaránt. Margit királyné 1186. augusztus 25-én érkezett nagy kíséretével Esztergomba. Erre az alkalomra bizonyosan felfrissítette III. Béla király az akkor már 14 éve épült esztergomi palotát a kápolnával együtt. Ennek jeles művészeti emléke az esztergomi várkápolna első figurális és ornamentális festészeti díszítése, amely minden valószínűség szerint Capet Margit királyné fogadtatására készült 1185-86-ban. Ezekben az években váltotta fel Fülöp Ágost király párizsi palotájában is a selyemkárpitokat a tartósabb, a gyertyák és a fáklyák lángjától nem veszélyeztetett freskófestés.

Esztergomban már a Várkápolna 1934-35 évi feltárásánál előtűnt – a fentiekben említett, korábbi, 1172 körüli egyszínű festésréteg felett – a szentély lábazatánál in situ, a 96 cm átmérőjű, bíborvörös korongba foglalt diadalmas oroszlánábrázolás. Ezzel a freskóképpel a kutatás sokat foglalkozott, s többségükben III. Béla korához kapcsolták.[8]

A korongot a két, gyöngysort utánzó, fehér pontokkal díszes körív között, fehér háttér előtt, fekete körvonallal kiemelt, bíborvörös palmettalevél-sor keretezi. A freskó 2000–2006 között történt korszerű megtisztítása megszabadította az ábrázolást az 1934-től kezdve az 1960-as évekig történt beavatkozásoktól, és így egy kivételesen magas művészi tehetséggel és technikai tudással megjelenített festmény áll előttünk[9].

A restaurátori vizsgálat megállapította, hogy az okkersárga életfa előtt méltóságteljesen jobbfelé haladó, zöldes színű oroszlán alakját a jeles művész vörös alapra venyige-feketével és arra okkersárgával festette fel. Az oroszlán színe tehát eredetileg aranysárga volt! Alakja betölti, uralja a korong teljes felületét. Testét dekoratív fehér vonaldíszítés ékesíti. A gerincen enyhén ívelő szalagban fehér pontsor fut végig. A jobb hátsó láb forgóját nyolcszirmú rozetta jelzi. A bordákat négy, függőlegesen félbevágott palmetta-levél érzékelteti. A lábszárakat fordított cseppforma díszíti. A hátat és a fejet a sörény előtt további fehér pöttyök élénkítik, amelyek a fej magasságáig ívesen felkunkorodó, pamacsos végű farokban is folytatódnak.

A bizánci és a romanika művészetében kedvelt ábrázolási téma az uralkodói hatalmat reprezentáló oroszlán-ábrázolás az életfa előtt, a végtelenségre utaló kör keretben. Az esztergomi ábrázolás az ismert kortárs, 12. századi képzőművészeti ábrázolásoknál – így a leginkább

Esztergom, Várkápolna: oroszlán-korongos festés a szentélyben, 1185–1186

rokon chartres-i székesegyház altemplomának egykorú freskóképénél[10] is – magasabb művészi színvonalon jelenik meg.

Az esztergomi Várhegy tengelyében álló székesegyház nyugati díszkapuján, a Porta Speciosán állott vörös márványból faragott méltóságteljes kapuoroszlánok magas színvonalú művészi alkotásai is rokonok a kortárs oroszlánfreskóval, megjelenítésben és színvonalban egyaránt.

A 2000-től folyó falfestészeti kutatás új eredménye továbbá, a feltárt in situ freskótöredékek alapján, hogy legalább két sorban futottak körbe a szentély falán a korongos keretbe foglalt oroszlánábrázolások. S előtűntek a kápolna menza oltárának első oldalán és a diadalívet tartó oszlopok lábazatán is, valamint a palota több részén a bíborvörös korongok festett keretei, illetve szénnel előrajzolt formái.

Az oroszlános képsoron kívül, az utóbbi évek restaurátori munkája során tűntek elő a kápolna oldalfalain, oszlopain és boltozati bordáin az ugyanehhez a festési réteghez tartozó változatos díszítőmotívumok. Ezek nagyobb része geometrikus motívum, amely főképpen a szentélyt ékesítette, a kisebb részük növényi díszítés, amely a hajóban tűnt elő. A geometrikus mintasorok közül a leggyakoribbak a csúcsára állított nagyobb, 27 cm-es négyzetet metsző kör különböző változatai. A sárga alapon fekete kontúrokkal kísért, különböző árnyalatú sárga-fehér sávokkal alakított motívum hangsúlyos szerepet töltött be a kápolna belső díszében. A szentély csúcsíves, 70 cm mélységű hét fülkéjének bélletét is ez a motívum ékesítette. E motívum egyik variánsa a nagyobb méretű cikcakk motívum. Ez a díszítés kitűnő összhangban áll a két oldalkápolna kapuzatának hasonló motívumú faragott záródásával. A szentély 40 cm széles ablakbélleteiben, a vörös szegélycsíkkal kísért, fekete alapú négyzetekben piros és kék, illetve sárga és kék színű, egymás felé fordított félholdakból szerkesztett díszítést ma is látjuk.

A Várkápolna szentélyében a keleti ülőfülke félköríves záródásában fekete szőlőinda-fonatos díszítőfestés jelenik meg 42 cm szélességben, a közepén fehér keskeny csíkkal, sárga alapon.

A hajó oldalfalainak záródásában, főképpen az északi falon látunk pompás, élénk színezésű növényi díszítőfestést, kék alapon fekete-fehér csigavonalból kinövő ágakat, vörös-sárga-fekete színezésű, lefelé fordított virágkehellyel és azt kísérő levéldísszel. A kápolna oszlopait – a hajóban 12, a szentélyben 14, az oldalkápolnákban 4-4 és a diadalív két oszlopát is – piros-fehér és fekete-zöld márványt utánzó festés borította az 1180-as évektől kezdve. A két szín váltakozása nem azonos ritmusú, amely a kápolnabelső dinamikus összhatását fokozta. Ugyanez a márványt utánzó dekoráció díszítette a szentély ülőfülkéjének homlokzatát és két belső oldalfalát, valamint a nyugati kapuzat belső timpanonját is. A kápolna további jellegzetes díszítőmotívuma

– amely főképpen a déli oldalkápolna bejárata mellett látható – a sárga alapon fekete körvonalú, négykaréjos ornamentika 26–30 cm szélességben. A kápolna hajójában – s bizonyosan a szentélyben is – a boltozat cikkelyeit a kék eget jelző festés ékesítette arany csillagokkal. Az alkalmazott kék festék az arannyal azonos értékű azurit volt.

Összegezve az új restaurálási eredményeket, a kápolna 1185–1186. évi kifestését a következőképpen jellemezhetjük: az oldalfalak alsó felén a bíbor szín dominált, amelynek ábrázolásait a fekete körvonalak emelték ki, és vékony fehér ecsetvonásokkal alakított dekoratív rajz élénkített. Ezt bizonyítják az oroszlán korongos ábrázolások és a márványutánzatos falfestés egyaránt. A szentélyben, a falak felsőbb részén, a hét csúcsíves fülke bélletében a sárga szín különböző árnyalataival kísért fekete, geometrikus díszítőfestés dominált, míg a fülkék homlokzatán a világoskék színezés a boltcikkelyek fénylő, azurit-kékjéhez kapcsolódott. Az ablakok világosabb bélleteiben a vörössel kísért fekete alapú piros-kék színű motívum fehér kontúrokkal kiemelt, élénkebb díszítőfestés kapott helyet. A szentély főhelyén, az ülőfülke felett bizonyosan megjelent a Majestas Domini festett képe. A hajóban az ülőfülkék felett figurális ábrázolások is helyet kaphattak: bibliai jelenetek, amelyeket az oldalfalak záródásában élénk színezésű, kék alapon piros-fekete növényi, virágos-leveles ornamentika keretezett. A kápolna vörös-sárga-kék színek gazdag árnyalataira épült kifestését fekete és fehér kontúrok élénkítették, amelyet a rózsaablak színes üvegkockáin beáramló nyugati napfény és a szentély ablakain beszűrődő keleti fény a vörös márvány padlóról visszaverődve tett még ragyogóbbá.

Az esztergomi Várkápolnában Wierdl Zsuzsanna festő restaurátor-művész által feltárt 12. század végi, pontosan 1185. évi festésnek kiemelt jelentősége van. Nyugat-Európában ugyanis, ahol a középkori templomok folyamatosan használatban voltak, időről időre meg kellett újítani a festést. A figurális ábrázolásokat többnyire átfestették a kor ízlésének megfelelően. Az ornamentika festésében a 19. századi romantika, főképpen a neogótika művészete „rendet" teremtett: vagyis egységesítette, uniformizálta a bordák, ablakbélletek, kapuzatok stb. díszítőfestését. Az esztergomi falképek mindezt elkerülték! Itt – bár töredékesen – láthatjuk a 12. századi európai művészet díszítőmotívumainak gazdag változatosságát jeles színvonalon. S érdemes felfigyelnünk, hogy a kápolna festett díszítőmotívumai igen rokonok az esztergomi kőfaragó műhely kortárs faragványaival.

A kápolna III. Béla király kori liturgikus felszerelésére a korabeli magyar ötvösművészet és könyvművészet emlékei engednek következtetni. A kápolna oltára fölé most elhelyezett aranyozott bronz

A Mennybemenetel freskó részlete: felfelé tekintő apostolfejek

korpuszt az esztergomi régészeti kutatás hozta napfényre. A korszak jeles könyvművészeti emléke Perugiai Bernát, Imre trónörökös királyfi nevelője, a későbbi spalatói érsek könyvtárából a Főszékesegyházi Könyvtárba került *Énekek Énekének* a magyarázatát tartalmazó pompás kötet, az *Expositionesin Cantica Canticorum.* Ez minden valószínűség szerint III. Béla könyvfestő műhelyében készült Esztergomban. Ugyanígy a 12. századi európai könyvművészet remeke is, a kétkötetes *Óriás-biblia* (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Der. 2701–2702), amely 1138–1263 között a Magyar Királyságban, Csatár bencés monostorában volt. 1263-ban elzálogosították a nagy értékű köteteket, amelyek az 1400-as évek elején az admonti bencés apátság könyvtárába kerültek. Az ó- és újszövetségi szentírást és apokrif szövegeket tartalmazó köteteket – minden valószínűség szerint – III. Béla magyar király esztergomi műhelyében írták és festették a jeles mesterek.

A kápolna 1185-86. évi kifestése, a restaurátori megfigyelés szerint, egészen a 14. századig látható volt. Közben, 1256-ban, a király elköltözött Esztergomból, és a várpalotát átadta az érseknek. Ettől kezdve az egész esztergomi Várhegy az esztergomi érsek, Magyarország prímásának a tulajdona lett. Az 1340. körüli években Telegdi Csanád érsek (1330–49), aki I. Anjou Károly magyar király kancellárja volt, megújíttatta a vár erődítéseit, a székesegyházat és a várpalotát a kápolnával együtt. Ekkor kapta a kápolna a ma leginkább látható trecento festészeti díszt[11]. A tudós Csanád érsek többször járt Itáliában, a tanulmányait is Padovában végezte. 1333-ban fontos szerepet töltött be a király oldalán, amikor I. Anjou Károly király fiát, az ifjú András herceget, mint a nápolyi trón örökösét, Nápolyba kísérték. Végigjárva Itália egész területét, északtól Nápolyig, megismerte az antik és a gótika különböző kapcsolataiból születő trecento művészet számos új alkotását, és így a trecento művészet lelkes hívévé vált. Ezt az új művészeti irányzatot már ismerte tanulmányai színhelyéről, Padovából, és volt alkalma itthon is megismerni és megszeretni ezt a művészeti stílust a király, I. Anjou Károly udvarában és a kíséretéhez tartozó, Magyarországon megtelepült itáliai családok környezetében. Az új stílust jelentősen áthatotta a ferences szellemiség, amelynek jellemzője a derű, az Isten teremtett világa feletti öröm, az érzelmek kifejezése és megjelenítése.

Ezt a sugárzó világfelfogást a trecento művészet mélyen emberi érzelemmel, világos színekkel tolmácsolja. Az új képzőművészeti stílus a 14. század legelejétől, I. Anjou Károly király temesvári, visegrádi, majd budai udvarából, s fokozatosan az ország legfőbb egyházi és világi méltóságainak köréből, egyre mélyebb gyökeret vert a Magyar Királyság egész területén. Jelentős szerepet töltöttek be e téren az országban immár egy évszázada nagy népszerűségnek örvendő ferences szerzetesek. A Szent Ferenc radikálisan új vallási szemléletét megjelenítő művészeti stílus első remekművei éppen a rend assisi főtemplomában jelentek meg 1300 körül. Amikor tehát Telegdi Csanád esztergomi érsek, a király után Magyarország első embere, 1330-tól az esztergomi várban nagy újjáépítést végeztet, már egy emberöltő óta meghonosodott az országban a trecento művészet. Telegdi Csanád érsek számára egyértelmű volt, hogy a palota kápolnáját is ebben a szellemben festeti ki. Csanád érsek már a padovai tanulmányai során, majd a királyát Nápolyba kísérő hivatalos útja során az itáliai trecento stílus lelkes hívévé vált.

A festő nevét nem ismerjük, mivel a hazai levéltáraink jelentős része a 16-17. századi török háborúkban elpusztult. De megmaradt in situ a kápolna hajójában nyolc mellkép, amelyek mély lírai kifejezést sugározva, kezükben könyvet tartva, fogalmat adnak Jézus apostolainak lelkületéről. Felettük a hajóban két sorban kaptak helyet Jézus és Mária

élete legfontosabb eseményeinek ábrázolásai[12]. Ezek a következők: az északi fal csúcsíves záródásában *Jézus mennybemenetele*, az őt tekintetükkel követő, felfelé tekintő apostolokkal, és az alatta lévő sávban *Jézus elfogatása*, a középpontban Júdás áruló csókjával. Péter apostol a késével éppen Malchus fülét vágja le, így véli Jézus melletti kiállását kifejezni. A kápolna szemben lévő északi falán, a csúcsíves záródásban Mária megdicsőülését, mennyei koronázását jelenítette meg a művész. Közös díszes trónuson ül Jézus és Mária, és Jézus mindkét kezével éppen ráhelyezi a nyitott koronát Mária fejére, aki azt kissé meghajolva, mellére tett kézzel fogadja. Körülöttük angyalok jelzik a mennyei színteret a kék háttér előtt. Az alsó sávban az *Angyali üdvözlet* és *Jézus születése* képek kaphattak helyet. A 2015. évi restaurátori munka nagy eredménye volt, hogy Wierdl Zsuzsanna vezetésével a fent említett freskóábrázolásokkal ékes kváderkövek, amelyek az 1934–37 évi feltáráskor, az omladékból kerültek napfényre, elhelyezést nyertek a kápolna falában. A beépítés helyét közösen határoztuk meg (Prokopp Mária, Vukov Konstantin, Wierdl Zsuzsanna). A krisztológiai képsor két további fontos jelenete az északi oldalkápolnában volt látható: a keleti falon, az oltár felett a *Keresztrefeszítés* és a kereszt lábánál *Jézus siratása.* A szemben lévő falon a *Feltámadás* ábrázolása ma is in situ látható. A rózsaszínű márvány szarkofág fedőlapja a sír mögött áll, és Jézus a nyitott szarkofágból lép ki. Kétoldalt egy-egy alvó, illetve éppen felriadt katona ül.

A kápolna pompás trecento kifestése csak töredékesen maradt ránk, mivel a vár 1594. évi nagy ostroma bedöntötte a kápolna boltozatát és a szentélyét, s a törmelékek tetejére ágyúállást helyeztek, s még száz éven át folyt a törökökkel a háború. A kápolnát csak 340 év múlva, 1934-35-ben szabadították ki a föld alól. A kápolna trecento kifestésének ma ismert töredékei arról vallanak, hogy a 14. század második negyedében is – a 12. századihoz hasonlóan – kivételes tehetségű művész kapta a megbízást. A mecénás a nagy műveltségű magyar prímás, Telegdi Csanád, a király kancellárja volt, így az esztergomi palotakápolna trecento freskói egyúttal fogalmat adnak a magyar Anjou-királyok budai és visegrádi palotáinak elpusztult falkép-művészetéről is.

Az esztergomi Várkápolna falképeit 2000-től Wierdl Zsuzsanna festőrestaurátor-művész folyamatosan megtisztítja az 1935–36 évi feltárás után használt cementtömítésektől és szélezésektől, s a 340 éves betemetettség során a felületre rákövesedett földszemcséktől, valamint az 1960-as években használt műanyag bevonattól és a rajzi kiegészítésektől[13]. Ez utóbbi legjobban az északi fal első apostolának a kézábrázolásán volt látható. Jelenleg a 14. századi falképek – bár megkopva – az eredeti művészi megfogalmazásban állnak előttünk.

A nyugati rózsaablak képe a kápolnából

Így a művészi jelentőségük, helyük az európai 14. századi festészetben egyértelműen meghatározhatók: közvetlen kapcsolatban állnak az itáliai trecento művészettel, azon belül is a sienai festészettel. A Ducciót követő nemzedék festőivel, közelebbről Ambrogio Lorenzetti művészeti törekvéseivel mutatnak rokonságot. De nem köthető egyetlen itáliai mesterhez sem. Ez a tény arra utal, hogy nem feltétlenül itáliai festőnek kell tulajdonítanunk a Várkápolna 14. századi trecento stílusú falképeit, mivel a képek készülésekor, az 1330-as években I. Anjou Károly király udvarában és az esztergomi érseki udvar műhelyeiben – immár 30 éve – közösen dolgoztak az itáliai és hazai művészek. Ezek egyik jeles mestere készítette a kápolna gótikus kifestését a királyi kancellár Telegdi Csanád érsek megbízásából, 1330–40 között.

Margit királyné az udvartartásával együtt a szívében hozta Esztergomba Becket Szent Tamás (1118–1170), a vértanú canterburyi érsek tiszteletét, aki az ő lelki atyja volt Londonban. Korábbi apósának, II. Henrik királynak volt a kancellárja 1154-62 között, majd 1162-ben Anglia egyházi vezetőjévé, Canterbury érsekévé nevezték ki. 1163-ban ő kísérte a gyermek Margit királylányt Párizsból Londonba, a királyi udvarba. Tamás még ez évben ellentétbe került II. Henrikkel, mivel védte az egyház függetlenségét. 1170-ben, amikor Tamás érseket brutálisan megölték

a székesegyházában, Margit már 12 éves volt. A következő három évben nagy figyelemmel követte Tamás érsek szentté avatási eljárását, amelyet 1173-ban hirdettek ki. Margit Magyarországra érkezve lelkesen terjesztette a tiszteletét. Esztergomban, a Várhegy közelében lévő hegyen prépostságot alapított Becket Szent Tamás emlékére. Ez a hegy, az ereklyéjét őrző kápolnával a tetején, ma, 800 év után is, Becket Szent Tamás nevét viseli. A szent kultusza a 20. században megújult, és minden év december 29-én, Nagy-Britannia külképviselete jelenlétében, koszorúzási ünnepséggel tiszteleg az ország és a város vezetősége az elvhű főpap emléke előtt.

JEGYZETEK

[1] Puskely Mária: *„Virágoskert vala híres Pannonia..."* Példaképek a magyar múltból, X–XVII. század. 1994, Budapest.
[2] Kristó Gyula – Makk Ferenc: *III. Béla emlékezete.* 1981, Budapest.
[3] Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei,* 1938, Budapest, 75–98.
–Vukov Konstantin: *A középkori esztergomi palota épületei.* 2004, Budapest.
– Prokopp – Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig: Az esztergomi királyi várkápolna története.* 2014, Esztergom.
[4] Több kutató a III. Béla király fia és utóda által 1198-ban kiadott oklevélre hivatkozva (Knauz Ferdinandus [ed.]: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I. Strigonii, 1874, 156), amely az esztergomi várpalotát *„be nem fejezettnek"* mondja, a kápolna építését 1200 körülre, ill. a 13. század elejére teszi. Az 1198. évi oklevél azonban nem III. Béla király palotájára vonatkozik, hanem az utóda, Imre király átalakítására, aki az előző évben tartotta esküvőjét Esztergomban Konstancia aragón királylánnyal.
[5] Barnes, Carl F. Jr.: *The Portfolio of Villard de Honnecourt* (Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS Fr 19093). A New Critical Edition and Color Facsimile. Farnham–Burlington.
[6] Moravcsik Gyula: *III. Béla és a Bizánci Birodalom Mánuel halála után. Századok* 67. (1933) 518–528;
[7] Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet I.* 1935, Budapest, 403–404.
– Ifj. Barta János – Barta Gábor: *III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről). Századok* 127. (1993) 413–449.
[8] Gerevich Tibor, i. m. 219–221.
– Prokopp Mária: *III. Béla király esztergomi palotakápolnájának festészeti dísze.* In *Laudator temporis Acti,* Tanulmányok Horváth István 70. születésnapjára, 2010 (2012) Esztergom–Budapest, 187–205.
[9] Wierdl Zsuzsanna: *III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása.* In Prokopp – Vukov – Wierdl i. m. 2014, 65–128.
[10] Entz Géza: *Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye.* In *Esztergom Évlapjai, Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve I.* 1960, 5–9.
[11] Prokopp Mária: *Az esztergomi várkápolna 14. század falképeinek stílusvizsgálata. Művészettörténeti Értesítő,* XXII (1973) 3, 187–198.
[12] Prokopp Mária: *Az esztergomi várkápolna ikonográfiai vizsgálata. Művészettörténeti Értesítő,* XXII (1973) 3, 187–198.
[13] – Prokopp – Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története.* 2014, Esztergom.

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Szerkeszti Kodolányi Gyula

BREVIÁRIUM

Márton Áron

Harmincöt évvel ezelőtt, 1980. szeptember 29-én hunyt el Márton Áron gyulafehérvári püspök. Kivételes emberi formátumát, keresztény és magyar gondolkodói és lelkipásztori szellemét idézzük fel az alábbi idézetekkel.

*

Az anyagi erők félelmetes küzdelme, mely végpusztulással fenyegette egész kultúránkat, félig-meddig eldőlt. Az emberiség azonban érzi, hogy az egyetemes válságnak nincs még vége, a küzdelem gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi és szellemi síkon tovább zajlik.

[...] A világ hatalmasságai, akik a népek sorsa felett készülnek dönteni, a béke megteremtésén fáradoznak. Bízunk abban, hogy őszintén az emberiség javát készülnek szolgálni, és ha erőfeszítéseiket siker koronázza, az igazságos béke feltételeit és módozatait megteremtik. A hatalmi feltételek azonban csak a béke külső biztosítékai, és ez nem elég, ha nem sikerül egyidejűleg a lelkek nyugtalanságát is elcsitítani.

Ezért fordulunk az aggodalmak ezen óráiban irányításért az emberiség királyához, Krisztushoz. Megoldandó kérdéseink nyomasztólag nehezednek a lelkünkre, s a megoldás kulcsát nem találjuk. Egy csodálatos szellemi és gépi kultúra birtokában vagyunk, de ezek útmutatás helyett most mintha még zavarnák a tisztánlátásunkat. Mit mond tehát Ő, a Mindenség Ura? Ő hirdette ki számunkra Isten törvényeit, adnak-e hát ezek a törvények égető kérdéseinkre feleletet?

[...] A dolgozó ember különös mértékben hasonlóvá lesz Istenhez. Amikor az élő és élettelen természetet, a szerves és szervetlen anyagot óvja, irányítja, alakítja, amikor gondolatokat szül és azokat az alkotó munka és művészet eszközeivel megvalósítja, Isten parancsát hajtja végre és egyúttal bizonyos értelemben a teremtő és örökké tevékeny Isten működésében vesz részt.

Az Egyház a munkának ebből az erkölcsi méltóságából a gyakorlati következtetéseket késedelem nélkül levonta, és azokat tekintélyének egész súlyával támogatja. Az Egyház hirdette meg először, hogy az emberi munka nem árucikk. Az emberi munkának belső értéke van.

S a munka ezen belső értéke és az emberi személy méltóságának a jogán követeli a munkás számára az igazságos bért, mely az ő és a családja tisztességes megélhetéséhez elégséges legyen, követeli annak a lehetőségnek a biztosítását, hogy a munkás is magántulajdont szerezhessen és tehetségesebb fiainak kiképzést adhasson.

És ha a társadalmi osztályok között fennálló feszültséget szerencsésen akarjuk megoldani, akkor is a munka és az ember keresztény értékeléséből kell kiindulni. Isten az embert nem társadalmi állása, hanem a hivatásában tanúsított hűség szerint értékeli. Más mértéket az ember sem állíthat fel embertársával szemben. Ki kell tehát alakítani azt a szociális szellemet, mely az embert Isten szemével nézi, s minden emberben az egyenlő jogú és rangú testvért látja, s a kemény munkától kérges kezű munkásnak éppúgy, mint a legmagasabb társadalmi állásnak megadja az ugyanazon jogú és rangú embernek járó megbecsülést és tiszteletet.
[...]
Bizonyos mértékben mindnyájan felelősek vagyunk azért, ami történt: a mai társadalom téves fejlődéséért, az okozott károkért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért. A kereszténységgel sokszor csak parádéztunk, alkalmi köpenyegként viseltük, de a törvényeit egyéni életünkben sem követtük és főképp eltűrtük azt, hogy a keresztényi elveket a közéletből minden lényeges vonatkozásban kiküszöböljük. Most ütött a jóvátétel órája.

Egy keresztényellenes szellem évszázadok óta dolgozik azon, hogy szétporlassza az alapot, melyet a kereszténység vetett, s amelyen egész kultúránk felépült. A mostani nemzedékek foga ennek a keserű gyümölcseiben vásik. De az a kevés jó, ami még van, az a maradék erkölcs és szeretet, ami elviselhetővé teszi ezt a nagyon megnehezedett életet, az a keresztény magvetésből visszamaradt és az Egyház munkája által megmentett érték. És a meggyötört emberiség azt várja, s a csalódások, sorozatos kiábrándulások és az egyetemes csőd lélekben elő is készítette arra, hogy újból ezeket az értékeket állítsuk az emberi magatartás és társadalmi berendezkedés középpontjába.

Ne áltassuk magunkat hiú képzelődésekkel. A múlt a hátunk mögé zuhant és visszavonhatatlanul alámerült a történelem hullámaiban. Új korszak van készülőben. Mi ennek a vajúdásnak, a múlt és a jövő küzdelmének a fájdalmát szenvedjük. S legyünk tisztában azzal is, hogy a világválságot sem hatalmi szóval, sem egyszerű rendszerváltozással nem lehet megoldani. A rend és béke kimondottan erkölcsi feladat. A kizökkent emberi életet az erkölcs alapjaira kell visszatolni, a társadalmi, az evilági, a földi berendezkedést az égben hozott törvények útmutatása szerint kell elkezdeni.

(Beszéd Krisztus király ünnepén, Kolozsvár, 1945. október 28-án)

*

Nagyméltóságodat nem téveszthetik meg azok a nyilatkozatok, amelyeket egyesek a magyarság nevében tesznek, illetve a magyarságnak sugalmaznak. A romániai magyarságnak ma sincs magaválasztotta politikai képviselete. Az 1944. augusztus 23-a után következő kormányok a magyar nép és a magyar vezetők ellen foganatosított intézkedésekkel valósággal fizikailag lehetetlenné tették, hogy a magyarság létrehozza azt a politikai szervet, mely felfogásának megfelel. Mozgási, gyülekezési, szólási szabadsága kizárólag annak a csoportnak volt, amely a Magyar Népi Szövetséget megalkotta.

Amikor a Nagyméltóságod elnöklete alatt megalakult kormány vette át az ország vezetését, a Magyar Népi Szövetség őszintén állott be a kormányt támogató pártok közé. S voltak az ettől a csoporttól távol állók tömegében is olyanok, akik reménykedni kezdtek a két nép őszinte közeledésében. Ezek a remények az ismertetett okoknál fogva hamar elhervadtak, a Magyar Népi Szövetség pedig a kormány támogatásában elvérzett.

A kormány sérelmes rendelkezései és a román közigazgatás változatlanul magyarellenes magatartása a magyarság emlékében az elnyomatás idejét idézte vissza, annak minden keserűségével és veszélyeivel. A Magyar Népi Szövetség vezetői hiába ígérték újságjaikban és sűrűn tartott népgyűléseiken e sérelmek orvoslását, hiába hozták Bukarestből mindegyre az erre vonatkozó kormányígéreteket, a sérelmes rendeletek érvényben maradtak és végrehajtattak. Ehhez járult, hogy a Magyar Népi Szövetség egyes vezető emberei – a saját elhatározásukból-e, vagy kívánságra, nem tudjuk – olyan tartalmú politikai nyilatkozatokat kockáztattak meg, melyek a magyarság egyetemében élénk tiltakozást váltottak ki. Mindezek következtében a magyar tömegek a Magyar Népi Szövetséggel mind élesebben szembefordultak és annak vezetőit a legsúlyosabb vádakkal illetik. A Magyar Népi Szövetség ezek ellenére igyekszik pozícióját megtartani, de az eszközök, melyeket ennek érdekében éppen ezekben a napokban alkalmazásba vett, a terror jegyeit viselik magukon.

Az újságok közlése szerint Nagyméltóságod több ízben úgy nyilatkozott, hogy a román közigazgatás területén élő magyarság a saját elhatározásából illeszkedik be a román állam kereteibe. Mivel itt a román–magyar vita gyökere van érintve, kötelességemnek tartom kendőzés nélkül, nyíltan megmondani, hogy erre az önkéntes beleilleszkedésre a magyarságnál nem tapasztalható semmiféle hajlandóság.

[...]

Népünk szívesen ajándékozza meg bizalmával azt, aki jó szándékkal közeledik hozzá, de igen bőséges tapasztalattal rendelkezik ahhoz, hogy a szavak és a tettek, az ígéretek és az intézkedések, a törvény és a végrehajtás között az ellentmondást észrevegye. A román közvélemény ellenállása és a végrehajtó közegek szabotálása kétségtelenül sokban gátolja a kormányt jó szándékú terveinek végrehajtásában is, de Nagyméltóságod, aki szereti a saját nemzetét, bizonyára megérti, hogy a magyarság nem áldozhatja fel magát a nagy román eszme oltárán.

Az erdélyi románság számbeli többségére és a 27 éves birtoklásra hivatkozva igényt tart Erdély egész területére. A magyarság a maga igényét jelenleg számbeli többséggel nem indokolhatja (mert elvérzett a török-tatár elleni küzdelemben), de felhozhat ugyanilyen értékű gazdasági és politikai érveket, melyeket a történelem is támogat. A románság Erdélyből nem akar eltávozni – természetesen nem akarja ezt elhagyni az 1000 esztendő óta itt lakó és Erdély kultúráját megalapozó magyarság sem.

(Levél Petru Groza miniszterelnökhöz, Gyulafehérvár, 1946. január 28.)

(*Forrás: Márton Áron breviárium.* Kairosz Kiadó, 2001, Budapest, 102–106., 112–114., 116–120.)

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

A FELÚJÍTOTT PESTI EIFFEL PALACE

Kubinszky Mihály

Az Eiffel Palace épülete 2013-ban nyerte el a Reitter Ferenc-díjat, amely a 19. században élt (1813–1876) temesvári születésű mérnök emlékét idézi. Reitter a pesti Duna-part kiépítésével és számtalan más alkotással főleg fővárosunk fejlődését és arculatának kialakítását befolyásolta döntően, illetve a Tisza szabályozásában vett részt.

A Bajcsy-Zsilinszky út 78. szám alatt található „Eiffel Palace" bérházat és nyomdaépületet 1893-ban a Légrády család megbízásából a neves Korb Flóris és Giergl Kálmán építészpáros tervezte. Az alsó szinteken és a pincében a *Magyar Hírlap* szerkesztősége és a nyomda helyezkedett el, a felsőbb szinteken bérlakásokat alakítottak ki. A pesti belváros peremén, közel a Nagykörúthoz, az Operához, a Bazilikához, a Nyugati pályaudvar szomszédságában ez az épület valójában a főváros középpontjában állt.

Légrády Károly (1834–1903) 1876 karácsonyán indította meg a *Pesti Hírlap*ot, mely ezen a néven már a negyedik napilap volt. (Az első még Kossuth Lajos nevéhez fűződik.) Légrády Károly a pesti és bécsi egyetemeket látogatott közéleti személyiség volt, aki a századforduló idején szabadelvű politikusként országgyűlési képviselő is lett. Már 1858-ban kőnyomdát alapított. Mezőgazdasági témájú kiadványai is jelentősek. A *Pesti Hírlap* szerkesztését és a céget fiának, Ottónak adta át, aki Imre nevű bátyjával 1902-ben megalapította a Légrády Testvérek Nyomdai Műintézetet, majd 1944-ig maga szerkesztette a konzervatívnak minősíthető *Pesti Hírlap*ot. A lap gyorsan elnyerte a polgárság tetszését, ezért vált szükségessé, hogy a lap nyomdájának és a szerkesztőségének méltó épületet emeljenek.

A ház egyik bérlakásában egy ideig Mikszáth Kálmán lakott. A *Pesti Hírlap* szerkesztőségét a második világháború előtti fél évszázadban a magyar irodalom szinte minden jeles személyisége látogatta Jókai Mórtól Márai Sándorig, Molnár Ferenctől Herczeg Ferencig. De sok időt töltött itt Ady Endre és a *Nyugat* szerkesztősége is.

Az épület a második világháborúban súlyosan megsérült. Csak részben lett felújítva, végül lakatlanul állt. Igen örvendetes, hogy az Eiffel Palace-t a magyar állam megvásárolta, és így újjászülethetett.

A közelmúltban elkészült és díjazott munkákat inkább újraépítésnek lehet nevezni, semmint felújításnak. A mai követelményeket csak az épület még álló maradványainak teljes lebontásával és újbóli felépítésével lehetett kielégíteni, így az ötszintes mélygarázst az épület alá csak így lehetett varázsolni. A korábban kétszintes magasság felett lezárt középső belső teret – amely szinte udvar méretű – több szinttel magasították. Az épületnek az utcaszinthez csatlakozó előtere az V. kerületi önkormányzat

Eiffel Palace: a főlépcsőház részlete, 2014. március
(Fotó: Balaton József)

elhatározása nyomán a belváros életéhez és forgalmához kapcsolt közterület lett. A két utcasarkon is átnyúló három homlokzatot viszont teljes egészében és minden részletével az eredeti, vagyis több mint 120 éves állapotnak megfelelően újították fel. A felfelé kinyitott belső térnél felhasználták az eredeti öntöttvas korlátelemeket, és az egész épületet diszkréten megemelték egy tetőszinttel, mely az utcaképet nem befolyásolja. A terveket Baliga Kornél, Gelesz András, Lenzsér Ágnes, Holló Eszter és Schöff Gergely készítették.

Ez a felújítás a főváros évszázadnál is idősebb, jellegében értékes, de igen leromlott állapotú épületeinek történetében figyelemreméltó megoldást képvisel. Nem követi a műemlékvédelem szokásos, kiforrott és különféle kartákban megfogalmazott metodikáját. Ez a teljes elbontás után történő újraépítést nem tartja elfogadhatónak. Ez a módszer inkább a jellegvédelem adott esetben szinte egyedül gazdaságos eljárásának tekinthető. Elsőrendű és nagyszabású jellegvédelmi feladat a pesti Nagykörút és az Andrássy út, valamint az ezekhez csatlakozó egykori lakóházak együttesének fenntartása, mert ezek a Budapest arculatát máig meghatározó 19. század végi urbanizáció alkotásai. A lakások többsége, melyeket az akkori polgári, sőt nagypolgári élethez terveztek, mára túlméretezettnek tűnik, épületgépészetük pedig elavult. Az egykori lakások jelentős hányada ma vagy lakatlan, vagy irodai célokat szolgál, azt sem korszerűen.

Egy nemrég a bécsi Ringstrasse – a pesti Nagykörúthoz hasonlóan az egykori vagyonos bécsi polgárok számára épült házak – történetével foglalkozó kötet kapcsán vált nyilvánvalóvá, hogy hiányzik szakirodalmunkból a Nagykörút és a csatlakozó Andrássy út épületeinek építészet- és

kultúrtörténeti feldolgozása, mely felébresztené a fenntartás szükségességének felismerését és a megoldás keresését. Védettek a Terézváros és a Duna-part részei és egyes épületei, de a védelem még csak szándék és kiindulás a megoldáshoz. A Vígszínház, a Nyugati pályaudvar még áll, a New York palota kultúrtörténeti értéke legalább ismert. De az Eiffel Palace most egy merész lépést jelent előre. Mutatja, hogy az épületkompozíciót kell megvédeni, új igényekhez igazítva a belsőt, amelyet esetleg diszkrét átépítéssel vagy emeletráépítéssel gazdaságosabbá is lehet tenni. A teljes elbontás esetleg átfogóbban alkalmazható megoldást vezethet be. Egyértelmű, hogy ez ellenkezik az eddig alkalmazott műemléki követelményekkel, és kiválthatja az ilyen „rekonstrukció" megbélyegzését is. De – horribile dictu – az Eiffel Palace felújításának ez a módja máshol, máskor is alkalmazva járható út volna az elavult nagyvárosi bérháztömeg konzekvens újjáélesztésére.

„MERT SZEMBEN ÜLSZ VELEM..."

*Anyámról**

Illyés Mária

A jelenlévők közül egypáran talán tudják, hogy mostanában apám hagyatékában hátramaradt iratok rendezésével foglalkozom. Apám – magyar költő és író – a magyar történelemnek olyan korszakában alkotott, amikor élete egy jó idejében papírhiány volt. Akkor szokta meg, hogy takarékoskodnia kell, és ezért az egyszer már teleírt lapok hátoldalára fogalmazta verseit, prózáit. Később is folytatta ezt a szokását, amikor a szükség már nem kényszerítette rá.

Számomra nagyon hasznosnak bizonyult ez a kényszer hozta gyakorlat, mert sok publikálatlan fogalmazvány túloldalán lévő szövegből tudok következtetni az írások készülési időpontjára.

Egészen véletlenül, néhány hónapja történt, hogy megfordítva egy kéziratot, pszichológiai szakszöveget láttam ott. Azonnal fölismertem anyám 1967-es *Gyógypedagógiai pszichológia* szakkönyvének a saját kezűleg javított gépiratát. Annak idején természetesen olvastam, de azóta már bizony jószerivel elfelejtettem. Most újra láttam, hogy milyen kiváló szöveg! Milyen nagyszerűen érthető, elsőrangú magyarsággal megírt! És milyen érdekes. Fontos esettanulmányokkal. És ami legjobban meglepett: nem éreztem elavultnak. Főleg a differenciáldiagnosztikai részt, a beteg gyermekeknek az átlagostól eltérő lelki problémáinak a megállapítási módját éreztem még ma is érvényesnek. Hogy igazam volt-e, azt majd az utánam következő Gereben Kati tudja megerősíteni vagy megcáfolni.

Elővettem a könyvet is, és újra megbizonyosodtam az előbb felsorolt erényekről, amelyekkel a huszadik század második felének magyar tudományossága nem mindig dicsekedhetett, de amelyek fölfedezhetőek anyám munkatársainak, tanítványainak dolgozataiban, tanulmányaiban. Nem akarnám azt sugallni, hogy anyám iskolateremtő személyiség volt, ő csak folytatta a huszadik század elején még egyetemi követelményként jelen volt nemes hagyományokat. Szakmai igényesség és tisztesség, lelkiismeretesség, a források széles körű ismerete, tárgyilagos és kritikai fölhasználásuk: tanítványai is követték ezen az úton, ez tette a gyógypedagógiai szakmát olyan magas színvonalúvá a huszadik század második felében.

Anyám folytatója volt tehát egy akkor még általános tudományos hagyománynak, anélkül, hogy ő maga különösképp tudós asszony lett volna. Legalábbis olyan értelemben, hogy nem a tudományos elméletek, nem az elméleti kutatás érdekelte elsősorban, hanem a gyakorlat – a tettek területe. Noha tág rálátása volt nemcsak szűkebb szakterületére, hanem a lélektani értéshez és megértéshez szinte kötelező szépirodalomra is, mégis elsősorban cselekvő ember volt, kutatási eredményei is a lélektani laborató-

riumban folytatott munka során, tehát konkrét feladatok és célok elérésének folyamatában jöttek létre.

Az ő szakmába lépésekor a gyógypedagógia már meglévő szerkezeti építménnyel rendelkezett, ezt anyám összehasonlítva az európai országokéval megállapította és gyakran hangoztatta is, hogy a magyar mennyivel jobb és átfogóbb: egész életében ennek a továbbfejlesztésén gondolkodott. Az elve az volt, hogy a fogyatékkal élőket születésüktől halálukig követni és segíteni kell, és ehhez meg kell teremteni a megfelelő intézményi rendszert. Terveiből nem minden valósult meg, és a megvalósultból mára nem minden maradt meg.

Építkező személyiség volt, a szó konkrét és elvont értelmében is. Határozott, következetes és erős akaratú asszony volt, akit szigorúság, munkabírás és kitartás jellemzett. Azok azonban, akik személyesen találkoztak vele, visszafogottnak, csöndesnek, visszahúzódónak láthatták. Figyelő és figyelmes volt apám környezetében, baráti társaságában, írók, költők, művészek között: elsősorban ez volt az ő társadalmi életének a tere, mert egyébként munkatársain, tanítványain és néhány barátnőjén kívül nem tartott mással kapcsolatot.

Társaságban hallgatag volt, de velem sokat beszélgetett a családjáról, fiatalságáról, szakmájáról és sok más olyan témáról is, ami egy felnövekvő kislányt érdekelhet. Isten létéről föltett kérdésemre válaszolta azt – mintegy magyarázatul –, hogy gyermekkorában volt egy rajongó vallásos korszaka, amelyet a serdülőkora után mély kiábrándulás váltott föl, a világban látott és tapasztalt sok szenvedés, baj és rossz elhatalmasodása láttán. A huszadik század első felében, az első világháború után eszmélő nemzedéknek – így apámnak is – sorsfordító alapélménye volt ez a csalódás a vallásban, sőt sokaknak a hit elvesztése is. Ugyanakkor a minden szellemi emberben élő transzcendenciaigény vezette el anyámat Pauler Ákos filozófiájához és tette előadásainak lelkes hívévé. Erről is több alkalommal beszélt nekem. Innen eredeztetném azt, hogy anyám az élet értelmét a világot jobbra fordító cselekvésben kereste és lelte meg. Vezérlőelve a szigorú erkölcsiség volt. Ezt is a 20. század elejének hagyományától kapta, a szüleitől tanulta. Apja – kúriai bíró, aki a praxisát igen hamar föladta, nem tudván magában föloldani az égi és a földi, az eszményi és a valóságos igazságszolgáltatás konfliktusait – egész életükre maradandó etikai tartalmat adott át gyermekeinek. Akár Pauler Ákost is idézhetném az 1907-ben megjelent *Az ethikai megismerés természete* című munkájából:

„Kíméljük és fejlesszük életünket, de nem önmagáért, hanem tekintsük azt merő eszköznek erkölcsi eszményeink megvalósítására."

Valahogyan ilyen eszköznek tekintette anyám a saját életét, amelyet mások szolgálatába állított. Pauler munkássága iránti megbecsülését mutatja, hogy még 1938-ban is foglalkozott (még a Magyar Filozófiai Társaság tagjaként, de már kinevezett gyógypedagógiai tanárként) Szkladányi Mária Pauler Ákos életművészetéről írt kötetével; recenziót fogalmazott az *Athenaeum* egyik 1938-as számába.

Anyám vezérelve az az elképzelés, hogy a rossz kijavítható: munkásságát és cselekedeteit – a legapróbbaktól a legjelentősebbekig – ez a javító szándék vezette. Makacsul hitt a világ jobbra fordíthatóságában, abban, hogy földi életünk eszköz erkölcsi eszményeink megvalósításához. Ez volt mozgatóereje. Egyik kedves idézett verssora Illyés Gyulától ez volt:

„Ne nyugodj bele rosszba, semmibe!"

Annak, aki a munkáit jól elvégzi, annak újabb és újabb végeznivalókat rendel a sors. Anyám számára természetes

volt, hogy házasságában – hivatali és főiskolai tennivalói mellett és után – apámat segíti a munkájában. Azok az író-, költő- és művészfeleségek, akiket ismertem, Déry Tibornétól Németh Lászlónéig, Sárközi Györgynétől Juhász Ferencnéig, mind tudták, hogy feladatuk társuk munkájának a támogatása. Mind más-más módon, személyiségük szerint meg is feleltek ennek a kötelességnek, amely a fizikai és szellemi munkából és promóciós részből is állt.

Amikortól apám felesége lett, anyám végezte kéziratainak a gépelését. Hallom még ma is, ahogy éjjelente a konyhába kivitt írógépen kopogtatott, hogy bennünket ne zavarjon, és hallom apám aggódó és néha ingerült szavát, ahogy kéri, hogy hagyja már abba, pihenjen ő is. De az erőt próbáló fizikai munkán túl szellemi társa volt a művek létrejöttében és megőrzésében. Nemcsak apám posztumusz műveinek kiadását végezte el, mint ahogy a kiállítás mutatja, hanem jelenléte végigkíséri apám egész alkotó életét. A *Naplójegyzetek* nyolc kötetét nemcsak ő írta le, ő rendezte kiadásra, hanem apám életének utolsó évtizedében a megírásukra is ő ösztönözte. Szinte valamennyi apámról szóló kiadvány létrejöttét és fennmaradását segítette. Illyés Gyula saját maga elmondott verseinek rádiós rögzítését is neki köszönhetjük.

Kiadatlanok még azok a följegyzései, amelyeket apám mondott el neki egyes versei létrejöttének körülményeiről, részleteiről, utalásairól. Anyám teljes munkásságának a megértéséhez még sok ismeretlen anyag áll föltárás előtt.

Hogyan tudott ennyi föladatot ellátni? Amikor erről kérdezték, többször válaszolta azt, hogy jó géneket örökölt. Pedig ez nem gének dolga, mert az embert a szellem viszi előre. Anyámat a hite a munkája értelmében, a makacs belenem-nyugvása a rosszba vitte előre.

És még egy nagy erő. Nem volt egyedül. Voltak támaszai. Elsősorban apám, akire mindig számíthatott érzelmi és szellemi téren. Ott voltak, ameddig éltek, a szülei. A főiskolán pedig olyan munkatársak, akikkel közösen, egyetértésben dolgozhatott. De a mindennapok zökkenőmentes vitelében anyám mellett állt, teljes segítő erejével a testvérnénje, Kozmutza Mária, akinek áldozatkész jósága és önfeláldozása lehetővé tette, hogy anyám sokkal többet vállalhasson másokért, apám mellett és a hivatalában is. Anyám nem volt egyedül. És talán ez az ő életének a legfontosabb üzenete: nem szabad egyedül maradnunk.

JEGYZET

* Elhangzott a *Mert szemben ülsz velem...* címmel a 110 éve született Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra életéről nyílt kiállítás megnyitóján, 2015. szeptember 1-jén. A kiállítás az Országos Széchényi Könyvtár 7. emeletén november 28-ig látható.

A SZOBOR LELKE

Kölcsey 225

Gróh Gáspár

A nagyság átkai között fenyegetően elöl áll a szoborrá válás csapdája. Kölcseyt is elérte ez a kelepce, s talán még másoknál is nehezebb belőle kiszabadítani: ő „a Himnusz költője". Nem is lehet más, mint a nemzet elé állított szobor.

Himnuszukban a nemzetek azt akarják kifejezni, amit önmagukban a legfontosabbnak tartanak. Többnyire éteri magaslatba emelik legszebb álmukat, vagy éppen bánatukat. Ha nem is olyanok, amilyennek itt mutatják magukat, de ünnepi pillanataikban, kívül vagy belül, olyanok szeretnének lenni. Minden himnusz a nemzeti géniusz sűrítménye. A mienk is az. Sokat elárul rólunk, hogy a miénk a megrendültség himnusza.

A magyar himnuszt nem csupán a protokoll szerint kell állva hallgatni, énekelni: máshogy nem is nagyon lehet. Nem csoda, hogy szinte agyonnyomja költőjét: róla is csak feszes „vigyázz!"-ban tudunk beszélni.

Kölcsey Ferenc születésének 225. évfordulója alkalmából illő méltón emlékezni rá. Az emlékezés szinte magától értetődően a lelkekben és a köztudatban élő szobor-alakot hívja elő. Az ünnepi alkalom ismét árnyékban hagyja az embert, aki rövid és termékeny életében nemcsak a nemzet boldogabb jövőjéért fáradozott, akinek hétköznapjait és közéleti küzdelmeit nemcsak az emelkedettség jellemezte. Nem őmiatta: sokszor arra kényszerült, hogy méltatlan ellenfelekkel harcoljon. És szinte sohasem gondolunk arra, hogy lelkének démonaival is megrendítő küzdelmet vívott. Intellektuális szemléremből erről hallgatni szoktunk: ahogyan hallgatott ő is. A halhatatlan Kölcsey elfedi a halandót. Pedig talán még nemzetként is jobban látnánk magunkat, ha jobban figyelnénk rá, az esendő emberre.

Az utókor Kölcsey-képe alapvetően egybevág azzal, amit Ferenczy István közismert márvány remekében mintázott meg. Emelkedetten szép: olyan véglegesen, ahogyan klasszikus síremlékeken szokás. A nemzet sorsán érzett aggodalom és töprengés terhe és gondolkodás okán előrehajtott fej, a mégis rendíthetetlen nyugalmú, az örökkévalóságba dermedt alak merevségét az Athén vagy Róma államférfijait idéző öltözet gazdag redőzete sem tudja feloldani.

Valóban ilyen lehetett? Nehéz elhinni. Csokonaira, Berzsenyire, Petőfire, Aranyra, Vörösmartyra, de akár Adyra, József Attilára jobban jellemzők szobraik, mint Kölcseyre. Ez a dicsfény övezte, finomra csiszolt alak alkalmas lehet ideálnak, de miért ne közelíthetnénk másként hozzá? Annál is inkább, mert közelebbről nézve, figyelmesen olvasva szíven üt az az ellentmondás, amely a lélek viharai és a külső harmónia között feszül. Azt kell észrevennünk, vagy inkább megéreznünk, hogy alkata még a vadromantika hőseinek tépettségéhez,

zaklatottságához is közelebb állt, mint egy tökéletesre csiszolt márványszobor csillogó nyugalmához. Az utókor formálta kép mintha Goethét idézné, de ebben az emberben Byron viharai tomboltak. Példás önfegyelemmel szenvedte életének kettősségét: a sorsa diktálta, méltósággal vállalt szerep és a lélek másfelé vágyó hajlama közti feszültséget. *„Keservesen megbántam, hogy valaha publikum elé léptem. A literátori pályán legalább azt önthettem papírra, amit akartam"* – írta egy levelében. Pedig még költőként sem szólt magáról nyíltan. Hite és erkölcse parancsa az volt, hogy nehéz sorsú nemzete végzetével szegüljön szembe, és ne a maga lelkével foglalkozzon – és kora esztétikája, poétikája is a visszafogottságra intette.

Egy szenvedésre hajló lélek még abban is talál okot a keserűségre, ami másnak öröm. Kölcsey már gyerekkorában egész életét meghatározó sebeket kapott. Korai árvasága, fél szemére vakságot okozó himlője, tüdőbetegsége, testi gyöngesége, vagyoni kérdésekben folyó pereskedései, szerettei elvesztése, az az érzés, hogy mindenért ő a felelős, szüntelen kínozták. Az ilyen szenvedésnek már nem kell kiváltó ok. Maga a létezés fájdalom. Fájdalmas még az is, ami szép benne, és azok a sérelmek, sebek, amiket egy derűsebb lélek könnyen elvisel, kétségbe ejtik. Kölcsey megpróbáltatásainak egy részéről tudhatunk csupán. A legismertebb összeütközése az őt az országgyűlésre küldő megyéjével, amely lemondásával ért véget. Korábban nem volt példa arra, hogy valaki lelkiismereti okból mondjon le mandátumáról. Ő ezt tette, mert legmélyebb meggyőződése ellenére kellett volna az örökváltság ellen szavaznia.

Pozsonyi követtársaitól búcsúzva mondta: *„Jelszavaink valának:* haza *és* haladás..." Lehet, hogy még a lemondásnál is jobban bántotta, ami ezt megelőzte: a megyegyűlés leitatott közönsége elmondani sem engedte beszédét. De fájt neki minden. (Az is, hogy Berzsenyi nem vele akart beszélgetni, hanem a kor istenített cigányprímását, Bihari Jánost hallgatta inkább. Az ettől a sérelemtől aligha teljesen független Berzsenyi-kritika viszont a költőtárs pályáját törte meg: személyes érzéseit ő sem vallhatta meg. Az érzékeny, sérülékeny szellemek könnyen a fájdalom csapdájába estek, mert még csak el sem mondhatták, mi bántja őket...)

Emlékbeszédében Eötvös József mesterét, atyai barátját, és, kimondatlanul ugyan, de a rokonlelket siratta benne. Ő kezdett elsőként a kora szellemét kifejező, átszellemült Kölcsey szobor mintázásához. *„Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó, hogy az egész haza gyászt öltsön magára, nemcsak, mert ki egész életét hazájának szentelt, az egész haza bánatára érdemes, de mert [...] jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek, útmutatóul"* – mondta.

Az emlékbeszéd nem a realizmus műfaja. Nem róhatjuk fel, hogy amikor a maga és a nemzet veszteségét vette számba, Eötvös is eltekintett Kölcsey élete és műve részletekbe menő elemzésétől: azonnal arra a magaslatra emelte, ahol már életében is helye lett volna. Nem érezte időszerűnek, hogy kibontsa, amit Wesselényi mondott Kölcsey haláláról értesülve: azt, hogy *„Nem közénk való volt"*. De miért nem? Mert több, nemesebb volt, mint kortársai, mint az őt körülvevő világ.

Az utókor boldogan beérte a szobor-Kölcseyvel. Így elmaradt sokféle arcának megmutatása, mára jószerével egyetlen olvasatunk maradt róla. Az, amelyik minden másikat elfed. Csodálni mindig könnyebb valakit, mint megérteni. Gondolatait esetleg igen, de őt magát nem. Így aztán Kölcsey utókorától sem kapja meg azt a szeretetet, amelyet éltében nélkülözött. A szeretethez mindig

kell némi részvét is. De lehet-e részvétet érezni egy tökéletességet mintázó szobor iránt?

Ahhoz, hogy szerethessük Kölcseyt, nem elég a szoborra figyelnünk. Van rá okunk bőven. Figyeljük, mit ír *Országgyűlési naplójában*: *„Én, mint minden versfirkáló, mikor világról és emberekről szólok, legtöbbnyire csak magammal vesződöm"*. Máshol szinte soha nem ilyen személyes: különös, hogy éppen egy természetéből adódóan tárgyilagos műben nyílik meg a leghitelesebben. Őszintébb itt, mint gyakorta kicsit biedermeier, kicsit szentimentális személyes lírájában, mely inkább a kordivatot, mintsem lelki életét tükrözi. De elmélyedve ebben a ma emberétől távolinak tetsző versvilágban, mást is észrevehetünk. Azt, hogy a magyar verselés megújításáért, a formákért folytatott küzdelem nemcsak korparancs, hanem a vergődő lélek menedéke is. Kölcsey leggyakrabban idézett, a prédikátorok veretes nyelvén megszólaló mondatait hordozó, nemzetébresztő versei magáról a költőről is szólhatnak. Ha nem is könnyű, el kell hinnünk neki, hogy volt kor, amelyben – ahogyan később Vörösmarty írta – *„keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért"*.

A haza ügye: Kölcsey személyes ügye, nem pusztán, akár a legnemesebb fajtából való, küldetéses retorika, hanem a legmélyebb lelki valóság. A nemzetét megszólító, legnagyobb versei, köztük maga a *Himnusz* – róla is szólnak. Hatalmas erő – de mögötte, mint annyiszor, egy töprengő, kétkedő ember. Ha őt is meglátjuk, esendősége a részvétünket is kiváltja. Kölcseynél minél fényesebben lobog a szellem, kétségeinek annál mélyebb vermeibe világít be. Amikor Herderrel vitázik: azt gondolhatjuk, csakis a nemzet sorsa foglalkoztatja, a magyarság életösztönét akarja fölrázni. De eközben saját kétségbeesésével, mélakórjával is birkózik.

Ezt a drámai összetettséget mutatja egy töredékben maradt verse, a *Kölcsey*. Befejezetlen, mert befejezhetetlen. Magát szólítja, jellemzi benne. Így indítja: *„Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé"*. Azt várnánk: így is folytatja. De az erőt demonstráló szavak sötét kétségbeesésbe futnak: *„…az elkomorult sorsnak nyila dúlva lecsattant / S könnypatak áradozott a bánatölelte teremben, / S áldozatát vérben fogadá vala boltja sötétén"*.

Reménytelenség és a reményért való küzdelem, a pusztulás fenyegetés és az építés akarata, a nemzet sorsa fölötti megrendültség és a közjó szolgálata együtt járnak. Szép lenne, ha mindent betöltene az építő szándék és a sikerbe vetett hit. Csakhogy Kölcsey nem azonos a szobrával. Maga is olyan rendíthetetlenül szeretne hinni, ahogyan másokat bíztat. Csakhogy mindennek látja az árnyékos, vagy éppen pokol-sötét oldalát is. Így aztán már-már természetes, szinte észre sem vesszük, ahogyan együtt jár költészetében a kétségbeesés és az ünnepélyes elragadtatottság.

Legismertebb példája ennek maga a *Himnusz*. Szerkesztésében, ahogyan az ellentétekkel bánik, a művészi erő szép példáját látjuk: az egész költemény a fény és az árnyék, a diadal és bukás szembenállásának dramaturgiájára épül. Sokan megjegyezték, hogy a magyarok himnuszában nem egy jövőjében bízó nemzet hite jelenik meg, hogy egy sebzett lelkű nemzet fájdalmát fejezi ki. Más himnuszokhoz viszonyítva alighanem igaz is ez az állítás. De Kölcsey világán belül mindenképpen a megszenvedett hit és a reménység verse ez. Hogy mennyire, azt a szorosan rákövetkező *Vanitatum vanitas* mutatja meg, amihez Kölcsey már akkor hozzákezdhetett, amikor kitette a felkiáltójelet a *Himnusz* végére. Ha nem is dolgozott rajtuk egyszer-

re, de azok párhuzamosan dolgoztak benne. A *Himnusz*ban a dicsőség és fájdalom képei feleselnek egymással: tézis és antitézis. A *Vanitatum vanitas*ban „minden hiábavaló", maga a nagyság és diadal minősül kudarcnak. Egyetlen tagadás: antitézisre antitézis következik. A *Himnusz* meghagyja a szintézis reményét, hogy jó és rossz a históriában nemcsak kiegyenlítheti egymást, hanem még jóra is fordulhat a világ. A *Vanitatum vanitas* már nem ismeri a jót. Maga a történelem, az emberi élet nagy foglalata, örökérvényűnek tekintett diadalaival együtt bizonyul könnyűnek *A Prédikátor Könyve* tanítása és Kölcsey azt idéző lételméleti és a teológiai mérlegén. Aki akár egyetlen pillanatában is így látja a világot, az máskor is a lét és nemlét határán egyensúlyozik. Olyan ember, akinek az élete maga táplálja a kétségbeesést. Még akkor is, ha nem akarja elpusztítani magát.

Magyarázhatjuk ezt Kölcseynek a személyes életében és kora közéleti küzdőterein elszenvedett keserves tapasztalataival, de ezt a verset Kölcsey nem az utókor által is ismert, látványos megpróbáltatási után írta. Ez a kor és ez a közélet a nemzeti emelkedés aranykora volt, ő mégis másként élte meg.

Hiába szervezett álmosdi és csekei intellektuális és személyes magányának ellensúlyozására alkalmas kis kört, a megyei és az országos politikában való szereplésének tapasztalatai, anyagi gondjai, személyes sorsának alakulása, fájdalmai akár külön-külön is elegendőek lehettek ahhoz, hogy úgy lássa: nincs remény. A romantika diadalát követően Vörösmarty ezt nyíltan kimondhatta. De az ember már Kölcsey antropológiájában is fájt a Földnek, amit félreérthetetlenül ki is fejezett. A maga filozofikus módján, szemérmes visszafogottsággal, a Szentírást hívva segítségül. Illendőségből? Szokásból? Tapintatból? Vagy a megpróbáltatások embereként megérezte, hogy mindenütt jobban kedvelik az ideálképeket formázó szobrokat, mint a teljességhez szeretetet éhező, szenvedő embereket?

ROBERT CONQUEST HALÁLÁRA

Akinek rosszkor volt igaza

Norman Stone

„Hogyan csinálhattak a britek Dahrendorfból[1] bárót, miközben Poppert[2] csak lovaggá ütötték?" – kérdezte meglepetten egy német politikus. Az illető nem volt tisztában azzal, milyen szempontok szerint osztják Nagy-Britanniában a nemesi címeket, de az az igazság, hogy csak nagyon kevesen ismerik ezeket a szempontokat. Eric Hobsbawm, aki sohasem lépett ki a Kommunista Pártból, a Becsület Lovagrend tagjai (Companions of Honour to the Queen) közé emelkedett, ami rendben is van, hiszen jelentős életmű állt mögötte. De mi lehetett az oka annak, hogy más jeles száműzöttek nem részesültek efféle elismerésben? Ilyen például Leszek Kołakowski, vagy Vlagyimir Bukovszkij, korunk egyik legnagyobb hőse, a Szovjetunióról szóló alapművek közé számító *Ítélet Moszkvában* (*Jugement à Moscou*) szerzője, melyet valószínűleg akkor is forgatni fognak az olvasók, amikor Hobsbawmról már teljesen elfeledkeztek.

De akadnak más rejtélyes esetek is Nagy-Britanniában. A nemrégiben elhunyt Robert Conquest 1968-ban jelentette meg *A nagy terror* (*The Great Terror*) című, immár klasszikusnak számító, az 1930-as évek végén lezajlott sztálini tisztogatásokat feltáró művét, melyet azután újra meg újra kiadtak. Conquest később a korszak más szörnyű bűntetteit is bemutatta, így az Ukrajnában a mezőgazdaság 1932-33-as kollektivizálásával előidézett éhínséget, vagy egész kaukázusi és krími népcsoportok deportálását 1943-45-ben. Ezek a könyvek nemcsak a szovjet történelemről szóló munkák sorában számítanak mérföldkőnek, hanem az emberiség huszadik századi tragédiáit bemutató művek körében is, és szerzőjük mindenképpen megérdemelte volna, hogy nyilvános elismerésként lovaggá üssék. Erre azonban nem került sor. Robert Conquestnek éppúgy megvoltak a maga ellenségei, mint a történész A. J. P. Taylornak, akinek immár nyolcvan éve újra meg újra megjelentetik a könyveit, míg egy sereg más, életében nagyra tartott szerzőre már senki sem emlékezik.

Robert Conquest bűne az volt, hogy rosszkor volt igaza. A sztálini tisztogatásokról szóló, azóta klasszikussá vált műve akkor látott napvilágot, amikor a vietnami háború kedvezőtlen fordulatot vett az Egyesült Államok számára. A könyvet egyetemi körökben elutasították, és folyvást azt hangoztatták, hogy Ho Si-Minh valójában Ázsia Titója, a társadalmi igazságosság és a nemzeti függetlenség bajnoka. Ezt a felfogást tette a magáévá a nyugati egyetemi oktatók akkori új nemzedéke, akik szembehelyezkedtek elődeik antikommunizmusával, és a kommunista rendszerek számos jó tulajdonságát vélték fölfedezni. Spiritus rectoruk E. H. Carr volt, aki abból indult ki, hogy a Szovjetunió Hitler legyőzésével világ-

hatalommá lépett elő, míg cári elődje vereséget szenvedett a Kaisertől. Többek között helyesnek tartotta azt a politikát, amely megkeserítette a parasztok és a kis létszámú etnikumok életét. Hívei 1967-ben nagy hangon ünnepelték az Októberi Forradalom „vívmányait". Ezután az enyhülés időszaka következett, amikor is nem volt ildomos a Szovjetuniót bírálni. Sem Vlagyimir Bukovszkij, sem Leszek Kołakowski nem kapott meghívást az oxfordi Saint Anthony's College-ban rendezett szemináriumokra, s Conquestnek a nagy éhínségről szóló könyve sem szerepelt a College könyvtárának katalógusában. Ugyanakkor újdonatúj barna öltönybe öltözött, lengő szakállú lengyel és magyar közgazdászok tartottak ott előadásokat a piacfejlesztés lehetőségeiről a szocializmus keretei között; a szervezők áradozó köszönetet mondtak „gondolatébresztő" meglátásaikért, majd nem sokkal később azon kapták őket, hogy tiszteletdíjukból női alsóneműt vásárolnak a Marks and Spencernél. Conquestnek a sztálini rémtettekről szóló munkáját természetesen nem lehetett nyíltan támadni. Műve mögött óriási kutatómunka állt, mely nehezen elérhető forrásokra – az érintettek visszaemlékezéseire – támaszkodott (ezt a forrásanyagot vetette el az egyik brit szovjetológus a „Szolzsenyicin és Tsai" címke alatt). Írói vénájának köszönhetően Conquestnek sikerült ezt a gyászos témát emészthetővé tennie; könyvének példányait becsempészték a Szovjetunióba, ahol neve hamar közismertté vált. Művének átdolgozott kiadása akkor jelent meg, amikor nagy mennyiségű levéltári forrásanyag vált hozzáférhetővé – mely természetesen megerősítette mindazt, amit Conquest korábban állított. (Azért jegyezzük meg, hogy a mai napig sokan vitatják azt a nézetét, miszerint a szörnyűségeket elindító 1934-es Kirov-gyilkosság valójában provokáció volt.) A kilencvenes években orosz ismerőseitől kapott „Veteran holodnoj vojni" feliratú névbilétával jelent meg a rendezvényeken, mely címre kétségkívül rászolgált, többek között azzal, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években értékes szolgálatokat tett Margaret Thatchernek. Furcsamód a „Vaslady" nem tudta elérni, hogy lovagi címet kapjon – akárcsak azok a szakszervezeti vezetők, akik nélkülözhetetlen szövetségesei voltak a kommunista ihletésű sztrájkok letörésében, s ezzel nagymértékben előmozdították az ország gazdasági talpra állását.

Gondolatok egy lerombolt országról (*Reflections on a Ravaged Country*, 1999) című munkájában nemcsak a kommunizmus által az emberekre zúdított szerencsétlenségek avatott tanulmányozója, hanem a nyugati világ bajainak is, különösen, ami az oktatás színvonalának csökkenését és a politikai infantilizmus előretörését illeti. Conquest nem jelöli meg forrásait, ami miatt joggal támadható; valószínű, hogy sohasem zavartatta magát. A sztálini terrorról szóló könyvét képtelen vádakkal illették egyes amerikai egyetemi körök; akadtak, akik kijelentették, hogy a sztálinizmus áldozatainak száma legföljebb néhány ezer lehetett, s az ő végzetüket is inkább valamilyen adminisztrációs hiba idézte elő. (Conquest nem sokkal később újabb könyvet jelentetett meg saját nézeteinek igazolására, melyben tizennyolcmillió áldozatról ír.) Az efféle vádakról ugyanazt mondhatjuk, amit dr. Johnson Shakespeare *Cymbeline* című darabjának cselekményéről mondott: *„Ellenállásra képtelen ostobaságot lehetetlenség bírálni."* Conquest nem támadta nyíltan egyes feministák elrugaszkodott követeléseit sem: beérte azzal, hogy célozgat képtelen voltukra. Amerikában mintegy harminc éven keresztül vizsgálták apa nélkül felnőtt gyermekek életét, s olyan eredményre jutottak, amelyet némi józan ésszel bárki már kezdetben megjósolhatott volna.

Robert Conquest természetesen nem volt az a begyepesedett reakciós, akit a németek a *Wutbürger* szóval jelölnek. Amerikai apa és a Brit Birodalomhoz tartozó Indiában felnőtt (nagyon) angol anya fiaként igazi internacionalista volt, és több európai országban is élt. Sőt, több életet is élt: kezdő egyetemistaként rövid ideig a kommunizmus híve volt, részt vett a spanyol polgárháborúban, majd a brit hadsereg tisztjeként a világháborúban, azután diplomataként (és nyilván hírszerzőként) szolgált az 1945 utáni Bulgáriában, ahol jó okokat talált, hogy meggyűlölje a kommunizmust, és ne tápláljon illúziókat a Kreml céljait illetően (nagy elégtételt jelentett számára, amikor a kilencvenes években szovjet veteránok sora igazolta állításait). Ugyanakkor bámulatos nyelvérzéke volt: három idegen nyelven is meg tudott szólalni a külföldi tévécsatornák élő adásaiban. Lamartine-verseket fordított a BBC egykori Harmadik Programja számára (Lamartine-t elviselhetetlenül érzelgősnek tartottam iskolás koromban, de most, hogy újraolvastam *A völgy*et, megváltoztattam a véleményem). Magánélete olyan volt, mint számos költőé: négyszer házasodott, számos szertelenség közepette. De azok közé a szerencsés férfiak közé tartozott, akiknek a válások ellenére sikerül jó viszonyt fenntartaniuk minden volt feleségükkel. Már hatvanon felül járt, amikor végre megállapodott. Amerika – vagy legalábbis Amerika reagani arca – jó volt hozzá, Conquest pedig rászolgált arra, hogy az Államok törvénybe iktassa érdemeit. Sőt nem csak az Államok, hanem az emberiség is.

(Fordította: Sujtó László)

JEGYZETEK

[1] Ralf Gustav Dahrendorf (1929–2009), német, majd 1988-tól brit állampolgárságú szociológus és politológus. Elsősorban a fejlett ipari társadalmakban működő osztálykonfliktusok vizsgálata terén alkotott maradandót. Politikusként fontos tisztségeket töltött be különböző európai szervezetekben. (*A ford.*)

[2] Karl Popper (1902–1994), osztrák, majd brit filozófus. Főleg tudományfilozófiai munkássága számít kiemelkedőnek. (*A ford.*)

TÁTRAI VILMOS

Egy kiváló muzsikus emlékezete

Bónis Ferenc

Fiatalságunk idején, az ezerkilencszázötvenes években, a koncertszerű hazai kamaramuzsikálás jószerivel egyet jelentett a Tátrai-vonósnégyes fellépéseivel. Akkoriban nemigen akadt e honban más együttes, mely a zenélésnek e nemes műfaját hosszabb távon és hasonlóan magas szinten művelte volna. Haydn kvartettjeit, a kései nagy Beethoven-remekműveket, Bartók és Kodály nem könnyen feltárulkozó alkotásait, Mozartot és Brahmst, az újabb magyar zeneszerző-nemzedék műveit mind-mind a Tátrai-vonósnégyes tolmácsolásában ismertük meg. Közvetlen kortársaink – a Bartók kvartett, a Kodály kvartett, a Magyar Fúvósötös és mások – már pusztán életkori okokból is később váltak csak a hazai koncertdobogók rendszeres fellépőivé. A zárt államhatárok elég sokáig elzárták tőlünk a Juilliard kvartettet, meg Székely Zoltán Magyar Vonósnégyesét. A régi nagyok: a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes, a Roth-kvartett már csak az idősebbek emlékeiben éltek. Sok éven át a Tátrai Vilmos (1912–1999) vezette együttes volt számunkra a vonósnégyes: rengeteget szerepelt, dolgozott, próbált, utazott – és sokakat inspirált, nemcsak a kamarazene hallgatására, de komponálására is.

Tagjai – Tátrai Vilmos, Rényi Albert, Iványi József, Dénes Vera, utóbb Szűcs Mihály, Várkonyi István, Konrád György és Banda Ede – mind nagyszerű muzsikusok voltak, akik vállalták a nagy bécsi mesterek hagyományainak őrzését, a még régebbi zenék felfedezését, a 20. századi klasszikusok népszerűsítését – és a kortársak műveinek bemutatását. Tátrai Vilmos szigorúan számon kérte a maga zeneszerző-nemzedékétől a vonósnégyes-kompozíciókat. „Ebben a műfajban nem lehet mellébeszélni" – hallottam tőle, nem is egyszer. Zeneszerzőnek szerinte csak az tarthatta magát, aki legalább egy vonósnégyessel már bizonyított.

Ő maga a Bartók-kortárs Waldbauer Imre kvartettiskolájából került ki. Ő volt a híres vonósnégyesnek talán az utolsó másodhegedűse. Nem lehetett könnyű feladat számára, hogy hozzácsiszolódjék a nagy öregekhez, akik kívülről tudták már a teljes kvartettirodalmat. Ha fellépés előtt kiderült, hogy a plakáton más művek szerepelnek, mint amelyekkel ők felkészültek, mosolyogva tudomásul vették a változást, és játszottak a plakát szerint. Tátrainak ez azonban olyan volt, mint a képzett, de gyakorlatlan úszónak, ha versenyzési céllal bedobják a viharos tengerbe. „Ha jó úszó, kiúszik; ha mégis ottmarad, akkor nem nagy kár érte." Tátrai „kiúszott", de nem állta meg szó nélkül. „Imre bátyám" – mondta Waldbauernek, egykori tanárának –, „én valamikor rengeteg pénzt vittem neked és nem tanultam semmit. Most rengeteget tanulok – és még fizetnek is érte."

Tátrai Vilmos ilyen és ehhez hasonló csípős mondásaiból kötetet lehetne összeállítani. Tény,

hogy kvartettjátékával közvetítő lett a 20. század két nagy nemzedéke között, tovább éltetve a Bartók–Kodály-kor klasszikus magyar kvartettművészetét. Minden művésztársa tudta, hol kell előtérbe kerülnie, hol kell a háttérbe húzódnia. Ismerték a hangszín és a dinamikai változatosság minden titkát. Legfőbb titkuk azonban a pontos, éles metszésű ritmikai profil megteremtése volt, ennek elmulasztása a bűnök bűnének számított.

A Tátrai-vonósnégyes 1946-ban, egy évvel Bartók halála után alakult. Természetes, hogy Bartók hat vonósnégyese, Kodály két kvartettje és triószerenádja 20. századi repertoárjuknak alapját alkotta. Igaz: Bartók III., IV. és V. vonósnégyesét az ötvenes évek elején nem játszhatták annyiszor, mint az első kettőt és az utolsót. A „közbülső művek" fölött évekig lebegett a „formalizmus" kimondatlan-kimondott vádja. Ez a minősítés a zenei élet falain kívül született, politikai nyomásra. Sőt: külső politikai nyomásra. Tulajdonképpen a mű betiltását, de legalábbis igen ritka előadását jelentette. Apellátа azonban sokáig nem volt ellene. Mégis, Tátraiék voltak az elsők, akik vállalkoztak rá, hogy ciklikus előadásban megszólaltatják Bartók valamennyi vonósnégyesét. Az itthoni művészek közül ők örökítették meg elsőnek hanglemezen is a hat remekművet.

Kodály számára művei előadásakor a karakter ábrázolásának pontossága fontosabb volt, mint a felületek lecsiszoltsága. Egyszer megkérdeztem Tátrait: bemutatták-e előzetesen a hanglemezre kerülő Kodály-műveket a szerzőnek? A hegedűművész szavaiból kitűnt, a „csiszolás", egy bizonyos fokon túl, nem érdekelte már Kodályt. Tátrai szó szerint ezt mondta: „Néha a lakásán próbáltunk, olykor *eljött a felvételre is. Egy izben, egy felvétellel nagyon meg volt elégedve, én azonban azt mondtam, hogy »tanár úr, ez még nincs rendben«. Amikor ez harmadszor vagy negyedszer megismétlődött, Kodály felállt, és azt mondta: maguk ehhez jobban értenek. Azzal hazament."*

Tátrai Vilmos legalább négy évtizeden át vezető szerepet játszott a magyar zenei életben. Rangját azonban nem annyira kinevezése, sokkal inkább emberi-művészi tekintélye biztosította. A munkát kereste egész életében. Világosan látta maga előtt a magyar szellemi ugart, ezt akarta felszántani és bevetni, semmi mást nem akart. Ha hagyták, és amíg hagyták, akkor és addig dolgozott, megszállottan, lelkesen, hittel, tudással, felelősségérzettel. Ha akadályokba ütközött – ami a hozzá hasonló, prófétai lelkületű embereknél elkerülhetetlen –, akkor nem fogyott ki a prófétához illő jeremiádából. Neki is megvolt a maga „három T"-je, de az övé a tehetség, a tudás és a tisztesség respektusa volt. Aki/ami kívül esett ezen a három pont által meghatározott síkon, azt mélységesen megvetette. Hogy ezzel az alaptermészetével nem csak barátokat szerzett, azt mondanom sem kell.

Negyven éven át volt az Állami Hangversenyzenekarnak (és jogelődeinek) első hegedűse, majd koncertmestere. A zenekar neve, székhelye, fenntartója időről időre megváltozott, de a koncertmesteri pult 1978-ig minden fontos hangversenyen Tátrai Vilmosé volt.

1946-ban alapította meg vonósnégyesét, melynek történetéhez 62 magyar mű ősbemutatója, 50 külföldi mű első hazai előadása fűződik.

Ősbemutatóik egyike mély nyomot hagyott bennem: ez Szervánszky Endre II. vonósnégyesének premierje volt. A mű 1956 őszének hangulatát idézi, hihetetlen feszültséget, gyászt és fájdalmat árasztva. Tátraiék megrendítően tolmácsolták ezt a feloldat-

lan disszonanciájú siratót – melynek üzenete, írott program nélkül is, félreérthetetlen volt.

Sok koncertjükön voltam jelen, de közelebbi személyes kapcsolatba akkor kerültem Tátrai Vilmossal, amikor kéziratban maradt régi magyar zeneművek közreadásával kezdtem foglalkozni. Nem volt „gyümölcsöző" vállalkozás magyarhonban: egyetlen (állami) zeneműkiadónk mérsékelt érdeklődést tanúsított iránta. Csermák Antal 1809-ből való programzenéje, *Az intézett veszedelem vagy a Haza szeretete* volt első ilyen rekonstrukciós munkám. A Tátrai-vonósnégyes, Banda Ede akkori Rákóczi úti lakásán, eljátszotta a művet a Zeneműkiadó vezető lektorának, kitűnően. *„Meglepően élő muzsika"* – volt a főlektori vélemény. Úgy látszik azonban, hogy az illető nem szerette az „élő" művészi alkotást, mert a mű kiadását a végtelenbe tolta. Megmutattam a partitúrát egy tekintélyes bécsi kiadónak, a Lehár és Dohnányi műveit terjesztő Doblinger cég főszerkesztőjének. Ő nem mondta, hogy „élő", de tüstént megjelentette. Nem kellett megbánnia, a mű több kiadást megért, és húzta maga után Bécsbe Rózsavölgyi, Lavotta, Mosonyi és mások több kéziratos kompozícióját. Tátrai Vilmos itthon is és külföldön is műsorára tűzte, nemcsak a vonósnégyessel, hanem az utóbb alakult Magyar Kamarazenekarral is. Hanglemezen is megörökítette.

Részt vettem próbáin: megcsodáltam, hogy ez a klasszikus zenén nevelkedett muzsikus milyen természetesen „beszélte" a verbunkos nyelvét is. Kis lassításokkal-gyorsításokkal, dinamikai kontrasztokkal, apró hangsúlyokkal hihetetlenül ízessé tudta tenni az előadást. Kár, hogy a régi magyar zene előadását nem tanította. Vele kihalt ez a finom magyar előadói stílus. Olyan ez, mintha Bécsben, Willy Boskowsky elhallgatásával elfelejtették volna, hogyan kell jól játszani Johann Strauss valcereit.

Egy klasszikus kiadványom is Tátrai Vilmos betanításában és koncertmesteri irányításával került hanglemezre. Ez az osztrák Paul Wranitzkynak, Haydn kortársának háromtételes szimfóniája: *A Magyar Nemzet öröme*. Csak egykori szólamai maradtak fenn, ezekből kellett összeállítani és revideálni a partitúrát. A mű zenekari apparátusa csaknem azonos a nagy Haydn-szimfóniákéval, azoktól azonban annyiban tér el, hogy két brácsaszólama van, vagyis vonóskara nem öt-, hanem hatszólamú. A vonósokhoz természetesen megfelelő számú fúvós és ütőhangszer társul. Ezt a nagy együttest kellett Tátrainak karmester nélkül, a koncertmesteri pulttól irányítani. Remekül sikerült. Pompásan rajzolódott elő a klasszikus keret, benne az érdes magyar epizód-dallamokkal. E mű előadásának igazán nem volt hagyománya. Tátrai Vilmos és kiváló muzsikustársai azonban, mint minden jó zenéhez, ehhez is utat találtak. Oly természetes folyamatossággal áradt előadásukban Wranitzky zenéje, mintha mindig erre készültek volna. Ami, a szó egyik értelmében, pontosan így is volt.

A CSERBENHAGYOTT VALÓSÁG

Utak és tévutak az 1989 utáni magyar játékfilmben
1. rész

Tóth Klára

„A legjobb válasz is rossz, ha rossz a kérdésföltevés.
És hogy kérdezzünk jól a közép-európai présgép fémpofái közt,
melyek sokszázados szokás szerint sajtolják felkiáltójellé
a mindig is eretnekséggel gyanúsítható kérdőjelet?"
Orbán Ottó

Hazudnék, ha azt mondanám nem okozott számomra sok fejtörést, tűnődést, hogy milyen témát is válasszak erre a számomra fontos alkalomra.* Szűkebb környezetem nem követte túlzott empátiával vívódásomat. Mi másról is beszélnél, mint amiről mindig, a magyar filmről – mondták. Ezúttal azonban szabadulni akartam a témától, hiszen az utóbbi években sokszor még a soros filmkritikák megírása is teher volt. Szerettem volna valami érdekes, s egyben hálás témát, ami méltó úgymond egy akadémikushoz. Gondoltam például, hogy összevetem Márai Sándor és Radványi Géza pályáját, hiszen bár sokan, sokáig azt sem tudhattuk, hogy testvérek, s valójában a gyermekéveket leszámítva nem éltek egymáshoz közel, pályájukon mégis nagyon is sok a közös vonás, az értékrendi azonosság. Ez ráadásul interdiszciplináris, több művészeti ágat érintő téma, s egy akadémikus adjon magára.

Vagy – gondoltam – szentelhetnék egy kis időt Fehér Imre pályájának, akire legtöbben mint a *Bakaruhában* című remekmű alkotójára emlékeznek. Vajon miért nem bontakozhatott ki tehetsége? Tucatnyi később készített filmjében miért csak árnyéka önmagának? De foglalkozhatnék azzal a különös jelenséggel, amit a nagymamák térhódítása jelent a dokumentumfilmben, hiszen amióta a videokamera elterjedt, a dokumentumfilmek nagy része családi történeteket dolgoz fel, s bizony nem homevideo szinten. Sokan, például Soós Ági, Pigniczky Réka vagy Schuszter Roland eljutnak filmjeikben az egyeditől az egyetemesig (*Teri nagyi, Hazatérés, Inkubátor*).

Szóval „jutott eszembe számtalan szebbnél szebb gondolat," de aztán valaki azt súgta: *„Nincs időnk mást, mint az igazat mondani. Legalábbis meg kell próbálkoznunk vele."* Bizony, gondoltam, a magyar esszé, irodalom és filmkritika mértékadó személyisége – egy ilyen fórumon – bizonyára a magyar filmről beszélne. Már csak azért is, mert nincs más fórum, nincs más közélet, nincs nyilvánosság, ahol az ezer sebből vérző magyar film helyzetét megvizsgálhatnánk. S rajtunk áll, hogy az Akadémia fórum legyen.

Az elmúlt esztendőben a Film- és fotóművészeti tagozatban sokat foglalkoztunk a magyar filmgyártás és forgalmazás helyzetével. Különösen az utóbbi három esztendővel, amely vízválasztónak tűnik a magyar film

történetében. Ez a Magyar Mozgókép Alapítvány 2010-es felszámolása utáni, a Nemzeti Filmalap megalakításával kezdődő, Andy Vajna nevével fémjelzett időszak. Ha nagyon röviden akarom jellemezni ezt a néhány évet: a filmgyártásban, akárcsak 1945 előtt, a műfaji film uralkodik.

Tíz filmből nyolc vígjáték, többnyire romantikus, vagy éppen fekete komédia. A filmek szereplői többségükben harminc körüliek, jómódúak, médiasztárok, esetleg ügyvédek, szerelmi bonyodalmakba keverednek. A filmekben megjelennek a nemzetközi filmvilág divatos témái, például a szexuális „másság", de nem jelenik meg, még jelzés erejéig sem, hogy mindaz, amit látunk, Magyarországon történik. A filmek írói, rendezői mint ördög a tömjénfüsttől menekülnek az „itt és most"-tól. Alig néhány film tűnik ki ebből a meglehetősen egysíkú mezőnyből, például egy főiskolás vizsgafilm: Reisz Gábor *Van valami furcsa és megmagyarázhatatlan* című filmje egy nemzedék közérzetét vizsgálja. A mai Budapesten élő, felnőni nem akaró fiatalok valós problémáiról szól, oldottan, könnyedén, dokumentarista eszközökkel.

A másik a Cannes-ba is eljutott, s hatalmas nemzetközi sikert arató *Saul fia*, Nemes Jeles Lászlónak a holokauszt-ábrázolás sémáival radikálisan szakító, első filmje. A filmek alkotói egyébként többnyire elsőfilmesek, mint Bodzsár Márk, Zomborácz Virág, Újj Mészáros Károly, vagy a pályájukat a rendszerváltás után kezdő alkotók: Török Ferenc, Fazekas Csaba, Miklauzic Bence, Mundruczó Kornél.

Amikor e filmek többségét nézve megállapítjuk, hogy a magyar film identitása, önazonossága megszűnt, és a magyar társadalmi, gazdasági, kulturális valóságból e filmek jószerével semmit nem ábrázolnak s következésképp nem is tarthatnak igényt a nézők érdeklődésére, valószínűleg igazat mondunk, de hozzá kell tegyük, hogy a „Vajna-éra" csak feltette az i-re a pontot. Ez a folyamat nem a Nemzeti Filmalap megalakulásakor kezdődött; abban az amerikai filmelfogadási szisztéma egyeduralkodóvá tételével, a borzasztóan nehézkes forgatókönyv-fejlesztéssel, a „közönségfilm"-re törekvéssel csak kiteljesedett.

S akkor most hátrálnunk kell az időben legalább harminc évet, hogy föltehessük a kérdést, mikor kezdett foszladozni az az íratlanul is érvényes társadalmi szerződés, amelynek lényege a hatvanas évek elejétől, hogy a magyar film a társadalom számára lényeges kérdésekről, magyarul beszél. Hogyan lehetséges, hogy amíg rendszerváltó filmekről joggal beszélhetünk – nem gondolom, hogy e kifejezés magyarázatra szorulna ebben a körben –, arról már nem beszélhetünk, hogy a rendszerváltozást s az azt követő évtizedeket a magyar játékfilm következetesen és a felszín mögé nézve bemutatta volna.

A nyolcvanas, hihetetlenül sűrű, felgyorsult években kezdődött minden. A szocializmus eresztékei már recsegnek-ropognak, a gazdasági válság tagadhatatlan. Pozsgay Imre már 1981-ben elmondta a Központi Bizottság ülésén, hogy az 1982-es népgazdasági terv hamis adatokra épült, az ország besétált az adósságcsapdába, s hogy Kádár elvtárs májusi születésnapjára államháztartási válság alakulhat ki. A kultúrpolitika épp ezt a válságot használja ki, amikor forráshiányra hivatkozva, 1985-ben megszünteti a Társulás Stúdiót, amely 1981-től a korábbiaknál erősebb, a tabukat átlépő rendszerkritikai műveket hozott létre. Az *Adj király katonát*, a *Ne sápadj!* a *Vörös föld*, a *Jób lázadása*, s természetesen az *Álombrigád* – a stúdió bemutatkozó filmjei – palackból kiszabadult szellemként hatottak az ez idő tájt egyébként már tétova és kapkodó, következetlen kultúrpolitikára. S ha a szellemet a palackba visszatenni már nem is tudták, biztos, ami biztos,

megszabadultak a palacktól, nehogy újabb szellemek szabadulhassanak ki. Sajnos ebben a filmszakma is partner volt, a konzervativizmus győzött a sokszínű, innovatív filmnyelvi törekvések és a társadalomról való radikális gondolkodás fölött.

Valószínű, hogy ha ez a Dárday István által vezetett csapat együtt maradhat, másképp alakult volna a játékfilm és a magyar valóság viszonya. Egy biztos: a *Sátántangó* majd egy évtizeddel korábban készülhetett volna el. Ami tény: a filmesek így is egy paraszthajszállal hamarabb számoltak le a reform lehetőségével, mint a társadalomtudósok. Legelsőként és legkíméletlenebbül Jeles András az 1983-ban készült, de csak 1989-ben bemutatott *Álombrigád*ban, amely leplezetlenül megkérdőjelezte a munkáshatalmat. *A dokumentátor I-II.*, amelyet a Társulás bezárása után, 1987-ben forgatott Dárday István és Szalai Györgyi, már a „szép új világot" idézi, szinte jóslatszerűen. A film, amelynek kerete egy szerelmi háromszög, ironikus és reflexív relativizálása a hagyományos történetmesélésnek, és egyben jelzi azt a kihívást, amit a videó jelentett a mozgóképkészítésben és forgalmazásban. S ahogy a záróképekben hull a pernye Grósz Károly fejére, azt nehéz félreérteni. Jóllehet a film 1989-ben a nyugat-berlini filmfesztiválon FIPRESCI-díjat kapott, itthon még nem akarták érteni. Grunwalsky Ferenc az *Egy teljes nap*ban, hogy Györffy Miklóst idézzem, *„Brutális erővel ábrázolta a létező szocializmus romjain burjánozni kezdő vállalkozók alvilágát. Nyelvileg és képileg lepusztult világot mutat, az elszabadult indulatok világát."*

A dokumentarista játékfilmek mellett teljes erővel készültek a tabudöntögető történelmi dokumentumfilmek is. A hosszú dokumentumfilm a nyolcvanas évek filmes sikerágazata lett, amelynek paradox módon kedvezett, hogy reálértékben egyre kevesebb pénz jutott a filmekre, hiszen ez egy olcsó műfaj. Ráadásul akkoriban még stabil volt a stúdiórendszer, s egy dokumentumfilmet el lehetett indítani akár filmfőigazgatósági engedély nélkül is. Így készült például Sára Sándor *Néptanítók*ja is 1982-ben, hiszen amúgy is volt kamerája a *Pergőtűz* forgatásához. A videokamera megjelenése megint csak kedvezett a tényfeltáró dokumentumfilmnek, mivel az eseményekkel szinkronban, különösebb felhajtás nélkül lehetett forgatni. Míg tehát a nyolcvanas években a dokumentarista játékfilmesek és a hosszú dokumentumfilmeket készítők – akik, kivéve Ember Juditot, a Gulyás testvéreket, valamint Erdélyi Jánost és Zsigmond Dezsőt, a játékfilmtől indultak – Gyarmathy, Böszörményi, Sára, Kósa – szinkronban voltak a társadalmi változásokkal, addig a hagyományos játékfilmek egyre inkább szerepzavarba kerültek.

S most nézzük meg, milyen állapotban találta a filmgyártást a rendszerváltás. 1991-ben *Tudósítás egy elmaradt filmszemléről* című, a *Hitel*ben megjelent cikkben így foglaltam össze a filmszakma helyzetét: *„A megszokás nagy úr. Lám, az idén nincs filmszemle, az újságok február elején mégis megteltek a magyar filmről szóló írásokkal. Igaz, e cikkek nagy része sokkal inkább arról szólt, hogy nincsenek magyar filmek. Hogy miért nincsenek? A választ egy kisiskolás is fújja: fizetésképtelenség, bankfelügyelet, mamutvállalat, infláció, privatizáció stb. Ahogy a magyar gazdaság egészében.*

De a film mégsem pusztán... mondanám, de erre is megvan a válasz. Negyven év bűneiért fizetni kell. Szembenézni a tényekkel, hogy átestünk a ló túlsó oldalára, és egyenlőségjelet tettünk film és művészet közé. Pedig a film elsősorban üzlet és szakma, és csak ritkán művészet. Ritkán. Ez tény. Ezt már Zsdánov is tudta. Mondta is, hogy csak azt a három filmet kell megcsinálni, ami remekmű. A többi pazarlás. Nekünk ezt még tanulni kell, de gyorsan megy. Egy filmgyártásról szóló írást már ma is nehéz megkülönböztet-

ni egy szanálandó cipőgyárról vagy egy vegyesvállalattá alakuló konzervgyárról szóló cikktől.

Egyre bizonytalanabb üzleti pozícióit talán a közelmúltig egyre dinamikusabban fejlődő üzletágával, a külföldi bérmunkákkal lehetne ellensúlyozni. Ha a racionalizálást következetesen végrehajtjuk, a végeredmény egy olyan vállalat lehet, amely szerencsés piaci környezetben fenn tudja magát tartani. Ki gondolná, hogy a Magyar Filmgyártó Vállalatról van szó?

Ez tiszta beszéd, nem holmi esztétika. Rémlik ugyan, hogy ez meg a ló másik oldala, de nem szólok: negyven év múlva úgyis kiderül. Az idén, ha a filmgyártásról gondolkodom, filmképek helyett másfajta képek tolakodnak elém.

Nézem a televízióban Szabó Istvánt. Szabó Istvánt, az Álmodozások kora *és az* Apa *rendezőjét, aki később Oscar-díjas magyar filmrendező lett. A riporter azt mondja: Szabó új filmjének producere nem engedi meg, hogy készülő filmjéről nyilatkozzon a magyar televízióban, ezért másról fogja kérdezni.*

Olvasom az újságban, hogy Jancsó Miklós, a Szegénylegények, *a* Csillagosok, katonák *rendezője, akinek nevét Bartók Béláéval emlegették együtt, Amerikába utazik. Miért utazik el – kérdi a riporter. «Azért megyek el, mert megfizetnek.» Pofonegyszerű kérdésre pofonegyszerű válasz.*

És még egy arc a televízióból. Egy méltóságáért küzdő férfiarc. Dobai Péter költő, regényíró és filmíró. Büszke rá, hogy nem tagja s nem is volt az soha semmiféle pártnak. Tagja viszont a magyar tengerészek igen exkluzív egyesületének. Ingerülten beszél arról, hogy nem érti, miért kellene felzárkóznunk Európához, hiszen a magyar kultúra mindig is része volt az európai kultúrának.

Miből él? – hangzik a kérdés.

– «Filmet, négyrészes filmet írok a holland televíziónak Rembrandt életéről. A megbízást nyilván a Mephistónak köszönhetem. Az amerikaiak ragaszkodnak hozzá, hogy anekdotákat írjak bele Rembrandt életéből. Beleírom. Ettől a forgatókönyvem nem lesz rosszabb. És Rembrandt végképp nem lesz kisebb festő.» Minden kincs elfogy egyszer, ha nem gyarapítják. Vajon a magyar film erkölcsi tőkéje meddig kamatozik még? Meddig futja belőle amerikai bérmunkára?" Tehát ez volt a kérdés huszonöt évvel ezelőtt.

1991 áprilisában létrejött a szakma teljes körű támogatását megszerezve a Magyar Mozgókép Alapítvány, amely szakkuratóriumok segítségével működött, s lényegében folyamatossá tette a filmgyártást a rendszerváltozás után. Ezt a szervezetet 1993-tól kiegészítette a Magyar Történelmi Film Alapítvány, majd a Nemzeti Kulturális Alap Mozgóképszakmai Kollégiuma.

Formailag, szervezetileg megvolt tehát a lehetőség, hogy a magyar film folytassa a valóság feltárását, a társadalmi problémák bemutatását, immáron elvileg politikai cenzúra nélkül. Ekkor az értelmiség még hitt a magyar film társadalmi szerepében: a magyar társadalom problémáiról magyarul beszélni – hiszen a kuratóriumokban ott ült az értelmiségi elit; írók, szociológusok, történészek.

1992-ben a filmek több mint felét elsőfilmesek készítették, s a nemzedékváltás hozott meglepetéseket. Az ekkor pályára lépő fiatalok többsége az ötvenes évek második felében, sőt a hatvanas években született, s meglehetős distanciát éreztek az őket körülvevő társadalmi valósággal szemben. Számukra a konszolidáció már nem volt érdem, sőt ahogy Zalán Tibor írta *Arctalan nemzedék* című esszéjében: „A társadalmi berendezkedés nyugalma és a homlokok mögötti zűrzavar mind elviselhetetlenebbé válik." A fiataloknak ezt a közérzetét fogalmazta meg többek között a nyolcvanas években Jeles András *Kis Valentino*, Bódy Gábor *A kutya éji dala* s Dárday István–Szalai Györgyi *Átváltozás* című műve. De ez a fajta indirekt, de annál hatásosabb és

a filmi kifejezésformákat is radikálisan megújító vonulat a később színre lépő filmeseknél már nem folytatódik. Ennek oka többek között a főiskolai képzés gyökeres szemléletváltásában is keresendő. A hetvenes évek végén a legszigorúbban kötelezték a főiskola film-tanszakát, hogy újítsa meg oktatási tevékenységét, s a képzés centrumába a művészet, a mesterség elsajátítása kerüljön, hagyjanak fel a társadalmi valóság művészhez méltatlan kutatásával.

Ráadásul a filmgyártásra szánt összegek reálértéke már a nyolcvanas évek elején rohamosan csökkent, s a világfilm tendenciáinak hatására – Hollywood térnyerése – a magyar film is a kommercializálódás és az újkonzervativizmus irányába mozdult. Ebben a közegben a főiskolás vizsgafilmek fokozatosan stílusgyakorlatokká merevedtek, s a fiatalok a mesterségbeli tudás bűvöletében tanulták másolni a sikert, mint a süteményreceptet.

Szépen, olykor nagyon szépen elkészített filmeket láttunk, amelyek öncélú szépsége azonban nem gyönyörködtet, hanem bosszant. Can Togay *A nyaraló* című filmjét például hiába fényképezte bravúrosan Sas Tamás, ha a film egésze közhelyes, unalomba fullad, ráadásul az „ezt már láttuk valahol, nem is egyszer" érzésével megterhelten. Tolmár Tamás *A távollét hercege* című filmje is csupa mélabú, üresség, csupa titok és misztikum, de még azok a részletszépségek is hiányoznak belőle, amelyek az előző filmben felbukkantak.

Janisch Attila nevét már főiskolás korában megtanultuk, mert már akkor tudott mindent, amit egy filmrendezőnek tudnia kell. Atmoszférát, feszültséget teremteni, szűkszavúan is élő karaktereket rajzolni, színészekkel bánni. Debütáns filmjének, az *Árnyék a havon*nak története a véletlen akaratából bűnössé lett fiatalemberről azonban számomra túlontúl steril, kiszámított, szenvtelenül személytelen. Nincs közöm hozzá. Jóllehet a város peremén kölcsönforintokért rohangáló, hajszolt fiatalemberhez kellene hogy legyen, hiszen kor- és sorstársunk. A rendezőt azonban mintha az emberi sors helyett a bűn filozófiája izgatná. Innen a hűvös távolságtartás, a szinte hibátlan filmen is átütő görcsösség. Ráadásul azáltal, hogy megbolydult a világ, s szinte harmadik világháború szintű átrendeződések történtek, az újonnan színre lépők neokonzervativizmusa, öncélú esztétizálása még csak visszatetszőbb lett.

(Folytatjuk)

JEGYZET

**A Magyar Művészeti Akadémián elhangzott székfoglaló első része.*

VAN-E MÉG MAGYAR GAZDASÁG?

Bod Péter Ákos

Hogy az alábbi elemzés címe ne legyen eleve ijesztő, a nemzeti ügyeink taglalására egyébként is annyira jellemző drámai hangütésű, az olvasó ízlelgesse előbb a hosszabb címváltozatot: „...vagy német, francia, brit gazdaság?" Ugyanis egyáltalán nem unikális ügyről, nem kizárólagosan magyar témáról lesz szó. Értelmezhető-e még a nemzetgazdaság fogalma a mai viszonyok között: ez bizony olyan kérdés, amelyet minden európai ország esetében feltehetünk. Nekünk természetesen a kérdés magyar vetülete a fontos, a továbbiakban erről lesz szó.

Az elemzés apropója az, hogy a gazdasági növekedés ügye – amely fontos szakmai kérdés, és mint ilyen, szokásos viszonyok között néhány száz elemzőnek, gazdasági szakembernek, szakújságírónak ad témát – politikai tartalmat nyert minálunk, mint annyi minden más. Egyebek mellett azáltal lett az egyébként szóraznak tartott GDP-növekedés médiaviták és nyilatkozatok tárgya, hogy a kormánypárt 2014-ben óriásplakátokon a gazdasági növekedésünk európai szinten kiemelkedő ütemét hirdette, ezzel is alátámasztva a „Magyarország jobban teljesít" üzenetet. Az ilyen általános állítások igazságtartalmát nehéz megítélni: mihez képest teljesít jobban, miben mérve nő a teljesítmény. Az különösen nem egyértelmű, hogy a jó növekedési adat létrehozása minek tudható be: a kormányzat miatt vagy annak ellenére teljesít jobban a gazdaság, ha valóban nő a teljesítménye. A közfigyelem mindenesetre ráirányult a gazdaság növekedési ütemére. Azzal egyébként 2010 után egészen a legutóbbi időkig nem lehetett volna dicsekedni, mert a 2008-ban kirobbant világméretű megrázkódtatás nyomán a magyar gazdaság teljesítménye nagyot esett, de azt követően is jelentősen lemaradt a térség többi nemzetétől a korábbi teljesítményszintre való visszakapaszkodás és a gazdasági fejlődés ütemét tekintve. De 2014-ben valóban sokkal jobb adatok jöttek, olyannyira, hogy ezek láthatóan felkerültek a kormányzati sikerek jegyzékére.

2015-ben is előjött a téma: „Nálunk nagyobb a gazdasági növekedés, mint az EU-ban" – hirdette kormányzati plakát, azzal a központi kommunikációs üzenettel, hogy „a magyar reformok működnek". Itt már egyértelmű, hogy a javuló gazdasági növekedési eredményeket a kormány a maga érdemének tudja be. A növekedési ütem dolgában egyébként 2014-hez képest ezúttal szerényebb lett az állítás, amely így helytállónak is tekinthető. Mert bár ennek a hirdetésnek a szövege sem egyértelmű, de ha úgy értelmezzük az üzenetet, hogy a növekedési ütem terén az uniós országok átlagát vagy esetleg a 28 tagország felét felülmúlja az év eleji magyar gazdasági növekedési index,

akkor a legfrissebb adatok alapján az állítás igaz: vagy tízen előttünk vannak, de még többen mögöttünk, az uniós átlagot némileg meghaladjuk.

Az előző év azonos időszakához viszonyított 2,7 százalékos növekedés valóban nem rossz adat 2015 első felében. De vajon e statisztikából következik-e az, hogy a magyar reformok működnek, már amennyiben reformokon a kormányzati intézkedéseket érti a hirdetéseket közzétevő kormányszerv. Eleve figyelemre méltó, hogy a reform szó, amelyet 2010-ben a kormánypropaganda tiltólistájára tettek, ismét felbukkant. A reform még az 1960-as évek sikerszava volt, majd fokozatosan vesztett népszerűségéből: a rákövetkező évtizedekben főként a baloldali kormányok használták, gyakran kellemetlen változások, fájó megszorítások megnevezésére. Így e szóhoz mindinkább negatív érzések társultak; most mégis a kormánypolitika szinonimájaként került elő újra.

A politikai marketing vonatkozásait félretéve, itt valóban csak azt a kérdéskört vizsgáljuk meg, hogy miért, mitől nő a magyar gazdaság, amikor növekszik. És ennek kapcsán legfőképpen az a kérdés, hogy menynyire lehet egy nyitott gazdaságú ország határain belüli gazdasági tevékenység-halmazra a nemzeti jelzőt alkalmazni.

Nos, a 2014-es esztendő magyar növekedési üteme a leggyakrabban alkalmazott gazdasági teljesítménymutatóval, a bruttó hazai termék (angol megfelelőjének kezdőbetűi alapján: GDP) alakulásán mérve 3,5 százalék volt. Ez a 2014-es évi világátlagnak megfelelő ütem, ami viszont az akkor csak éppen éledező európai konjunktúra mellett valóban a legjobbak közé sorolta hazánkat. A százalékos növekedést a megelőző időszak bázisához mérik: azaz a 2014-es év adatának a 2013-as esztendő a viszonyítási alapja. Az pedig minálunk elég szerény, évi másfél százalékos növekedést hozott. Még korábban, az Orbán-kormány harmadik esztendejében, 2012-ben pedig egyenesen csökkent a hazai össztermék, ehhez hasonló mértékben. A magyar gazdaság mostani teljesítményéről megfogalmazható állítás tehát nagymértékben függ a vizsgálat időpontjától és a viszonyítás alapjául szolgáló bázisidőszaktól („mihez képest"). Ettől függetlenül persze örülni kell, hogy 2014-ben és 2015 első felében szép adatok láttak napvilágot.

Elemzők azonban már akkor óvták a lelkesedésre (és elkeseredésre) hajlamos sajtót, hiszen lehetett tudni, hogy a mutatók alakulása mögött olyan egyedi tényezők is találhatók, amelyek nem fognak megismétlődni, és így a rákövetkező időszak adatai viszonylagos ütemromlást fognak hozni. Ilyen egyedi ügy a mezőgazdasági termelés hullámzása: ha egy évben jó a termés (mint ahogy ez így esett 2014-ben), az felfelé tolja a mutatókat, de nem szabad arra számítani, hogy a rekorderedmények megismétlődnek a rákövetkező években. És valóban, 2015-ben az időjárás nem volt kegyes hozzánk, ami meg is látszott az agrárágazat teljesítménystatisztikáiban.

Ugyancsak sajátos tényezőnek számít, hogy választási évről volt szó. 2014-ben ugyan elég csendes, nagyobb tét nélküli választást láthattunk, de azért a hivatalban levő és újraválasztásra törekvő kormány készséggel időzített látványos beruházásokat a voksolás előtti időszakra. Az önkormányzatoknál is valahogy ilyenkor szoktak megszaporodni a létesítményátadások. 2014 során mindenesetre rekordszámú ünnepélyes avatásról tudósíthatott a sajtó. Ezek között megtalálhatók olyan hatalmas beruházások, mint a budapesti négyes metróvonal átadása, csupán

hetekkel az országgyűlési választások előtt, a felújított Várbazár felavatása, sportlétesítmények átadása. A voksolás előtti időszak felfokozott beruházási tevékenysége pedig növeli a nemzetgazdasági keresletet, és ezáltal az éves teljesítménymutatót. Ám ez szintén átmeneti elem, hiszen a választásokat követő egy-két évben nem számíthatunk hasonlóan élénk állami beruházási aktivitásra.

Egyébként a fővárosi metró és egy sor budapesti és vidéki beruházás mögött jórészt uniós fejlesztési pénz állt. 2014 az EU-támogatások lehívásában és elköltésében rekordot döntött, és nemcsak a magyar választási ritmus hatására, hanem mert akkor zárult a 2007–2013-es uniós költségvetési ciklus, és a kedvezményezettek a hétéves időszak legvégén mindent megtesznek a még el nem költött támogatási pénzek gyorsított felhasználásáért. A támogatások elköltése átvihető a 2014–2020-as újabb ciklus elejére, amikor egyidejűleg az új hétéves tervezési időszak pénzeinek lehívása is megindul. Mindebből átmeneti költésnövekmény adódott 2014-ben.

És ami további segítséget nyújt a GDP-adatok értelmezéséhez: az utóbbi időkben hatalmas mértékben megugrott a külkereskedelmi kiviteli többlet. Az export ismét jóval meghaladta a behozatalt, márpedig az exporttöbblet növeli a GDP-t. Azonban a lelkesedést gyakran hűtik a szakkommentátorok, amikor arra utalnak, hogy a kiviteli többlet nem a magyar gazdaság egészének, minden főbb ágazatának jobb működése miatt van. Az adatok szerint elsősorban a külföldi tulajdonú autógyárak (a német Audi, Mercedes, Opel, valamint a japán Suzuki) magyarországi termelésnövekedése tolta meg a nettó exportot ebben az évben. Ha kivennénk a járműipart, akkor sem az ipari termelés, sem az ipari kivitel adatai nem mutatnának annyira szép képet. Többletet mutat fel az agrárszektor, jobb években különösen nagyot, és elég szépen húz újabban az idegenforgalom, elsősorban az európai társnemzetektől érkező turisták nagy száma miatt. Ám a többi gazdasági ágban igen szerény a növekedés, ha van egyáltalán. A hazai belső lakossági fogyasztás szintje még mindig nem érte el a 2008-as válság előtti szintet, ami rendkívüli. Ezért nehéz azt mondani, hogy a magyar nemzetgazdaság van növekedési szakaszban: a külföldi tulajdonú termelő és szolgáltató szektorok adják a növekmény zömét. Szerencsére a magyarországi járműipari termelés és kivitel növekedése nem tekinthető átmeneti jelenségnek, a 2014-es esztendő sajátosságának: a járműipar, és általában a feldolgozóipar dinamikája folytatódott a 2015-ös évben, és okkal reménykedhetünk, hogy a statisztikáinkat nagyban javító (és tízezreknek nálunk munkát adó) járműipari cégek a továbbiakban is jól teljesítenek.

Ezzel viszont áttértünk a fontos tartalmi kérdéshez: értelmezhető-e a nemzetgazdaság fogalma akkor, ha a vállalkozások nagy része külföldiek tulajdonában található, a tőke és a munkaerő könnyen áramlik országok között. Magyarország kivitelének termékeit nézve jórészt külföldi cég produktumát találjuk a lista élén: Mercedes személyautót, Audi motort, Siemens és Bosch elektronikai termékeket, koreai és indiai járműabroncsokat, svéd márkájú hűtőszekrényeket. Ezekben persze van magyar munka is. De az értékláncolatban csupán egyetlen szem a magyar. A nagyobb értékű, bonyolult termékeknek az a sajátja, hogy egy sor ország gazdaságának a hozzájárulását tartalmazzák a cikkek. Az áruk gyakran oda-vissza átszelik az országhatárokat. A vezető exportőrök, legyenek multinacionálisak, transznacionáli-

sak vagy egyszerűen nagyvállalatok (a magyar köznyelv érdemi különbséget nem téve „multi" néven utal mindegyikre), a glóbusz egészén végeznek beszerző tevékenységet. Így megeshet, hogy az importált alapanyagból nálunk készül egy részegység, amelyet kivisznek az országhatár túloldalán lévő üzembe, az ott előállított főegységet idehozzák, és a végtermékbe beépítik, hogy aztán a készáru a rotterdami kikötőbe tartson, ahonnan útra kel a tengeren túli célállomása felé.

A statisztikai rendszer regisztrálja a magyar kivitel és behozatal alakulását, noha valójában az EU-tagországok közötti árumozgást nem is indokolt exportnak és importnak tekinteni. Mindenesetre a hivatalos adatok alapján joggal büszkélkedhetünk azzal, hogy 2014-ben hatalmas arányú volt Magyarország áru- és szolgáltatási kiviteli többlete.

De mi magyar termék, és mi nem az? Nyilvánvalóan nem sajátíthatjuk ki a nálunk összeszerelt Mercedes luxusautó nimbuszát, mint ahogy a rajta képződő nyereség sem a mienk. A Magyarországon előállított késztermék vagy a máshova beépülő itthoni alkatrész szerepel a magyar termelési, kereskedelmi statisztikákban, de jól tudjuk, hogy a kivitelünk kétharmadát kitevő árutömeg nem magyar termék a szó hagyományos értelmében.

Másfelől mégis igaz, hogy magyar munkát is tartalmaz a csúcsminőséget képviselő termék. Jó oka van annak, hogy Magyarországra hozták azokat a termelőüzemeket, szolgáltatóközpontokat, amelyektől azután a külkereskedelmi forgalom zöme származik. Ez akkor is teljesítmény, ha a legtöbb termék esetében a vásárló nem találkozik hazánk nevével. Amikor tehát regisztráljuk, hogy a magyar termelési, külkereskedelmi, jövedelmi és – kisebb mértékben – a foglalkoztatási adatokat jelentős mértékben emeli a külföldi tőke itteni jelenléte, akkor érdemes regisztrálni, hogy a külső gazdasági (és másmilyen) nyitottságból rengeteg előnye származott hazánknak. A külső nyitottság egyébként is világjelenség, de az európai integráción belül különösen intenzív a hazai (rezidens) és nem hazai gazdasági szereplők közötti kapcsolatrend. Olyannyira, hogy csak statisztikai értelemben lehet manapság német vagy holland gazdaságról beszélni, hiszen a helyi erős nagy és kisebb méretű cégek mellett náluk is jelentős a nemrezidens vállalkozások aránya. Nem állunk egyedül ebben a vonatkozásban sem.

Mégis, gondjaink egyik indikátora az, hogy a magyar kivitel nagyobb fele külföldi tulajdonú cégektől ered. Az arányok sokat számítanak: a külföldi túlsúly másfelől nézve azt is jelenti, hogy a magyarországi gazdaság külgazdasági teljesítményének kisebb fele származik a többségi, azaz magyar tulajdonú vállalkozások világából. Ezért jogos, hogy minden kormányzat, kezdve az Antall-kormánnyal, támogatja a hazai kis és közepes cégek fejlődését, megerősödését (az első, „hősi" időkben: létrejöttét), hiszen ezer érv és indok szól amellett, hogy a külföldi kis és nagy (de jellemzően nagy) méretű vállalkozások mellett erős és versenyképes hazaiak működjenek. Az utóbbi évek adatai azonban nem mutatnak előrelépést e téren. Ez a vállalkozásfejlesztés eddig folytatott gyakorlatának felülvizsgálatát indokolja.

Talán a magyar tulajdonú vállalkozói kör felemelkedésének sikertelenségei miatt erősödött fel újabban a mindig is jelen levő ellenségesség, de legalábbis elégedetlenség a külföldi tőkével szemben. Gyakran hallani még vezető szakmai körökből is azt a panaszt, hogy csak olcsó

béreink miatt jön hozzánk a külföldi befektető. Ez részben igaz, de csak részben. A világ kétharmadán a mienknél jóval alacsonyabb a bérszint, mégis ide hozták a tőkéjüket azok a nagy termelők, akiknek itt gyártott kiváló termékeire annyira büszkék vagyunk: a csekély bér önmagában nem elégséges ok egy termelési kultúra idetelepítésére. Megjegyzendő, hogy a külföldi befektetők nélkül a hazai bérszint jelentősen alacsonyabb lenne a mainál kisebb munkaerő-kereslet miatt.

Az is gyakran szóba jön, hogy a külföldiek kiviszik a rengeteg nyereséget, és ezzel visszahúznak minket. Ez megint csak féligazság, vagy annyi sem. Bárhol a világban, aki a tőkéjét kockáztatja a nyereség reményében, joggal várja el, hogy ha valóban profitábilissá vált a vállalkozása, az adózás után megmaradt nyereséggel szabadon rendelkezhessen. Ha akarja, hazaviszi. Ha vonzó helyi befektetési lehetőséget lát, illetve vállalkozását bővíteni akarja, akkor nem fogja repatriálni a nyereségét, hanem itthagyja. Ez azonban a tőketulajdonos szabad döntésén múlik. Aki nem érti meg, vagy nem fogadja el, hogy a lekötött működő tőkéért profit, a kölcsönért pedig kamatjövedelem illeti meg a tőketulajdonost, azt feltehetően az sem boldogítja, ha a külföldinek az adózott profitja helyben marad. Hiszen abból állampapírt vesz vagy gyárát növeli, azaz jövőbeli jövedelmévé transzformálta a mai profitot.

Ilyen és egyéb valós gondokból, meg a bőséges tévnézetekből fakadó ellenérzések övezik ma a külföldi tőke és a befogadó nemzetgazdaság kapcsolatát. Ebben sem vagyunk egyedül, hiszen a mai fejlett piacgazdaságok is átmentek korábban nyíltan protekcionista korszakukon, amelyet hosszú és ellentmondásokkal teli fejlődés követett, a mai interdependens viszonyokig. A volt tervgazdaságokban még érthetőbb, ha a nem túl régen visszanyert nemzeti függetlenség és állami szuverenitás mellett nehéz elfogadniuk az intenzív nemzetközi gazdasági kötődésekből fakadó függéseket, még akkor is, ha azok kölcsönösek.

Mint az életben annyi mindenben, az arányokon múlik a dolgok megítélése. A magyar gazdaság öröklött tőkehiányát, technikai fejlettségének egyenetlenségeit ismerve nemhogy sokallni nem kellene a külföldi tőke állományát, hanem inkább az lenne a jó, ha még több befektető választaná hazánkat, és még hatékonyabban illeszkednénk be az értéktermelés világméretű láncolatába. A hatékonyság fogalma azért tartozik ide, mert adataink szerint bár valóban imponálóan nagy a behozatal és a kivitel, de lehetne jóval nagyobb az a hozzáadott érték, amellyel a magyar beszállítók, az itt foglalkoztatott alkalmazottak részesednek a végső termékből. Vegyünk példának egy autóabroncsgyárat: az sok behozott alapanyagból és energiából (alapvetően orosz földgázimportból) állítja elő és exportálja innen a késztermékét, amelyben a magyar munkaerő bére talán csupán egy tizenkettede az áru értékének. Az autó-összeszerelésnél sem sokkal nagyobb a hazai hozzájárulás. Ha inkább műszaki kutatás, üzleti szolgáltatás, áruelosztás és csomagolás, dizájn és minőség-ellenőrzés formájában vennénk részt az értéklánc-olatban, ugyanakkora tőkéhez sokkal nagyobb helyi értéket tenne hozzá a magyar gazdaság.

Nemcsak szűk anyagi, jövedelmi megfontolások miatt lenne lényeges egy ilyen fordulat bekövetkezte, hanem a nagy migrációs folyamatok miatt is. E sorok írásakor a hazánkon átömlő menekültek foglalkoztatják a közvéleményt. De már jó ideje zajlik és egyhamar nem is csitul a hazánkból való gazdasági motivációjú elvándorlás: néhány hivatás és szak-

ma életét immár a képzett magyar munkavállalók abszolút hiánya teszi kérdésessé. Az elvándorlást fékezhetné a hazai bérek eddiginél gyorsabb emelkedése. A bérnövekedésnek látszanak is bizonyos jelei, de a meglevő magánvállalkozások és az intézmények (kórházak, egyetemek) csak szűk keretek között képesek a bérek érezhető emelésére, hiszen számukra a bér ugyanolyan termelési költség, mint az energia vagy alapanyag. A mainál nagyobb fizetést adni az adott hatékonysági, nyereségességi szint mellett egyszerűen képtelen lenne a legtöbb munkaadó.

Megtartani, főleg hazavonzani akkor lehet egy jól képzett fiatalt (hiszen lényegében az országos átlagnál fiatalabb, képzettebb nők és főként férfiak teszik ki a hazánkból kivándoroltak vagy csak átmenetileg elköltözöttek többségét), ha itthon elérhető közelségben van a munkahelyi, szakmai előrelépés, az azzal járó anyagi és társadalmi előnyökkel együtt.

Ehhez a mostaninál erőteljesebb gazdasági fejlődésre lenne szükség – hazai megtakarításból és külső forrásokból. A belső akkumuláció sosem nélkülözhető, ám annak korlátai vannak: gazdaságiak és kulturálisak, ha egyáltalán elválasztható a két életszféra egymástól. A megtakarítás a fogyasztásra el nem költött jövedelem, ám a magyar családok felének semmilyen megtakarítása nincsen, így annyit fogyaszt, mint amennyi a jövedelme, vagy többet is, ha hitelre, kölcsönre szert tesz. Az eladósodást azonban mindig böjt követi, amint az állami méretekben és háztartási szinten is láthattuk; jelenleg inkább a kényszerű hitelvisszafogás szakaszában találtatik a magyar társadalom.

Egyebek mellett ezért is annyira törékeny a gazdasági növekedés, kiinduló témánk. Helyes és támogatandó törekvés az, hogy mérséklődjön a magyar állam és az egész gazdaság külső pénzforrásoktól való függésének mértéke. De az alapképlet továbbra is az, hogy a gazdasági nyitottság korában, főként az európai integrációs kereten belül egy ország (régió, város) gazdasági prosperitása, fejlődése nagymértékben attól függ, hogy mennyire sikeresen helyezkedik el a kölcsönös függés rendszerén belül. A siker titka nem a helyi munkaerő olcsósága, ellenkezőleg. Jól működő társadalmi intézmények, képzett, nyelveket beszélő és motivált emberek, hatékony államigazgatás, fejlett infrastruktúra, élhető városok, pezsgő kulturális élet, a külvilágra nyitott társadalom – ezek a gazdasági sikeresség előfeltételei. Olvasónk döntse el, hogy miként állunk az előfeltételek teljesítésében.

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

„SÍI-FÉLHOLD"?

Libanoni–szír–iraki–iráni együttműködés a terror árnyékában
1. rész

Sógor Dániel

Bevezetés

2010 decembere óta tart a folyamat, melyet a nyugati sajtó – de az arab sajtó egy része is – „Arab Tavasznak" nevez. Közhely, de igaz: ez a folyamat régóta, vagy talán soha nem is látott mértékben forgatja fel a Közel-Kelet hatalmi realitásait. A sakktábla átrendeződött, átrendezték, de több olyan vetülete van, amelyet a folyamat elindítói és mozgásban tartói nem láttak előre. Ha látták volna, nem bontották volna fel a korábbi egyensúlyt. A vetületek közül számomra a legfontosabb, mellyel ebben a tanulmányban foglalkozni szeretnék, a szintén közhelyszerű sii–szunni szembenállás egyik új fejezete, az úgynevezett „sii-félhold" legendáriuma és annak valóban meglévő reális elemei. Az ugyanis, amit a fogalom alatt sulykolni szándékoznak, eltúlzott és irreális, mégis bizonyos átrendeződést valóban leképez.

A 2003-as amerikai beavatkozás Irakban, majd 2011-ben Szíriában aláásta nemcsak a korábbi erőviszonyokat, de a térség legtöbb országának belbiztonságát is, és a bizonytalanságban új hatalmi csoportok alakultak ki. 2012 végével új életre kelt egy egyszer már legyőzött al-Qā'ida szervezet, az Iszlám Állam Irakban és Šāmban[1], mely véres karrierjét Irakban kezdte az amerikai megszállás ellenében, majd a szíriai háborúban tért vissza. Mára Irak és Szíria nagy területeit foglalta el, illetve tartja rettegésben, de kapcsolatai és társszervezetei révén már ott van stabilan Líbiában, Törökországban, Jordániában, Egyiptomban és Libanonban. Szövetségesekre tett szert, és toborzótelepeket épített ki Közép-Ázsia és a Közel-Kelet számos országában is. Biztonsági kihívást jelent a térség összes állama számára, hiszen – sok esetben indirekt módon – maga is új hatalmi tömböket hoz létre. Mindez számunkra két szempontból releváns. Egyrészt azért, mert noha ez a folyamat sok tekintetben a szemünk előtt zajlik, szándékosan a hagyományos sii–szunni szembenállásként látjuk, amely helytelen értelmezési keretbe szorítja az eseményeket. Másrészt azért fontos ez a kérdés, mert egy lehetséges

megoldási forgatókönyvet ad a jelenlegi Dā'iš keltette válságra, mely – ha sikeres – olyan korábbi, mélyen gyökerező problémákat haladhat meg, melyeket 2011-ig, de legalábbis 2003-ig axiómaként kezeltünk.

A síi-félhold

A legfontosabb, amit tisztáznunk kell témánk kapcsán, a síi-félhold fogalma. Nagyjából úgy írhatjuk le, hogy Irán az 1979-es iszlám forradalom után újraértelmezte önmagát és szerepét a térségben, immáron síi teokratikus államként, mely forradalmát és az iszlám saját interpretációját exportálja. Így aláássa a térség államainak berendezkedését, de elsődleges ellenségét a szintén teokratikus berendezkedésű szunni államokban látja. Leegyszerűsítve tehát Irán a síi iszlámot terjeszti, fenyegetve a szunni berendezkedésű térségbeli országokat, és szövetségeseket keres, amelyeket aztán maga alá gyűr, egy síi tömböt hozva létre. Ezt nevezte az arab közbeszéd síi-félholdnak, utalva arra, hogy ez Irán felől Szíria és Libanon felé nyúlik ki, gyűrűbe fogva a Perzsa-öböl szunni monarchiáit.[2] Ez a megközelítés, még ha sok szempontból félrevezető is, az öböl államai szempontjából még érthető felfogás. A nagyobb probléma abból fakad, hogy ezt a nyugati szakirodalom és szakbulvár is többnyire kritika nélkül vette át és használja, aminek az az oka, hogy a nyugati szakbulvár a hírek és az interpretáció szempontjából még elsősorban ezen országok véleményére épít. Itt csak két apró mozzanatra szeretnék utalni. Az egyik, hogy a nyugati média általában egyetlen arab forrású médiakonglomerátum híreire alapoz: az al-Jazeera katari székhelyű és tulajdonú médiahálózatra. Ám szinte egyáltalán nem használja az angolul szintén hozzáférhető iráni, szíriai, libanoni, vagy egyiptomi híreket. A másik, hogy bár a nyugati véleményformálók nagy általánosságban cikkek, riportok és akár filmek útján lelkesen ostorozzák – sok esetben joggal – Iránt, Szíriát, Irakot, Egyiptomot, vagy akár Törökországot, hasonló kritikai megközelítés az öböl arab monarchiái irányába szinte teljesen hiányzik.

Tisztánlátásunkat tehát nagyban torzítja, hogy alapvetően ezen öbölországok megközelítését és fogalomrendszerét vesszük át. Az ő szempontjukból még érthető módon a most jelentkező folyamat a hagyományos síi–szunni ellentét keretében jelentkezik számukra (mely bizonyos szinten már 1979 után elkezdődött, ám 2012 után új horizontok nyíltak előtte). Bár ennek a szembenállásnak megvan a maga teológiai alapja, amely nem is elhanyagolható, témánk szemszögéből egy történelmi-hatalmi szembenállást fed le és végigkíséri az iszlám egész történelmét a Fátimi Kalifátus idejétől, az oszmán–szafavi szembenálláson át a szaúdi–iráni ellenségeskedésig.

Bár ezt az interpretációt komoly kritikával kezelem, mégis bizonyos valós elemekkel bír. Ezek után azoknak az elemeknek a bemutatása következik, amelyek kidomborítják, hogy miért is tartom nagyon félrevezetőnek ezt a megközelítést. Majd a kérdés aktuális hatalmi relációit vázolom fel annak érdekében, hogy megértsük, miként is rendezi át a Dā'iš a jelenlegi konstellációt, illetve egy lehetséges jövőképet próbálok felvázolni.

A valós elemek

Mint említettem, a felvázolt elmélet bír reális elemekkel. Valóban van ugyanis egy hatalmi tömb Irán részvételével, mely nagy részben már létezett 2012 előtt is, ám az utóbbi évek fejleményei között új vetületet nyert. A térség államainak viszonyában 1979 több fontos elmozdulást hozott. Irakban és Szíriában is a Ba'aṯ Párt[3] volt hatalmon, és karnyújtásnyira volt a két állam egyesülése. Ebben az évben azonban Irakban a Ṣaddām Hussayn vezette Korrekciós Forradalom megdöntötte az akkori kormányzatot, és az unió lekerült a napirendről.[4] Sőt, a két potenciális egyesülő fél egymásban találta meg legnagyobb ellenségét. Való igaz, hogy a szakítás után Irakban a párt vezetését döntően szunnik és keresztények adták, míg Szíriában – bár az államvezetésben sok szunni is volt – a vezető posztokon az 'alawī síik felülreprezentáltan jelentek meg. Ezért a szembenállásnak felekezeti színe is volt, ami azonban nem fedte az ellenségeskedés valós természetét, hiszen azt nem felekezeti, hanem hatalmi és személyi tényezők adták. Ugyanebben az évben, Iránban az Iszlám Forradalom megdöntötte az utolsó sah, Mohammad Reẓa Pahlāvī kormányát, és egy síi teokratikus államot hozott létre. Az új Iráni Iszlám Köztársaság a következő évben háborúba keveredett Irakkal, s a nyolc évig tartó fegyveres küzdelem a hatalmas pusztítás mellett több millió áldozatot is követelt mindkét oldalon. Az öböl szunni államai fenyegetve érezték magukat az új síi államtól, és Irakot támogatták, mely maga is – bár elvben szekuláris – valójában egy szunni kormányzat volt. Szíria, a konfliktusban szinte egyedüli arab országként[5] Irán pártjára állt. A gyanú tehát, hogy itt egy síi egymásra találásról van szó, csak tovább erősödött, főleg azáltal, hogy az iraki vezetés a síi terjeszkedés megállítójaként aposztrofálta magát.

Ez a szembenállás újrakezdődött a '80-as években Libanonban, ahol 1975 után a felekezetileg hiperfragmentált[6] társadalom alkotóelemeire hullott, és valódi polgárháború tört ki, kifejezetten vallási alapon. Ebbe 1976-tól Szíria is beavatkozott az Arab Liga békefenntartó mandátuma alapján, majd az évek során belesodródott a polgárhábo-

rúba, és egy lett a megannyi harcoló fél közül. 1979 után Irán – melyet síi gyökerei erősen kötnek Libanonhoz – maga is beavatkozott a küzdelembe, s olyan síi csoportokat keresett, amelyek felkarolásával továbbvihette a régióban saját doktrínáját. Ha úgy tetszik, saját Iszlám Forradalmát kívánta itt átplántálni. A helyzetet az 1978-as, majd 1982-es izraeli beavatkozás tovább bonyolította, mert a második alkalom már valós területi megszállást is eredményezett. Ez pedig nemcsak a felekezeti szálat erősítette a konfliktusban, de egyben egy regionális hatalmi szembenállás nexusába helyezte az országot. A térség, de egyben a hidegháborús környezet minden résztvevője megtalálta Libanonban saját patronáltját, s így a régió államainak immár nemcsak a hagyományos szunni–síi koordináta-rendszerben kellett elhelyeznie a konfliktust, hanem egyben muszlim–keresztény, illetve Izrael elleni viszonylatban is. Témánk szempontjából fontos e rendkívül összetett konfliktusban, hogy 1982-től[7] komoly iráni inspirációra az izraeli megszállás ellenében megalakult a Ḥizb Allah[8], mely ellenállási harcában komoly iráni, illetve szír segítséget is kapott. Gerillaháborújával hozzájárult, hogy Izrael 2000-ben kiürítette az általa megszállt libanoni területek szinte teljes egészét. Ennek is köszönhető, hogy a polgárháború után egyedüli nem-állami szervezetként megtartotta fegyvereit, sőt továbbra is szövetségesének tartva Iránt és Szíriát, máig is modernizálja katonai erejét. Tehát, a szír–iráni tengely Libanonban a Ḥizb Allah révén új taggal bővült. Ez esetben a felekezeti szál megkérdőjelezhetetlen. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az „egymásra találás" csak utólag tűnik természetesnek, hiszen Szíria pártfogoltja nem a Ḥizb Allah, hanem a rivális Amal párt, mely egy szekuláris alapállású síi szervezet volt, számos keresztény alapítóval sorai közt. A két szervezet közti rivalizálás súrlódásokhoz vezetett Irán és Szíria, a két pártfogó közt is a '80-as években. Szíria tehát nem felekezeti alapon támogatta a libanoni pártot, hanem jól felfogott realitásból.[9]

Ahogy a '90-es és a 2000-es években a hidegháború végével a libanoni konfliktus veszített jelentőségéből, majd nagyjából rendeződött, illetve 1988-cal az irak–iráni háború is véget ért, az lett volna várható, hogy a szír–iráni szövetség is veszít vonzerejéből, mivel enyhültek azon külső tényezők, melyek azt létrehozták. A tapasztalat azonban mást mutat: 1991, de kiváltképp 2003 után Bagdad már nem jelentett fenyegetést sem Szíriának, sem Iránnak. A 2003-as amerikai beavatkozás, majd az annak nyomán kialakult állandó válság jogos aggodalmat keltett e két szomszédban. Megindult az egyeztetés a felek közt, hiszen Damaszkusz és Teherán számára is fontos volt, hogy egyrészt az amerikaiak ne folytassák „terrorellenes" háborújukat ellenük, de egyben Irak se váljon

egy olyan terrorista fészekké, mely idővel számukra fenyegetést jelent. (A félelem jogos volt, tíz évvel később pont ez történt.) Nem pusztán a rendezésben voltak tehát együttesen érdekeltek, hanem egy olyan menetrendben is, amely hosszú távon Irak felől az amerikai és a terrorista fenyegetést is elhárítja. Ennek keretében együttesen igyekeztek a politikai folyamatokat befolyásolni, és ugyanígy gazdasági érdekeiket is elhatárolva igyekeztek befektetéseiket összehangolni. Ennek eredményeként pedig a Nūrī al-Mālikī[10] vezette iraki kormány nemcsak az amerikai orientációban, de éppígy egy szír–iráni barátságban is alternatívát látott. Sok későbbi fejlemény csakis ebben a relációban érthető meg.

A '90-es évek viszonylagos nyugalmat hoztak a térségnek, utólag azonban azt mondhatjuk, hogy a hidegháború utáni világszintű átrendeződés és a térségben az orosz ellenpólus eltűnése hozott új realitásokat, melyekhez fel kellett nőni. A 2001-től kezdődő amerikai regionális aktivitás, s kiváltképp Irak 2003-as megszállása ismét új életet lehelt a szír–iráni együttműködésbe. Ebben Irak bizonyos mértékig új elemet jelentett, de Libanon sem került le a napirendről. Az együttműködést demonstrálandó, Szíria és Irán 2006-ban hivatalosan is katonai szövetséget kötött egymással.[11] Ez nem volt újdonság, de akkor e lépés közvetlen előnye nem is volt nyilvánvaló, mivel a két ország nem határos egymással – ám jelzett valamit. A szövetség fontossága 2006 nyarán vált nyilvánvalóvá, amikor határincidensek után Izrael háborút indított Libanon, azaz hivatalosan a Ḥizb Allah ellen. A konfliktus egy bő hónapig tartott, aminek az ENSZ 1701-es határozata vetett végett. Bár mindkét oldal győztesnek hirdette magát, a morális győztes a Ḥizb Allah volt. Nemcsak azért, mert minden korábbinál nagyobb veszteségeket tudott mérni az izraeli hadseregre, vagy mert saját veszteségei nem sokban múlták felül az izraeliekét, hanem mert Izrael hatalmas anyagi előnye ellenére semmit nem tudott megvalósítani céljaiból. Nem tudott komoly kárt okozni a libanoni ellenállási szervezetben, annak katonai potenciálját, politikai befolyását sem csökkentette érdemben, területi foglalásokra pedig nem is gondolhatott. A Ḥizb Allah megünnepelhette, hogy bár komoly áron, de kitartott. Mögötte pedig nyilvánvalóan kitapintható volt a szír és az iráni segítség is, amit a két ország hivatalosan nem ismert el, de nyíltan nem is tagadott soha. Azzal pedig, hogy a párt morális ereje óriásira nőtt Libanonon belül, Szíria és Irán egy kifejezetten értékes barátra lelt Libanonban, és ismét befolyásolhatták annak belpolitikáját.[12] Mindez azért is figyelemre méltó, mert 2005 nyarán egy bombamerénylet után megerősödtek Bejrútban a Szíria-ellenes politikai erők, amelyek hatékony nyugati diplomáciai nyomással párosulva rákényszerítették Szíriát, hogy 1976 után végre vonja ki erőit az országból. Ha tehát azt

mondhatjuk, hogy 2005 nyarán Szíria és vele Irán is kiszorulóban volt Libanonból, 2006 őszére visszaszerezték pozícióikat.[13] Folytatódott a diplomáciai építkezés, komoly reményekkel Törökország bevonására, hiszen a török–szír viszony történelmi csúcspontra jutott a 2000-es évek végén. Irak azonban továbbra is megoldatlan kérdés maradt annak dacára, hogy ebben komoly szír–iráni–török egyetértés volt, jó kilátásokkal a várható amerikai kivonulás utáni időkre.[14]

A helyzetet a 2011-ben kezdődött „Arab Tavasznak"[15] titulált eseménysor kavarta fel. Bár a terjedelmi keretek közt nincs mód a pontos eseménysort feltárni, de témánk szempontjából elég, hogy Szíria lassan háborús konfliktusba sodródott, mely ugyan belső törésvonalakat is kihasználó, de alapvetően kívülről gerjesztett folyamat volt, és mely máig nem ért véget. Az Egyesült Államok nagymértékben járult hozzá a szír kormány ellen fellépő fegyveres csoportok kiképzéséhez és ellátásához, amely Washington és szövetségesei részéről diplomáciai nyomással párosult. Törökország csatlakozott a Szíria-ellenes csoportosuláshoz, Libanon a maga bizonytalan belső helyzetével nem volt abban a pozícióban, hogy ellenálljon a területén keresztül Szíriába áramló fegyvereknek, Jordánia pedig gazdasági és politikai kitettsége miatt volt kénytelen megengedni, hogy területén fegyvereseket képezzenek az amerikaiak, majd azok beszivárogjanak Szíriába. Hasonló nyomás nehezedett Bagdadra is. Ha hozzájárul, Szíriát bekerítik, és nem lett volna más ablaka a világra, csak szűk tengerpartja. A 2003 utáni befektetések és politikai együttműködés azonban nem múlt el nyomtalanul. Bagdad nem csatlakozott a Szíria elleni csoportosuláshoz, és mindent megtett, hogy területéről ne lépjenek fegyveresek a szomszédba, hogy a szír kormány elleni erőkhöz csatlakozhassanak.

Mivel Nūrī al-Mālikī elsősorban az amerikaiaknak köszönhette karrierjét, ez a lépés elsőre meglepő lehet, azonban racionális számítás van mögötte. Először is az iraki kormány elsődleges célja a biztonsági helyzet javítása volt, mely óriási áron 2010 végére mutatott is pozitív jeleket. Helyesen mérték fel, hogy ha Szíria helyén egy bizonytalan állapot születik egy baráti kormány bukásával és egy kaotikus, fegyveresek uralta helyzetben, akkor az ismét vissza fog majd ütni. A fegyveresek egy nap visszajönnek, nem okos tehát őket átengedni. Mert lehet, hogy az enyhíti a ma gondjait, de sokszorozza a holnapéit. A számítás másik oldala pedig az iraki kormány másik célja: az amerikai és szövetséges megszálló erőktől való megszabadulás. Ezért Bagdad nem kívánt aláírni egy kölcsönös védelmi egyezményt Washingtonnal, amelynek keretében maradhattak volna még csapatok és kiképzők az arab ország területén. Irak teljesen szabad kezet akart, melynek teljesülése esetén ott marad

Szíria és Irán között, amelyekkel egy konfliktusokkal terhelt kapcsolat nagyon nehéz, ugyanakkor a megelőző évek befektetései és együttműködése azt is megmutatta, hogy tud kifejezetten gyümölcsöző is lenni. Leegyszerűsítve: Bagdadban úgy fogták fel, hogy az amerikaiak kivonulása és a szír válság elmúltával jobb lesz az amerikaiak nélkül, a szírekkel és az irániakkal barátságban. Amikor aztán 2012-ben Szíriában újjáéledt a Dā'iš, 2013 nyarán Szíriában először foglalt el Raqqával egy tartományi központot[16], majd 2014 januárjában ar-Ramādī és al-Fallūğa lerohanásával a teljes al-Anbār tartományt megszerezte, igazolódtak a korábbi félelmek a szír helyzetről. Az amerikaiak ugyanis nem kívántak segítséget nyújtani, bárhogy kérlelte őket Bagdad.[17] Amikor pedig 2014 júniusában ugyanez a terrorszervezet elfoglalta Irak második legnagyobb városát, Moszult, és szinte feldolgozhatatlan vereséget mért az iraki hadseregre, teljessé vált a káosz. A szorongatott helyzetben az igazi segítséget nem az amerikaiak jelentették, hanem a szír hadsereggel való együttműködés a határ mentén, illetve a gyorsan érkező iráni anyagi és katonai segítség. Irán fel is ajánlotta a nyílt segítségnyújtást, amit Bagdad ugyan elutasított, de szívesen vett minden más segítséget.

Ami tehát a 2000-es évek végén lehetőség volt, az hirtelen égető szükséggé vált, hiszen a nyugati segítség légicsapások és fegyverszállítások formájában csak növelte Bagdad gondjait. Ezek nem tartották vissza a Dā'iš-t, több esetben azóta is érték az iraki csapatokat is légicsapások[18], a fegyverek java pedig északon a kurdoknak ment, ami azt jelentette, hogy az amúgy is nehézkes egyezkedés Irbillel még nehezebb lesz, hiszen a kurdokat most sokkal kevesebb dolog kényszeríti az együttműködésre. A szírek, de főleg az irániak azonban segítséget jelentettek Bagdadnak. Az iraki hadsereget szinte alapjaitól kellett újjászervezni, az újonnan felállított erők, a Népi Tömeg[19], illetve a libanoni mintára megszerveződött Iraki Ḥizb Allah alapvetően iráni segítséggel jött létre.[20] Az igazi harctéri eredményeket a Dā'iš ellen ezek teszik lehetővé. Vagyis a 2006-ban már létező szír–iráni és részleges libanoni szövetség stabil iraki kooperációval társult. Ehhez pedig hozzá kell számítani, hogy a Ḥizb Allah 2013 nyarától már hivatalosan is bekapcsolódott a szír kormány oldalán a háborúba, s minthogy a libanoni politikum is mindjobban aggódik a szír helyzet átterjedése és a szórványos libanoni összecsapások miatt, ennek egyre kevesebb ellenzője van. Az egyetértést jelzi, hogy amikor 'Alī Šamḫānī[21] 2014-ben Bejrútba látogatott, akkor már teljes együttműködésről tárgyalt hazája és az arab ország közt a libanoni védelmi minisztériummal.[22] 2006-hoz képest tehát már ez sem Szíria–Irán–Ḥizb Allah, hanem hivatalos szír–iráni–libanoni szövetség Irak bevonásával. Ami arra a szintre jutott, hogy az arab sajtó már nyíltan cikkezik közös zászlóaljak felállításáról a terror elleni háborúban.[23]

Az iraki kormányról meg kell jegyezni, hogy 2004 óta valóban egy síi–kurd túlsúly jellemzi, maga Irak is egy többségében síi országgá vált. Az együttműködésnek felekezeti színezete is van, bár épp a felvázolt logikai ív mutatja meg, hogy ez nem egy felekezeti szövetség, hanem egy kényszer szülte egymásrautaltság, amely nagyon is jól tud működni. Ezt még annak ellenére is fenntartom, hogy a 2014-15 folyamán született új iraki alakulatok nyíltan használnak olyan szimbólumokat, melyek a '79-es iráni forradalmat idézik, és legnagyobb mozgósítói az iraki síi vallási vezetők. Ehhez azonban tömegesen csatlakoznak szunni és keresztény milíciák is. Vagyis az a bizonyos fokú nemzeti egység, melyet Ṣaddām Ḥussayn mesterségesen és erőből tartott fenn, az amerikai demokráciaépítés pedig lerombolt, még menthetőnek látszik. Itt pedig megint utalnék az egész együttműködés fájó kérdésére, mégpedig arra, hogy ami most háborúban megvalósul, az összetartható-e majd békében is.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[1] A továbbiakban arab neve után – *Dawula Islāmiyya fi l-'Iraq wa aš-Šām* – csak Dā'iš. Šām az arab nyelvben egyszerre jelenti Damaszkuszt, a mai Szíriai Arab Köztársaság területét és a történelmi Nagy-Szíriát, mely a mai Szírián túl Libanont, Palesztínát, Izraelt és Jordániát teljes mértékben, illetve Szaúd-Arábiát, Törökországot, és Irakot részben fedi le. A mozgalom szempontjából ez az utóbbi, szélesebb értelmezés a releváns.

[2] http://www.alarabiya.net/ar/iran/2015/05/08/ايران-تخدم-المشروع-الأميركي-في-المنطقة-الهلال-الشيعي.html (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.); http://youtu.be/dReqhOQvi1I (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.); http://www.frontpagemag.com/2015/majid-rafizadeh/the-new-shiite-crescent/ (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

[3] A Ba'at arab szó megújhodást jelent. A mozgalom 1940-ben jött létre Szíriában, melynek központjában az a nézet volt, hogy az arabságnak van közös, az iszlámtól függetlenül is értelmezhető történelme. Az arabságot nem elsősorban az iszlám, hanem a közös nyelv, etnikai azonosság és történelem köti össze. Épp ezért három fő célja volt. Arab egység, szekularizmus és szocialista társadalmi modell. A párt Szíriában 1963-ban, Irakban 1969-ben jutott hatalomra. A két ország közt a '40-es évek végétől voltak uniós tárgyalások, ám ezek legmesszebb 1979-ben jutottak.

[4] Seale, Patrick: *Asad. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, Berkeley, 1989, pp. 312-315; *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, pp. 377-378

[5] Algéria és Líbia mellett, ám azoktól eltérő okból.

Goodrazi, Jubin: *Syria and Iran. Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. I. B. Tauris, 2009

Ehteshami, Anoushirvan – Hinnebusch, Raymond: *Syria and Iran. Middle powers in a penetrated regional system*, Taylor & Francis e-Library, 2002 London

[6] Libanon ma 17 elismert nemzetalkotó felekezetet ismer el. A polgárháború sem egyszerűen muszlimok és keresztények közt zajlott, hanem a különböző keresztény és muszlim közösségek egymás ellen is vívták háborúikat.

[7] Hivatalosan csak 1985-től.

[8] Szó szerint *Isten Pártja*. Libanoni politikai és ellenállási szervezet, melyet az Egyesült Államok, a Perzsa-öböl arab államai, Izrael és számos európai állam is terrorista szervezetként tart számon. Ettől függetlenül teljes tagja a libanoni politikai életnek, mely rendszeresen részt vesz a választásokon, és képviselőket is bejuttat a parlamentbe. Mára a libanoni közélet egyik legbefolyásosabb sii szervezete. Még ha igaz is, hogy van fegyveres szervezete, az a belpolitikai csatározásokban nem vesz részt.

[9] Goodrazi, Jubin: *Syria and Iran. Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. I. B. Tauris, 2009

Ehteshami, Anoushirvan – Hinnebusch, Raymond: *Syria and Iran. Middle powers in a penetrated regional system*, Taylor & Francis e-Library, 2002, London

[10] Az Iraki Köztársaság miniszterelnöke 2006 és 2014 között.

[11] http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3263739,00.html (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

[12] http://www.diis.dk/files/media/documents/publications/diisreport-2006-10.web.pdf (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

[13] http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/201331_makale2.pdf (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

[14] Sógor Dániel: *Szíria: országismertető*, 2013, MH Geoinformációs Szolgálat, Budapest, 143–146

[15] A fogalommal alapvetően nem értek egyet, s mára komoly kritikája is van, ám a jelen terjedelmi keretek nem teszik lehetővé a teljes tisztázást. Esetünkben azért maradtam meg használatánál, mert a fogalom időbeli és térbeli keretei világosak, még ha tartalma körül komoly félreértések is vannak.

[16] Ezt a szíriai tartományi központot 2013 márciusában egy másik al-Qā›ida kötődésű szervezet, a Nuṣra Front foglalta el, ám pár hónapra rá már a Dā'iš kezében volt.

[17] www.dailymail.co.uk/news/article-2534105/This-fight-Kerry-says-no-US-troops-help-Iraqis-against-Al-Qaeda-militants-Fallujah.html (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.)

[18] http://arabic.rt.com/news/785102-شعاد-قارعل-افل-احت-تاراغ/ (Letöltés ideje: 2015. 06. 08.); http://www.almayadeen.net/news/iraq-jftEXQIjckS4baRpALvCFQ/اطلا-ةيكريم-أل-احتارئ-تيركت-ةعماج-يف-يب-عش-ل-احدش-حل-احتاوق-رقم-فصرقت (Letöltés ideje: 2015. 06. 14.)

[19] Arabul: al-Ḥašd aš-Ša'bī

[20] http://www.presstv.ir/Detail/2015/05/25/412753/Soleimani-Ramadi-US-Iraq-ISIL (Letöltés ideje: 2015. 06. 10.);

[21] Az iráni Legfelsőbb Nemzetbiztonsági Tanács főtitkára. Ez a szerv felel Irán nemzetbiztonsági stratégiájáért és katonai együttműködéséért. Hivatalos feje az iráni kormányfő.

[22] http://www.presstv.ir/detail/2014/10/01/380723/iran-defends-beirut-aid-plan-against-us/

[23] http://youtu.be/3CFQvhGWnLg (Letöltés ideje: 2015. 06. 12.); http://youtu.be/6xQGKtf0hwQ (Letöltés ideje: 2015. 06. 12.)

SZERZŐINK

Bod Péter Ákos (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

Bónis Ferenc (1932, Miskolc) zenetörténész, az MTA doktora. F. d.: Erkel Ferenc-díj (1973), A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1992), Széchenyi-díj (2008). 2007-ig a Magyar Kodály Társaság elnöke, 2012-ig az Erkel Ferenc Társaság elnöke. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának tagja. Számos zenetudományi munka szerzője, illetve szerkesztője.

Egey Emese (Budapest, 1966), egyetemi docens, angol–finn szak (ELTE BTK 1990), Finnugor Tanszék, (PhD–ELTE BTK, 2003). Korábban középiskolai tanár, majd a KRE és a PPKE Idegennyelvi Lektorátusán nyelvtanár. 2009 óta a Nyugat-magyarországi Egyetem (Szombathely) oktatója. Kutatási területe a magyar–finn–észt kapcsolat- és diplomáciatörténet, az angol egyházi szaknyelv. Főbb művei: (társszerzőként) *Learn from me* (2001), *A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés* (2010), *Rácz István. Finn háborús fényképtár* (2010), A *Turán* című folyóirat 1913, 1917–1918, 1921–1944 finnugor mutatója (2002).

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk* (Tanulmányok, kritikák 2000), *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

Horkay Hörcher Ferenc (1964, Budapest) eszmetörténész, költő. Az MTA BTK Filozófia Intézetének igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára. Legutóbbi kötete: *Esztétikai gondolkodás a felvilágosodás korában (2013).*

Illyés Mária (1941, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1975–1992-ben a Szépművészeti Múzeum 19–20. századi gyűjteményében dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója. F. m.: *19. századi francia művek* (magyarul és franciául, 2002).

Jeszenszky Géza (Budapest, 1941) történész, egyetemi magántanár (Budapesti Corvinus Egyetem). 1976 óta hazai és külföldi egyetemeken tanított a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika témakörében. A rendszerváltozás után külügyminiszter (1990–1994), országgyűlési képviselő (1994–1996 MDF, 1996–98 MDNP). Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban (1998–2002), a Norvég Királyságban és az Izlandi Köztársaságban (2011–2014).

F. m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* (1986, 1994), *Post-Communist Europe and It's National/Ethnic Problems* (2005, 2009), *Helyünk a világban. A magyar külpolitika útja a 21. században* (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

Jobbágyi Gábor (Budapest, 1947) ügyvéd, jogtanácsos (1973–1981). 1982-től egyetemi oktató a Miskolci Egyetemen, 1987-től docens, majd egyetemi tanár 1996-tól. Kandidátus 1987-ben, habilitált 1996-ban, „Mestertanár" 2006-ban. 1996-tól tanszékvezető egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, ezzel párhuzamosan egyetemi tanár a győri Széchenyi Egyetemen. 1981-től 96 publikációja jelent meg, jelentős részben elismert hazai és külföldi folyóiratokban, illetve kilenc önálló kötete. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének. Kutatási területe a polgári jog, a személyi jog, családi jog, orvosi jog, életjog, 1956 és a megtorlás.

Kodolányi Gyula (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Príma Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005), Magyar Érdemrend Középkereszt a csillaggal (2012). Főbb művei: *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek, 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010), *Járj, merre tetszik* (Összegyűjtött versek, 2012), *Szóló hangra* (Esszék, 2012), *Üzenetek W. Sh.-től* (Improvizációk Shakespeare szonettjeire, 2014).

Kubinszky Mihály (Sopron, 1927) építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

Martonyi János (1944, Kolozsvár) az állam- és jogtudományok doktora, az állam- és jogtudományok kandidátusa címet szerzett 1979-ben, politikus, jogtudós, diplomata, ügyvéd, egyetemi tanár. 1984 és 1994 között különböző pozíciókat töltött be a Külkereskedelmi, illetve Kereskedelmi Minisztériumban, majd közigazgatási államtitkár a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában, később a Külügyminisztériumban, 1994 és 1998 között, majd 2002 és 2009 között a Baker & McKenzie nemzetközi ügyvédi iroda vezetője. Az első és második Orbán-kormány külügyminisztere (1998–2002, 2010–2014). 1987 óta számos magyar és külföldi egyetemen oktat, köztük az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, a Szegedi Tudományegyetemen, a Brugge-i és Natolin-i (Varsó) Európa Egyetemen és a Közép-Európa Egyetemen, tagja a Professzorok Batthyány Körének és a Tudományok és Művészetek Európai Akadémiájának. Évtizedek óta publikál tanulmányokat és esszéket a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi jog, a versenyjog, az európai integráció, a közép-európai együttműködés, valamint a geopolitika és a globális szabályozások területén. Nemzetközi választottbíró, az ICSID (International Center for the Settlement of Investment Disputes)

Választottbírói Testületének tagja. Számos kitüntetést kapott: a Magyar Köztársasági Érdemrend középkereszt a csillaggal, a francia Becsületrend (parancsnoki és főtiszti fokozat), a francia Nemzeti Érdemrend, brit, osztrák, lengyel, bolgár állami kitüntetéseket.

O'Sullivan, John (Liverpool, 1942) vezető brit konzervatív újságíró és politikai elemző, 2011-ig a Szabad Európa Rádió alelnöke és főszerkesztője, előtte a vezető amerikai konzervatív hetilap, a *National Review* főszerkesztője, a washingtoni Hudson Intézet vezető kutatója. Az 1980-as években Margaret Thatcher tanácsadója és beszédírója; az 1996-ban Prágában Václav Havel elnök és Margaret Thatcher által létrehozott *Új Atlanti Kezdeményezés* alapítója és társelnöke. Számtalan publicisztikai művén kívül egy könyv szerzője: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök (The President, the Pope and the Prime Minister* – 2006, magyar fordítás 2010). Jelenleg Budapesten a Danube Institute igazgatója és a *Hungarian Review* főmunkatársa.

Prokopp Mária (Budapest, 1939) 1995 óta a művészettörténet professzora az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Fő kutatási területe a 14-15. század európai művészete. Könyvei jelentek meg Giottóról, Sassettáról, Lorenzettiről és más itáliai mesterekről, valamint a magyarországi késő gótika művészetéről. Immár négy évtizede vizsgálja Vitéz János érsek esztergomi palotájának a 15. század utolsó éveiben keletkezett falfestményeit és az ezekben az alkotásokban tetten érhető itáliai hatásokat. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjének kitüntetettje (2010).

Sógor Dániel (1982, Budapest) arabista, történész, arab nyelvtanár. Érettségi az Amerikai Egyesült Államokban (2001), a Magyar Ösztöndíj Bizottság ösztöndíjasa Szíriában (2004-2005), a Magyar Ösztöndíj Bizottság ösztöndíjasa Kuvaitban (2008-2009), az ELTE BTK-n arabista és történész oklevelet szerez. 2009 óta az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Iskolájának doktorandusza. 2011 és 2015 között az ELTE TÁTK nemzetközi kapcsolatok képzésének óraadója Közel-Kelet témakörben. Kutatási területe elsősorban Szíria, Irán, Libanon és Irak modern kori története, egymás közötti és regionális kapcsolatai, tágabb értelemben az arab világ modern kori története.

Stone, Norman (Glasgow, 1941), brit történész. Cambridge-ben végezte tanulmányait, ahol diplomájának megszerzése után kinevezték az egyetem oktatójává. Később az Oxfordi Egyetem történészprofesszoraként működött, jelenleg pedig a nemzetközi kapcsolatok tanára az ankarai Bilkent Egyetemen. Több éven át tanácsadóként és beszédíróként tevékenykedett Margaret Thatcher konzervatív brit miniszterelnök mellett. Számos, a huszadik század történelmével foglalkozó könyvet írt, melyek közül a legfontosabbak: *The Eastern Front 1914–17* (*A keleti front, 1914–1917*, 1975), *Hitler* (1980), *Europe Transformed 1878–1919* (*Az átalakult Európa, 1878–1919*, 1983), *The Other Russia* (*A másik Oroszország*, 1990), *The Atlantic and Its Enemies: A Personal History of the Cold War* (*Az Atlantikum és ellenségei: a hidegháború magántörténete*, 2010).

Tóth Klára (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás, Magyar Nemzet, Népszabadság, Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlé*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. F. m.: *Elem Klimov* – kismonográfia (1990), *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (esszék, kritikák a dokumentumfilmről, 2011), *53 magyar film* (szerkesztőként, 2015).

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Nyomda:
Pauker Nyomdaipari Kft.,

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légipostán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

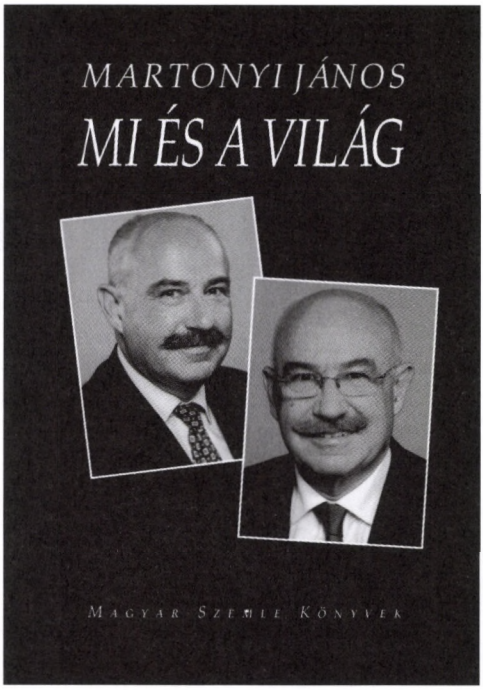
PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

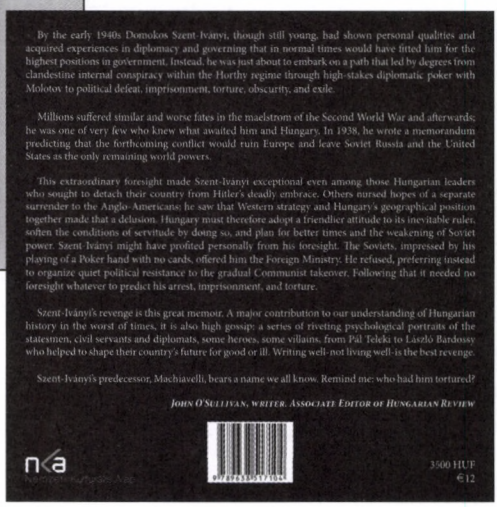
*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.
A szerk.

Martonyi János könyve, mely a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatában most jelent meg, illetve Szent-Iványi Domokos *The Hungarian Independence Movement 1936–46* című írása cd-n és könyv formában is megvásárolható szerkesztőségünkben, 40%-os kedvezménnyel.

By the early 1940s Domokos Szent-Iványi, though still young, had shown personal qualities and acquired experiences in diplomacy and governing that in normal times would have fitted him for the highest positions in government. Instead, he was just about to embark on a path that led by degrees from clandestine internal conspiracy within the Horthy regime through high-stakes diplomatic poker with Molotov to political defeat, imprisonment, torture, obscurity, and exile.

Millions suffered similar and worse fates in the maelstrom of the Second World War and afterwards; he was one of very few who knew what awaited him and Hungary. In 1938, he wrote a memorandum predicting that the forthcoming conflict would ruin Europe and leave Soviet Russia and the United States as the only remaining world powers.

This extraordinary foresight made Szent-Iványi exceptional even among those Hungarian leaders who sought to detach their country from Hitler's deadly embrace. Others nursed hopes of a separate surrender to the Anglo-Americans; he saw that Western strategy and Hungary's geographical position together made that a delusion. Hungary must therefore adopt a friendlier attitude to its inevitable rulers, soften the conditions of servitude by doing so, and plan for better times and the weakening of Soviet power. Szent-Iványi might have profited personally from his foresight. The Soviets, impressed by his playing of a Poker hand with no cards, offered him the Foreign Ministry. He refused, preferring instead to organize quiet political resistance to the gradual Communist takeover. Following that it needed no foresight whatever to predict his arrest, imprisonment, and torture.

Szent-Iványi's revenge is this great memoir. A major contribution to our understanding of Hungarian history in the worst of times, it is also high gossip: a series of riveting psychological portraits of the statesmen, civil servants and diplomats, some heroes, some villains, from Pál Teleki to László Bárdossy who helped to shape their country's future for good or ill. Writing well- not living well- is the best revenge.

Szent-Iványi's predecessor, Machiavelli, bears a name we all know. Remind me: who had him tortured?

JOHN O'SULLIVAN, WRITER, ASSOCIATE EDITOR OF HUNGARIAN REVIEW

nka

3500 HUF
€12

SZÁZAD VÉG

ÚJ FOLYAM 77. SZÁM 2015. 3.

TUDOMÁNYPOLITIKA

Szelényi Iván: Jegyzetek az amerikai felsőoktatásról és a bolognai rendszerről

Fábri György: A tudomány társadalmi percepciója Magyarországon

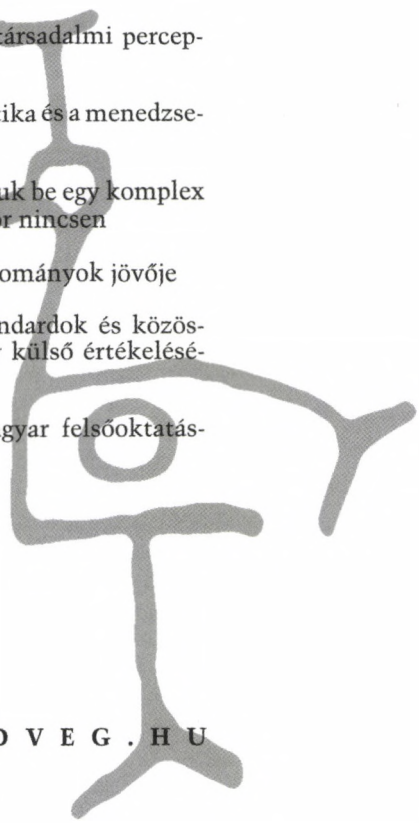
Pléh Csaba: A tudománypolitika és a menedzserek

Zemplén Gábor: Ha nem látjuk be egy komplex rendszerről, hogy az az, akkor nincsen

Botos Máté: A bölcsészettudományok jövője

Demeter Tamás: Morál, standardok és közösség: a filozófiai teljesítmény külső értékelésének védelmében

Balogh Brigitta: Erdélyi magyar felsőoktatáspolitika erdélyi szemmel

WWW.SZAZADVEG.HU

VOLUME VI., NO. 5. BUDAPEST SEPTEMBER 2015

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Hungary and Europe Under Siege • JÁNOS MARTONYI Helmut Kohl – Man of Germany and Europe • May 1990: GYULA KODOLÁNYI on József Antall and His Governance • In Remembrance of ROBERT CONQUEST • PÉTER ÁKOS BOD A World of Peripheries • NICHOLAS T. PARSONS Money, Aesthetics and the Contemporary Art Racket • ALEŠ DEBELJAK One Town, Many Books • MÁRIA PROKOPP on Restoring the Castle Contents Chapel of Béla III in Esztergom

Sokkal ésszerűbb volna, ha a bevándorlási politikát visszautalnák az egyes tagállamok hatáskörébe, amelyek így tárgyalásokat folytathatnának európai és Európán kívüli országokkal a menekültáradat kezeléséről – ami azt jelenti, hogy szükség esetén megállíthatnák és visszafordíthatnák az áradatot.

John O'Sullivan

A határon túli magyarok védelmét képviselni egyszerűen kötelesség – így gondolta a miniszterelnök, valamint kormánya és híveinek sokasága. Ahogy a baloldal által is nagyra tartott szerzők és politikusok, Jászi Oszkártól Bibó Istvánon át az 1947 utáni nyugati magyar emigrációig is ezt gondolták és így cselekedtek. Nemzetpolitikai felfogásával Antall a 20. század legjobb magyar hagyományait követte.

Jeszenszky Géza

Európának meg kell mutatnia, hogy kifelé is tud békét teremteni, kifelé is aktora a világrendnek. Még akkor is, hogyha gazdaságilag teret veszít. Bízom abban, hogy ha az eredeti értékei mellett kiáll, javítja a kormányzását, csökkenti a szabályozását, és még ezer más dolgot megcsinál, akkor azok a gondolatok, amelyek Helmut Kohlt és még nagyon sok társát vezették, irányították az elmúlt évtizedekben, továbbra is érvényesek maradnak az egységesülő, az egyre egységesebb Európában.

Martonyi János

Van még egy rendkívül érdekes – eddig sehol nem hivatkozott – állítása Nagy Imrének. Szerinte a szovjet hadsereg akkor is megszállta volna hazánkat, ha nincs forradalom, a forradalom kirobbantása csak ürügy volt. Magyarország ugyanis a szovjet hadsereg elsőrendű, stratégiailag fontos területe volt.

Jobbágyi Gábor

Hogyan lehetséges, hogy amíg rendszerváltó filmekről joggal beszélhetünk – nem gondolom, hogy e kifejezés magyarázatra szorulna ebben a körben –, arról már nem beszélhetünk, hogy a rendszerváltozást s az azt követő évtizedeket a magyar játékfilm következetesen és a felszín mögé nézve bemutatta volna.

Tóth Klára

830 Ft

9 771216 623000 15010